

TAMPEREEN YLIOPISTO

Suvi Haapalahti

ISÄNMAAN ISÄTTÖMÄT

Sotaorpus osana toisen maailmansodan jälkeistä suomalaista yhteiskuntaa

Suomen historian pro gradu -tutkielma

Tampere 2007

Tampereen yliopisto

Historiatieteen laitos

SUVI HAAPALAHTI: Isänmaan isättömät. Sotaorpoons osana toisen maailmansodan jälkeistä suomalaista yhteiskuntaa.

Pro gradu -tutkielma, 118s., 6 liites.

Suomen historia

Syyskuu 2007

Pro gradu -tutkielmani tarkastelee 50 000 sotaorvon lapsuuden ja nuoruuden rakentumista toisen maailmansodan jälkeisessä suomalaisessa yhteiskunnassa. Työn lähtökohtana ovat sotaorvojen omat kokemukset, joiden ympärille pyrin rakentamaan laajemman, yhteiskunnallisen viitekehyksen. Tutkimus kuuluu 1990-luvulla Suomeen rantautuneen uuden sotahistorian genreen, jonka myötä naisten, lasten ja rivisotilaiden rooli sodassa on noussut historian tutkimuksen keskiöön. Työni liittyy viime vuosina virinneeseen keskusteluun sotaorvojen ja sotilaiden kohtaloista toisen maailmansodan jaloissa.

Tutkielma tarkastelee sotaorvojen asemaa heitä ympäröineen yhteiskunnan jäsenenä. Työssä selvitetään sotaorvojen elämäntilanteita, taustoja ja elinolosuhteita sekä tarkastellaan yhteiskunnan roolia sotaorvokysymyksen selvittämisessä. Työ tarkastelee myös yhteiskunnan suhtautumista sotaorvoihin ja heidän äiteihinsä, sotaleskiin.

Tutkimuksen keskiössä on Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n jäsenilleen vuonna 2005 tekemä kysely. Kyselyn tarkoitus oli selvittää isän kaatumisen vaikutusta sotaorvon lapsuuteen ja nuoruuteen. Sen avulla selvitin niitä elinolosuhteita, joissa sotaorvot elivät ennen ja jälkeen isän kuoleman. Toisena keskeisenä lähdeaineistona toimii viime vuosien runsas sotaorvojen laatima muistelmakirjallisuus, jonka kautta voi tarkastella sotaorvouden kokemusta. Yhteiskunnan roolia ja toimintaa sotaorvoasiassa selvitän asetuskokoelmien, tutkimuskirjallisuuden, sosiaalialan aikakauslehtien sekä Kotiliesi-lehden avulla.

Työn lähdeaineisto sitoo työn vahvasti muistitietotutkimuksen genreen. Muistitietomateriaalin käytössä tutkijan on huomioitava erityisiä lähdekriittisiä näkökohtia, kuten muistitiedon subjektiivisuus. Muistitietotutkimus tavoittelee aina varman tiedon sijaan ”hedelmällistä tietoa”. Työn metodologinen tutkimusote puolestaan on uuden sotahistorian piiriin kuuluva kokemushistoria. Sen mukaan kokemus on yhdistävä keskipiste rakenteiden, käytäntöjen sekä kokijan sisäisen maailman välillä. Aineiston analysoinnin apuvälineinä olen käyttänyt muun muassa lähilukua, johtolankateoriaa, kokemuskertomusmallia sekä elämänhistorian käsitettä.

Sotaorvot eivät olleet sosioekonomiselta taustaltaan yhtenäinen ryhmä, vaan heitä oli sodan jälkeen kaikissa yhteiskuntaluokissa joka puolella maata. Sotaorvoja yhdisti kuitenkin vahva orvoksi jäämisen ja isättömyyden kokemus, jonka vuoksi Matti Virtanen nimittääkin 1940-luvun taitteessa syntyneitä lapsia sotaorvosukupolveksi.

Sotaorvojen muistelmissa heidän elämänsä saavat tarinan muodon. Nämä kokemuskertomukset alkavat onnellisista isään liittyvistä muistoista ja saavat radikaalin käänteen isän kaatumisen, haavoittumisen tai katoamisen myötä. Isän kuoleman jälkeen sotaorvojen elämässä ei enää mikään ollut ennallaan. Tarinat jatkuvat usein kohtalolle alistuvalla toteamuksella ”elämän oli jatkuttava”.

Sota hajotti monen perheen elämän täysin muuttaessaan ydinperheet yksinhuoltajaperheiksi, evakkoperheiksi, täysorpaperheiksi ja uusioperheiksi. Isän kuoleman lisäksi moni sotaorpo koki lapsuus- ja nuoruusvuosinaan myös muita vaikeita asioita: osa sotaorvoista joutui jättämään kotinsa luovutetuille alueille ja lähtemään evakkoon, osa kuljetettiin sotalapsiksi Ruotsiin tai Tanskaan ja osa jäi täysorvoiksi äidinkin kuoltua. Osa sotaorvoista jatkoi kuitenkin elämäänsä päällisin puolin kuten ennenkin, mutta kantoi silti sisimmässään isän ikävää.

Isän menettäminen aiheutti sotaorpaperheille taloudellisia vaikeuksia, sillä useimmiten isä oli ollut perheen pääasiallinen elättäjä. Valtio pyrki auttamaan sotaleskiä ja -orpoja huoltoeläkkeiden, työhuollon ja maanhankintalain avulla. Valitettavasti lait olivat monin kohdin puutteellisia eivätkä kyenneet turvaamaan sotaorpaperheiden toimeentuloa tai takaamaan esimerkiksi sotaorvoille luvattua ammattikoulutusta. Laaja vapaaehtoistyö pyrki paikkaamaan lakisääteisen huoltotoiminnan ongelmakohtia, ja esimerkiksi Mannerheimin Lastensuojeluliiton sotakummitoiminta saavuttikin yli puolet sotaorvoista. Sekä lakisääteinen että vapaaehtoinen huoltotyö oli kuitenkin heikosti koordinoitua, hajanaista, päällekkäistä ja sekavaa, joten sotaorpojen ja -leskien joukkoon jäi väliinpuotajia.

Sotaorvot elivät lapsuutensa niin kutsuttuina vaaran vuosina, poliittisen epävarmuuden ilmapiirissä. Valvontakomission majaillessa Helsingissä ja sota-oikeudenkäyntien ollessa käynnissä sodan hävinnyt Suomi vaiken kipeistä sotamuistoistaan. Yhteiskunnassa vallitsi ”hiljaisuuden kulttuuri”: sanaton sopimus siitä, ettei sodan aiheuttamista menetyksistä puhuta. Tämän voi havaita esimerkiksi siitä, etteivät sosiaalialan lehdet Huoltaja ja Sosiaalinen Aikakauskirja sekä yleisaikakauslehti Kotiliesi juurikaan enää sodan jälkeen kirjoittaneet sotaorvoista. Sotaorvot kokivat tämän hiljaisuuden vaikeana, sillä heille se tarkoitti sitä, ettei isästä voinut puhua. Sotaorvot jäivät siis tunnetasolla yksin kantamaan suruaan.

Isän menetys aiheutti sotaorvoille myös muita vaikeuksia. Yleisimpiä sotaorpojen mainitsemia henkisiä taakkoja ovat olleet syyllisyyden, alemmuuden ja huononmuuden tunteet. Sotaorvot ovat usein myös joutuneet huolehtimaan uupuneesta ja masentuneesta äidistään, jolloin sotaorpojen omat tarpeet ovat jääneet huomiotta.

Sotaorvot ovat lapsuudestaan saakka kantaneet mukanaan hävityn sodan ja sankari-isän stigmaa, joiden kautta heidät on kerta toisensa jälkeen määritelty sotaorvoiksi. Sotaorvouden kokemus on ollut hyvin ristiriitainen: toisaalta sotaorpoja on kunnioitettu heidän isiensä urotekojen vuoksi, toisaalta heitä on tismalleen samasta syystä myös halveksittu. Sotaorpo on eri yhteyksissä, eri aikoina ja eri ihmisille ollut joko ”sotaorpopiru” tai ”pikkusankari”.

Viime vuosina sotaorvot ovat tulleet esiin ja kertoneet oman tarinansa sodan ja isän kuoleman varjostamasta lapsuudestaan. Tämän tutkielman pohjana ollut kyselyaineisto on siinä mielessä merkittävä, ettei vastaavaa aineistoa tässä mittakaavassa ole aikaisemmin kerätty ja analysoitu. Pro gradu -työni avaakin uuden kokemushistoriallisen näkökulman sotaorpojen varhaisvuosiin sodanjälkeisessä Suomessa.

I JOHDANTO

1.1. Isänmaan pienet isättömät	1
1.2. Tutkimuskysymys ja -metodi	3
1.3. Lähdeaineisto ja aiheeseen liittyvä aiempi tutkimus	7
1.4. Muistitietotutkimuksen metodologia ja muistitietomateriaalin käyttö historiantutkimuksessa	12

II YHTEISKUNNAN TOIMINTA SOTAORPOJEN HYVÄKSI

2.1. Yleinen sosiaalipoliittinen tilanne Suomessa 1930—1950-luvuilla	21
2.2. Lakisääteinen sotaorpoahoito	25
2.3. Avustusjärjestöt sotaorpojen asiassa	33
2.4. Lastensierrot Ruotsiin ja Tanskaan	40
2.5. "Hiljaisuuden kulttuuri" – keskustelu sotaorvoista vähäistä	43

III LAPSESTA SOTAORVOKSI

3.1. Sotaorpojen perhetausta ja elinolosuhteet ennen isän kuolemaa	49
3.2. Kultainen lapsuus ja sankari-isä	52
3.3. "Lapsuus loppui, kun isä kuoli"	58
3.4. "Elämän piti jatkua"	66

IV SOTAORPOJEN ERILAISIA LAPSUUSPOLKUJA

4.1. Elämän kulissit ennallaan	67
4.2. Monen trauman kantajia	70
4.3. Erilaisia perheitä	75

V SOTAORVON ISÄTTÖMYYDEN KOKEMUS LAPSUUDESSA JA NUORUUDESSA

5.1. "Että se siitä huolettomasta lapsuudesta" – sotaorpojen henkinen taakka	79
5.2. Taloudelliset vaikeudet – avustusten auttamattomat ja saavuttamattomat	90
5.3. "Pikkusankareita" ja "sotaorpopiruja" – sotaorpojen kokemukset ympäristön suhtautumisesta heihin	96

VI PÄÄTELMÄT

102

LIITTEET

Liite 1: Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n jäsenilleen lähettämä kyselykaavake

Liite 2: Luettelo tutkielmassa käytetystä muistitietomateriaalista

1. Johdanto

1.1. Isänmaan isättömät

*"Nuku, lapsi, laulelmiin –
Isä uupui Inkeriin
lumilakanalle.
Tähdet loistaa, paistaa kuu,
ristin kuva heijastuu
tuvan lattialle.*

*Nuku, lapsi, suruton,
äidin hartioilla on
orpoutesi risti.
Murhe, kaipaus ei saa
lapsen mieltä varjostaa,
uinu kaunihisti.*

*Äiti jaksaa, pienoinen,
surun päivät eellehen,
uskon liekki palaa.
Lapsi, et sä tiedäkään:
Joskus iltaan himmeään
häipyy nyyhke – salaa.*

*Äiti jaksaa sittenkin,
lohdun suru katkerin
saa jo lahjan lailla.
Sun on, pieno, vastaisuus,
Sun on Suomen päivä uus
ahdistusta vailla.*

*Isän vaon katkenneen
kerran, lapsi päätökseen*

*kynnet voimin nuorin.
Isäkin on synnyinmaan
lunastanut uhrillaan.
– Kulje katsein suurin!*

*Nuku, lapsi, lauleluun,
näen: sädekehä kuun
hopeoi Sun pääsi.
Yhtä kirkkaan säteilyn
jälkeen vaivan kestetyyn
toivon elämäsi."*

Edellinen Hilja Toiviaisen laatima runo, *Kehtolaulu sankarin lapselle*, julkaistiin Kotilieden vuoden 1942 ensimmäisessä numerossa.¹ Runoilija piirtää lukijan eteen hyvin kansallisromanttisen ihannekuvan leskiäidistä ja orvosta, jotka ovat sodassa antaneet isänmaalle kaikkein ylevimmän ja kallisarvoisimman uhrin: oman puolison ja isän hengen.

Toinen maailmansota kosketti jokaista suomalaista joko taistelukentillä tai kotirintamassa. Vuodet 1939—1945 jättivätkin suomalaisten elämään syvät jäljet, jotka yhä edelleen vaikuttavat ja ovat läsnä yhteiskunnassamme. Sodassa menetti henkensä noin 85 000 suomalaista. Noin 50 000 sotaveteraania jäi pysyvästi invalidiksi. Aviopuolisonsa menetti noin 30 000 naista. Isästään orvoksi jäi yli 50 000 lasta. Kaatuneiden vanhempia oli sodan jälkeen elossa lähes 100 000. Kotinsa joutui alueluovutusten vuoksi jättämään yli 420 000 henkeä. Sodan lukuja – tylyjä ja karuja.

Jokaisen luvun taakse kätkeytyy suuri määrä inhimillistä hätää, pelkoa, surua, ahdistusta ja kärsimystä. Sotalesken ja -orvon arkitodellisuus ei aina valitettavasti vastannutkaan sitä idyllistä kuvaa, jonka Toiviainen kehtolaulussaan eteemme maalaa. Suru ei ollutkaan niin jaloa ja ylevää – se oli rintaa raastavaa tuskaa ja mieltä järkyttävää epätoivoa. Pieni lapsi ei ollutkaan suruton ja autuaan tietämätön äitinsä yöllisistä kyyneleistä, vaan hän seurasi vierestä voimattomana äitinsä tuskaa ja joutui itse usein vanhempansa lohduttajaksi. Äiti ei aina jaksanutkaan eteenpäin, eikä katkeruus välttämättä väistynyt koskaan – äiti saattoi luovuttaa taistelunsa surua vastaan ja ahdistus jäädä pysyväksi asukkaaksi sotaorvon kotiin. Aina ei sotaorpo voinut myöskään kulkea pää pystyssä sankari-isänsä uhrista ylpeänä – paljon useammin tämä aiheutti kiusaamista ja nimittelyä.

¹ Kotiliesi 1/1942.

Runon kuvaama Suomen sodan jälkeinen päivä uus ei aina ollutkaan ahdistusta vailla vaan välillä hyvinkin täynnä sitä.

Isän menettäminen oli lapsille monin tavoin traumaattinen tapahtuma. Moni leikki-ikäinen jäi kaipaamaan rakasta isää, moni pienempi puolestaan isää, josta ei edes ollut mitään muistikuvaa. Isän menettämisen aiheuttaman surun ja ahdistuksen lisäksi tilanteesta aiheutui perheille myös taloudellisia vaikeuksia, joita yhteiskunnan tukikaan ei aina riittänyt helpottamaan. Moni koki isättömänä turvattomuutta, alemmuuden tunnetta ja häpeää. Monen sotaorvon elämän olosuhteet muuttuivat täysin, kun he joutuivat muuttamaan isovanhempien hoiviin, pienempään asuntoon, evakoksi tai sotalapseksi Ruotsiin. Isän ikävästä ei juuri puhuttu, vaan suru ja murhe peittyivät arjen aherrukseen.

Sotien jälkeen sotaorvoudesta tuli asia, josta ei sopinut puhua. Timo Malmi vertaa sotaorpoja toiseen unohdettuun joukkoon, sotavankeihin. Malmin mukaan sodanjälkeinen Suomi vaikenä näiden molempien ryhmien olemassaolosta, koska sodan hävinneessä maassa ei haluttu nostaa kipeitä menetyksiä esille.²

Viime vuosina talvi- ja jatkosodan kokeneet lapset ovat lopulta astuneet laajalla rintamalla esiin. Sotalapset ja sotaorvot ovat aktiivisesti järjestäytyneet ja perustaneet alueellisia yhdistyksiä, joiden piirissä toiminta on vilkasta. Nyt jo eläkeikäiset sotaorvot ovat kokeneet tärkeäksi omien elämänvaiheidensa läpikäymisen sekä jälkipolville tallentamisen. Sotalasten ja -orpojen muistelmia sekä elämänkertoja onkin viime aikoina julkaistu runsaasti. Etenkin sotalapset ovat nousseet suuren yleisön tietoisuuteen kotimaisten elokuvien myötä: vuonna 2003 valmistui Erja Dammertin ohjaama dokumenttielokuva *Sotalapset* ja pari vuotta myöhemmin ensi-iltansa sai Klaus Härön elokuva *Äideistä parhain*.

1.2. Tutkimuskysymys ja -metodi

Työni tarkoituksena on tutkia talvi- ja jatkosodassa sotaorvoiksi jääneiden suomalaislasten lapsuuden ja nuoruuden rakentumista toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa. Lähestyn aihetta sotaorpojen omista kokemuksista käsin, mutta pyrin samalla rakentamaan näiden muistojen

² Malmi 2001, 11.

ympärille laajemman, yhteiskunnallisen viitekehyksen. Näin voin tarkastella sotaorpojen asemaa heitä ympäröineen yhteiskunnan jäsenenä.

Ensinnäkin haluan tutkia millä tavalla sotaorvot itse ovat kokeneet sotaorpona kasvamisen sodanjälkeisessä Suomessa. Haluan selvittää sotaorpojen elämäntilanteita ja -taustoja, joiden kontekstista voin myös paremmin ymmärtää heidän lapsuus- ja nuoruuskokemuksiaan. Tarkoitukseni on myös pohtia sitä, millä tavalla nyt jo eläkeiässä olevat sotaorvot hahmottavat lapsuus- ja nuoruusvuotensa, ja mitä merkityksiä he niille antavat.

Toiseksi haluan selvittää yhteiskunnan roolia sotaorpokysymyksen selvittämisessä. Tarkoitukseni on tutkia millä tavalla valtio ja koko yhteiskunta reagoi noin 50 000 lapsen orpoutumiseen. Haluan tarkastella etenkin sitä, millä tavoin sotaorpoja koetettiin auttaa ja avustaa, sekä arvioida olivatko nämä toimenpiteet onnistuneita, vai ilmenikö niissä jonkinlaisia ongelmia. Haluan siis toisaalta tutkia sitä, millä tavalla kymmenien tuhansien lasten orpoutuminen vaikutti yhteiskuntaan, ja toisaalta taas sitä, millä tavalla yhteiskunta halusi vaikuttaa näiden orpojen elämään.

Kolmanneksi haluan tutkia millä tavoin ympäröivä yhteisö suhtautui sotaorpoihin sekä heidän äiteihinsä, soteleskiin. Haluan selvittää oliko olemassa jonkinlainen yleinen, kollektiivinen tapa suhtautua sodan aiheuttamaan orpouteen. Mielenkiintoinen tutkimuskysymys on myös se, olivatko sotaorvot todellakin Timo Malmin väitteen mukaisesti suomalaisen yhteiskunnan "unohdettu joukko", jonka ongelmista ja tarpeista sodan jälkeisessä Suomessa vaiettiin. Tarkoitukseni on tutkia esimerkiksi sitä, kuinka aktiivisesti ja millä tavalla sosiaalialan lehdet sekä suosittu aikakauslehti Kotiliesi kirjoittivat sotaorvoista.

Tutkimukseni kuuluu 1960-luvulla alkunsa saaneen, ja 1990-luvulla Suomeen rantautuneen niin kutsutun "uuden sotahistorian" genreen, jonka piirissä sotaa ryhdyttiin tarkastelemaan uusista näkökulmista käsin. Kun sotia oli aikaisemmin tarkasteltu pitkälti sotilaallis-poliittisina ilmiöinä ja poliitikkojen sekä kenraalien näkökulmasta, niin uusi sotahistoria nosti tutkimuskohteiksi tavalliset ihmiset, kotirintaman ponnistelut, sotakokemukset ja tunnereaktiot sekä sodan taustalta löytyvät rakenteet. Uuden lähestymistavan myötä myös naisten, lasten ja rivisotilaiden rooli sodassa on noussut tutkimuksen keskiöön. Teoreettisia ja metodologisia vaikutteita uusi sotahistoria on lainannut niin sosiologiasta, psykologiasta, antropologiasta, kuin myös sukupuoli- ja

kirjallisuustutkimuksestakin. Uusi sotahistoria ryhtyi käyttämään lähdeaineistoina myös epävirallisia dokumentteja: runoja, muistelmia, päiväkirjoja, postikortteja, valokuvia ja kirjeitä.³

Tutkimukseni metodologinen tutkimusote on uuden sotahistorian piiriin kuuluva niin kutsuttu "kokemushistoria", joka voidaan nähdä yhdistävänä siltana sosiaalishistorian ja arjen historian välillä. Kun sosiaalishistorian tehtävä on tarkastella historiallisia ilmiöitä rakenteiden kautta, ja arjen historian tutkimalla yksilöihmisiä, niin kokemushistorian avulla voidaan tutkia näiden kahden tutkimusotteen välille sijoittuvaa tasoa.⁴ Vaikka kokemus onkin yksilön subjektiivinen käsitys jostakin tietystä tapahtumasta, niin se ei ole koskaan irrallinen ympäristöstään, vaan tapahtuu aina jossakin tietyssä yhteiskunnallisessa kontekstissa. Ville Kivimäki määrittelee artikkelissaan *Sodan kokemushistoria* kokemuksen olevan yhdistävä keskipiste rakenteiden, toiminnan, käytäntöjen sekä kokijan sisäisen maailman välillä.⁵

Sodan aiheuttama orpous oli kokemus, joka pitkälti määritteli sodassa vanhempansa menettäneiden lasten koko minuutta riippumatta siitä, muistavatko he itse sota-aikaa vai eivät. Lapsuudesta saakka sotaorvot kantoivat mukanaan jo päättyneen ja hävityn sodan stigmaa, joka määritteli heidät aina sodan kautta. Sodasta johtunut isän (tai äidin) kuolema ja orvoksi jäämisen kokemus yhdisti siis vahvasti niitä reilua 50 000 sotaorpoa, joiden lapsuus ja nuoruus rakentuivat sodanjälkeisessä Suomessa. Matti Virtasen mielestä tämä kokemus on niin vahvasti yhtä sukupolvea leimaava, että hän nimittää 1940-luvun taitteessa syntyneitä lapsia sotaorposukupolveksi, jota yhdistää nimenomaan tämä pysyväksi jäänyt sotaorpouden kollektiivinen kokemus. Sota järjestytti isänsä menettäneiden elämää voimakkaasti niin psykologisesti kuin taloudellisestikin, eikä mikään heidän elämässään ollut sodan jälkeen enää ennallaan. Virtasen mukaan tämä kokemus erottaa sotaorvot sotien jälkeen syntyneistä niin kutsutuista suurista ikäluokista, joiden isät olivat hengissä selvinneitä sotilaita.⁶ Eräs sotaorpo tiivistääkin tämän sukupolvien välisen eron osuvalla tavalla:

*"On voinut saada sen vaikutelman, että sota-ajan lapset ovat pudonneet toisaalta ase kädessä maataan puolustaneen sukupolven ja toisaalta suurten ikäluokkien väliin."*⁷

Tutkimukseni otsikossa on aikamääre "toisen maailmansodan jälkeinen". Pirjo Korkiakankaan mukaan nimenomaan ensimmäinen ja toinen maailmansota ovatkin eurooppalaisille tärkeitä

³ Kinnunen & Kivimäki 2006, 9–10; Bourke 2006, 21, 32–34, 36–38.

⁴ Kivimäki 2006, 74.

⁵ Kivimäki 2006, 85.

⁶ Virtanen 2003, 53.

⁷ Kallio 2001, 148.

kokemusten kiinnekohtia, tapahtumia, jotka jäsentävät yhteisiä muistojamme. Suomalaisessa yhteiskunnassa erityisesti toinen maailmansota ja sen jälkeiset vuodet on nähty merkittävänä rajapyykkeinä tutkittaessa yhteiskunnan ja kulttuurin muutoksia.⁸

Toisen maailmansodan jälkeinen aika on määritelmänä kuitenkin hieman harhaanjohtava, sillä se antaa ymmärtää, että sota on siinä vaiheessa jo taakse jäänyttä elämää. Päättynyt sota on kuitenkin monella tapaa vahvasti läsnä myös sodanjälkeisessä yhteiskunnassa. Marianne Junila toteaaakin osuvasti artikkelissaan *Isä: saksalainen sotilas* ettei sota koskaan ala taistelujen käynnistymisestä eikä pääty aseiden vaikenemiseen rintamalla.⁹ Toinen maailmansota Suomessa ei siis ollut pelkästään vuosiin 1939–1945 rajoittuva tapahtuma, joka ikään kuin olisi lakannut olemasta jatkosodan ja Lapin sodan tapahtumien jälkeen.¹⁰ Jaana Loipponen kirjoittaa artikkelissaan *Sodan ajat ja kerronta*, kuinka hän sotaleskistä tutkimusta tehdessään huomasi, ettei mitään sodanjälkeistä aikaa ollut olemassakaan, vaan sota jatkui edelleen yhteiskunnassa sodan seurauksien kautta. Sodan loppuminen ja jälleenrakentamisen alkaminen ei poistanut sodan seurauksia yhteiskunnasta eikä ihmisten arjesta.¹¹ Usein sotien aiheuttamien ongelmien voidaan jopa katsoa olevan suurimmillaan vasta sodan päättymisen jälkeen.¹²

Viime aikoina historiantutkimus onkin herännyt tutkimaan myös tätä sodasta rauhaan palaamisen problematiikkaa. Petri Karonen nimittää tätä ajanjaksoa termillä "rauhankriisi", joka kuvastaa niitä haasteita ja ongelmia, joita sodan päätyminen asettaa sekä yhteiskunnalle että yksilöihmisten kohdalle. Toisen maailmansodan jälkeinen jälleenrakentamisen aika merkitsi omaisten menetyksen ja evakossa olon lisäksi useille suomalaisille myös asunnottomuutta, ankeita asumisoloja, läheisistä erossa olemista, sodan unohtamista, uuden sodan pelkoa ja maailmankuvan muuttumista.¹³ Tässä kontekstissa elivät lapsuutensa ja nuoruutensa myös sotaorvot, joille rauhaan palaamisen aika sisälsi monenlaisia haasteita ja ongelmia.

⁸ Korkiakangas 1996, 33.

⁹ Junila 2006, 277.

¹⁰ Kinnunen & Kivimäki 2006, 9.

¹¹ Loipponen 2006, 333.

¹² Karonen 2006, 20.

¹³ Karonen luokittelee yhteiskunnan sodanjälkeiset ongelmat seuraavasti: yleinen demobilisointi, poliittisten ja taloudellisten ongelmien ratkaisu, yhteiskunnan rauhoittaminen, veteraanien integrointi siviiliyhteiskuntaan, sotainvalideista, sotaorvoista ja -leskistä huolehtiminen sekä henkisten vaurioiden minimointi. Karonen 2006, 12.

1.3. Lähdeaineisto ja aiheeseen liittyvä aiempi tutkimus

Ulla-Maija Peltonen toteaa kirjassaan *Muistin paikat* osuvasti, että kaikki sodat ja niiden jälkiseuraukset jättävät jälkeensä muistojen rintamat.¹⁴ Tässä tutkimuksessa tarkoitukseni on päästä käsiksi näihin "rintamiin". Tästä syystä työni lähdeaineisto koostuukin pääasiassa muistitietomateriaalista: kyselytutkimuksesta¹⁵ sekä muistelmakirjallisuudesta¹⁶.

Tutkimukseni keskiössä on sotaorvoille tehdystä kyselystä saatu aineisto. Aineiston on koonnut Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry toukokuussa 2005. Kyselykaavakkeen on laatinut yhdistyksen sihteeri, filosofian maisteri Terttu Snellman. Kyselyn tarkoituksena oli kerätä tietoa sotaorpojen elämänhistorioista sekä isän tai äidin¹⁷ kaatumisen vaikutuksista sotaorvon lapsuuteen ja myöhempään elämään. Yhdistys halusi kyselyllä kartoittaa myös jäsenistölle suunnatun kotitukiverkoston tarvetta. Kysely lähetettiin kaikille yhdistyksen jäsenille (651 hlöä) ja siihen vastasi 402 henkilöä. Vastausprosentti oli siis 62 %. Kyselyyn vastasi 310 naista (77,1 %) ja 92 miestä (22,9 %). Kyselyaineistosta tarkoitukseni on hyödyntää niitä kysymyksiä, jotka antavat tietoa sotaorpojen lapsuus- ja nuoruusvuosista. Aineisto sisältää jonkin verran myös avoimia vastauksia, joista löytyy laajojakin kirjoituksia sotaorpojen lapsuuden ja nuoruuden kokemuksista. Kyselyaineiston avulla tarkoitukseni on ensisijaisesti hahmottaa niitä elinolosuhteita, joissa sotaorvot isän kaatumisen jälkeen elivät.

Toisena keskeisenä lähdeaineistonani toimii viime vuosien runsas sotaorpojen laatima muistelmakirjallisuus, jonka muistitietoaineista voin tutkimuksessani hyödyntää. Sotaorvoyhdistysten julkaisemat teokset sisältävät tyypillisesti usean kymmenen sotaorvon muistoja lapsuus- ja nuoruusvuosilta. Yksittäisen kirjoittajan tekstin pituus vaihtelee kahdesta sivusta pariinkymmeneen sivuun. Yleensä kirjan toimittaja on antanut sotaorvoille kysymyslistoja tai otsikkoaihoita kirjoitusprosessin virikkeeksi ja helpottamiseksi. Sotaorvoja on kehoitettu muistelemaan esimerkiksi isään liittyviä asioita, sota-ajan tuntemuksia, isän kuoleman herättämiä ajatuksia, lapsuusmaisemia, lapsuuskotia, elämän kipupisteitä ja iloja sekä sotaorpouden

¹⁴ Peltonen 2003, 10.

¹⁵ Ks. Liite 1.

¹⁶ Käytän tutkimuksessani näistä muistelmista termiä muistitietomateriaali.

¹⁷ Kyselyyn vastanneista sotaorvoista kaksi kertoi äidin kuolleen ilmapommituksessa.

kokemusta. Tyypillisiä otsikoita ovat esimerkiksi ”kirje kaatuneelle isälle” ja ”sotaorvon elämäntarina”. Tekstit on kirjaa varten toimitettu, eli niitä on tiivistetty ja selkiytetty.¹⁸

Muistelmatekstien laatimisen motiivina on useimmiten ollut halu kertoa oma elämäntarina eteenpäin, kuten eräs sotaorpomies kirjoituksessaan toteaa: ”*Meillä jokaisella on omat muistomme, kokemuksemme ja tarinamme. Niiden haluaisimme säilyvän tuleville sukupolville.*”¹⁹ Mielestäni vapaasti kirjoitettu muistelmamateriaali avaa mielenkiintoisen kokemushistoriallisen näkökulman sotaorpojen lapsuuteen ja nuoruuteen. Muistitietomateriaalin kautta pääsee tutkimaan myös niitä merkityksiä, joita aikuiset sotaorvat näkevät sotaorvoudella heille olleen. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, mitä he muistelmissaan kertovat, mistä taas vaikenevat. Pirjo Korhokangas toteaa myös, että itselle erityisen merkityksellisten tapahtumien muistaminen tulee konkreettisimmin esille juuri omaelämäkerrallisissa kirjoituksissa ja kerronnoissa. Niiden kautta voi hahmottaa kirjoittajien ideaalimallisia tyyppiä, kertojan elämän ydinkertomuksia ja -teemoja, sekä kertomuksen lajityyppejä.²⁰

Tarkoitukseni on käsitellä sekä kyselyaineistoa että muistitietomateriaalia kvalitatiivisen tutkimusotteen avulla. Jari Eskola ja Juha Suoranta toteavat kirjassaan *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*, että mitä tahansa aineistoa, myös numeraalista, voidaan käsitellä laadullisesti. Laadullisessa tutkimuksessa aineiston tehtävänä on toimia tutkijan apuna, kun hän rakentaa käsitteellistä ymmärrystä tutkittavasta ilmiöstä.²¹ Omassa tutkimuksessani pyrin kyselyaineiston avulla hahmottamaan sotaorpojen lapsuuden raameja, kehyksiä sekä kokemuksia, en suinkaan luomaan kvantitatiivista, tilastollista analyysiä sotaorvoista.

Kyselyaineiston ja muistitietomateriaalin lisäksi tarkoitukseni on tutkia niitä yhteiskunnallisia raameja ja rakenteita, joissa sotaorvat elivät sodan aikana ja sen jälkeen. Tätä yhteiskunnan roolia sotaorpokyselyssä selvitän asetuskokoelmien, tutkimus- ja aikalaikirjallisuuden sekä sosiaalialan lehtien ja muiden julkaisujen avulla. Sosiaalihuoltoa käsittelevä aikakauslehti *Huoltaja*

¹⁸ Tutkielmassani olen hyödyntänyt seuraavia sotaorpojen muistelmia sisältäviä toimitettuja teoksia: **Ei tullut isä kotiin.** Sotaorpojen kertomuksia. Karhos, Hannu (toim.). Atena, Jyväskylä 2005. **Evakkolapset.** Kuorsalo, Anne & Saloranta, Iris (toim.). Ajatus Kirjat, Jyväskylä 2005. **Isän ikävä.** Sotaorvat kertovat. Malmi, Timo (toim.). Atena, Jyväskylä 2001. **Jo aukeavat hiljaiset silmät.** Sotaorvat kertovat. Tampereen Seudun Sotaorvat ry, Tampere 2006. **Kaikki vaan tapahtui.** Sotaorvat kertovat. Juntto, Timo (toim.). Pääkaupunkiseudun Sotaorvat ry, Lahti 2005. Jatkossa viittaan kirjoja lainatessani teoksiin niiden nimellä, ja mainitsen suluisissa kyseisen lainauksen kirjoittajan nimen. Esim. Kaikki vaan tapahtui 2005, 182 (Rantalainen-Huber).

¹⁹ Nurminen 2005, 11.

²⁰ Korhokangas 1996, 28.

²¹ Eskola & Suoranta 1998, 14, 61 – 62, 66.

ja sosiaaliministeriön julkaisema *Sosiaalinen aikakauskirja* antavat viitteitä siitä, kävivätkö sosiaalityöstä vastanneet tahot keskustelua sotaorvoista ja heidän huoltotoiminnastaan. Laajemman lukijakunnan luettavaksi tarkoitettu *Kotiliesi* taas heijastelee yleisemmällä tasolla sitä, minkä verran ja missä sävyssä sotaorvoista haluttiin kirjoittaa laajalevikkisessä aikakauslehdessä. Näiden lähteiden avulla voin sitoa kyselyaineiston ja muistelmien sisällön laajempaan kontekstiin.

Toista maailmansotaa on Suomessa tutkittu runsaasti ja etenkin sotatapahtumia sekä sotavuosien politiikkaa on selvitelty tarkasti. Uusia näkökulmia sotahistorian tutkimus sai 1980- ja 1990-lukujen taitteessa, jolloin historiantutkijat laajemmin kiinnostuivat erityisesti kotirintaman ponnisteluista ja työpanoksesta sotavuosina.²² Samoihin aikoihin myös nuoruus ja lapsuus alkoivat kiinnostaa historioitsijoita, ja tätä kautta myös sota-ajan lapsuus nousi historioitsijoiden mielenkiinnon kohteeksi.²³ Tutkimuskohteen tämän hetkistä asemaa kuvastaa se, että historiatieteiden maailmankongressin tapaaminen omistettiin kesällä 2005 temalle "lapset ja sota". Samalla otsikolla julkaistiin seuraavana vuonna myös Historiallinen Aikakauskirja. Teemanumeron 2/2006 artikkelit käsittelevät muun muassa lapsuutta kansalaissodan aikana, sotalapsia ja nuorten maanpuolustustyötä toisen maailmansodan aikana.

Hugh Cunningham erotelee lasten elämän ja kokemusten historiantutkimuksen kahteen osaluueeseen: lasten historiaan ja lapsuuden historiaan. Lasten historiaksi Cunningham määrittelee lasten itsensä jättämien kirjallisten lähteiden, esimerkiksi päiväkirjojen, tutkimisen. Lapsuuden historiaa sen sijaan tutkitaan, kun tarkastellaan esimerkiksi lasten suhteita aikuisiin tai määritellään lasten elinikää tai työelämän aloittamisikää. Lapsuuden historiaa on tutkittu enemmän, sillä sitä historiantutkimuksen on huomattavasti helpompi tarkastella perinteisten lähdeaineistojen, esimerkiksi arkistojen ja tilastojen kautta.²⁴ Suomessa Panu Pulman *Suomen lastensuojelun historia* vuodelta 1984 on kattavin lapsuuden historiaa tutkiva teos. Ensimmäinen suomalaisen nuoruuden historiaa kokoava tutkimus on puolestaan Sinikka Aapolan ja Mervi Kaarnisen toimittama *Nuoruuden vuosisata* vuodelta 2000. Lasten historiaakin lasten itsensä jättämien lähteiden avulla on Suomessa jo tutkittu. Esimerkiksi Seija Jalagin ja Marianne Junila tarkastelevat artikkelissaan *Lukittu näky – sota lapsen kokemuksena* vuoden 1918 kansalaissotaa erään perheen lasten päiväkirjojen, piirustusten ja paperinukkejen avulla.²⁵

²² Esim. Kansakunta sodassa – sarja vuodelta 1992.

²³ Esim. Aapola & Kaarninen (toim.), Nuoruuden vuosisata 2003.

²⁴ Cunningham 2005, 1–3.

²⁵ Jalagin & Junila 2006, 117–131.

Omaa tutkimustani ei voida nimittää puhtaaksi lasten historiaksi, sillä kyselyyn vastanneet sekä muistelmia kirjoittaneet sotaorvot ovat jo aikuisia, jotka palaavat vuosikymmenien takaiseen lapsuuteensa muistojen kautta. Tutkimuksessani ei ole siis sotaorpojen lapsina luomaa aineistomateriaalia. Tutkimustani ei kuitenkaan suoranaisesti voi luokitella myöskään lapsuuden historiaksi, sillä tutkimuslähteinä ovat kuitenkin sotaorpojen itsensä laatima muistitietomateriaali, eivät pelkät ulkopuolisten laatimat tilastot tai arkistot. Tutkimukseni sijoittuu siis jonnekin lasten historian ja lapsuuden historian välimaastoon.

Suomessa sota-ajan lapsuutta tutkivien mielenkiinto kohdistui ensimmäisenä Ruotsiin ja Tanskaan sodan aikana evakuoitujen sotalasten historian selvittämiseen. Sotalapsiin ja lastensiirtoihin liittyvää tutkimusta onkin siis jo jonkin verran olemassa. Vuonna 1985 ilmestyi aiheen pioneeritutkija Pertti Kavénin kirja *70 000 pientä kohtaloa*, jossa Kavén selvittää Suomesta Ruotsiin lähetettyjen sotalasten evakuoinnin sosiaalista ja poliittista taustaa. Samaa aihetta tutki myös Silvo Hietanen artikkelissaan *Kahden kodin lapsuus – suomalainen sotalapsi*, joka julkaistiin Kansakunta sodassa -kirjasarjassa vuonna 1992. Sotalapsuutta käsittelee myös Aura Korppi-Tommolan toimittama raportti *Sotalapset* (1995).

Myös sota-ajan kokeneiden "tavallisten" lasten lapsuudenkokemuksia on ryhdytty viime vuosina tutkimaan. Erkki Kujala haastatteli väitöskirjaansa *Sodan pojat* (2003) varten sodan jaloissa lapsuutensa eläneitä miehiä heidän lapsuuskokemuksistaan. Pekka Haavisto on tehnyt pro gradu -tutkielmansa *Sota lapsen silmin* (1999) samasta teemasta, tutkien kuitenkin sekä tyttöjen että poikien sotakokemuksia. Taru Järvenpää puolestaan vertailee pro gradussaan *Koululaisena suursodan jaloissa* (1999) suomalaisten ja brittiläisten koululaisten elämää sota-aikana. Kaikissa edellä mainituissa tutkimuksissa on muistitietoon turvautuen pyritty selvittämään kotimaassa sotavuosina pysyneiden lasten suhdetta sotaan.

Talvi- ja jatkosodan sotaorvot ovat sen sijaan aivan viime aikoihin saakka jääneet jostain syystä historian tutkimuksen ja muunkin tutkimuksen ulkopuolelle. Muutama viikko ennen tämän pro gradu -työn valmistumista tyhjiötä tosin ilmestyi paikkaamaan neliosaisen kirjasarjan *Sodassa koettua* ensimmäinen osa nimeltä *Haavoitettu lapsuus* (2007). Kirjasarja on ensimmäinen kokonaiskuvaus suomalaislasten ja -nuorten kokemuksista toisen maailmansodan jaloissa. Teos sisältää esimerkiksi Sari Näreen artikkelin *Sotaorpojen mykkä ikävä*. Ainoa pelkästään sotaorpoja käsittelevä pienoistutkimus on Päivy Penttisen vuonna 2004 julkaistu omakustanne *Olethan minulle isä*, johon Penttinen on kerännyt haastattelemiensa sotaorpojen muistoja ja kokemuksia. Timo

Malmi puolestaan on toimittanut sotaorpojen muistelmia kirjaksi nimeltä *Isän ikävä – Sotaorvot kertovat* (2001). Malmin kirja on innostanut sotaorpoyhdistyksiä julkaisemaan omia sotaorpomuistelmia sisältäviä kirjoja, joita onkin viime vuosina ilmestynyt runsaasti. Useissa sotaorpoyhdistyksissä toimii kirjoitus- ja historiaryhmiä, joiden piirissä syntyneitä tekstejä muistelmateoksiin on koottu. Eija Laakso puolestaan on tutkinut sosiaaligerontologian pro gradu -tutkielmassaan *Se orpous on kumminkin niin kuin semmonen vahvuus sotaorvoilla* (2006) sotaorpoja ikääntymisen näkökulmasta.

Tutkimusta on tehty jonkin verran myös sotaorpoja avustaneista organisaatioista ja yhdistyksistä, sekä erilaisista avustustoiminnan muodoista. Näissä tutkimuksissa sotaorvot tulevat siis esiin yhtenä avustustoiminnan kohteena. Esimerkiksi Aura Korppi-Tommola on väitöskirjassaan *Ystävyyttä yli Pohjanlahden* (1981) tutkinut Ruotsin ja Suomen välistä kummikuntaliikettä, jonka tarkoitus oli auttaa suomalaisia kuntia ja kaupunkeja talvi- ja jatkosodan aikana. Sotaorvot nousevat tästä näkökulmasta esiin myös Korppi-Tommolan kirjoittamassa Mannerheimin Lastensuojeluliiton historiikissa *Terve Lapsi – kansan huomen* (1990), sekä Keijo K. Kulhan aseveliliikkeestä laatimassa historiikissa *Aseveljien aika* (1980). Sotaorpojen tilannetta valottaa myös Päiviö Tommilan kirja *Kunniavelka kaatuneille* (1955), jossa Tommila kertoo Sotaleskien ja kaatuneitten omaisten huolto ry:n alkuaikojen toiminnasta. Saman yhdistyksen toiminnasta on julkaistu vuonna 1995 myös Torsti Salosen kirjoittama historiikki *Muistot elävät*.

Sotaorpojen äitejä, sotaleskiä, on myös tutkittu suhteellisen vähän. Sotaleskien kokemuksia on koottu Tuula Salmen raportoimaan teokseen *Kansakunnan lesket* (1986) ja sotaleskien tarinoissa myös heidän lapsensa, sotaorvot, tulevat esiin. Sotaleskiä käsitellään lyhyesti myös Elina Haavio-Mannilan ja Riikka Raittiin toimittamassa kirjassa *Naisten aseet* (1993), jossa valaistetaan laajasti naisten sodanaikaista elämää ja kotirintaman työpanosta. Sotaleskiin kohdistuneista huoltotoimenpiteistä löytyy myös joitakin opinnäytteitä, esimerkiksi Maija Björklundin opinnäyte vuodelta 1945, Anna-Maria Kriikun Suomen ja Skandinavian historian tutkielma *Sotaleskien taloudellinen asema ja avustaminen 1940-luvulla* (1996) ja Kaarina Saukkosen Suomen historian pro gradu -tutkielma *Sitä vaan täytyy selvitä* (2002).

Sota-ajan sekä jälleenrakentamisajan yhteiskunnallisen viitekehyksen luomisessa apuna on teos *"Armeliaisuus, yhteisöapu ja sosiaaliturva"* (1994), joka käsittelee laajasti suomalaisen sosiaaliturvan kehittymistä. Aikakauden ympäröivää yhteiskuntaa valottaa Heikki Wariksen sosiologinen yhteenveto *"Suomalaisen yhteiskunnan rakenne"* (1952).

Vuonna 2006 julkaistu Tiina Kinnusen ja Ville Kivimäen toimittama teos *"Ihminen sodassa"* on ensimmäinen kokoava tutkimuskirja, joka tarkastelee toista maailmansotaa uuden sotahistorian näkökulmasta, ja erityisesti kokemushistorian vinkkelistä. Teos sisältää usean tutkijan kirjoittamia artikkeleita suomalaisten kokemuksista talvi- ja jatkosodassa. Sodan jälkeisen yhteiskunnan erityisongelmiin ja ratkaisumalleihin keskitytään puolestaan Petri Karosen ja Kerttu Tarjamon toimittamassa teoksessa *"Kun sota on ohi"* (2006). Sodanjälkeisiin haasteisiin pureudutaan myös Lauri Haatajan toimittamassa artikkeliteoksessa *"Ja kuitenkin me voitimme"* (1994).

1.4. Muistitietotutkimuksen metodologia ja muistitietomateriaalin käyttö historiantutkimuksessa

Kun puhutaan metodologiasta, on ensin syytä purkaa tuo käsite auki. Fingerroosin ja Peltosen määritelmän mukaan metodologia tarkoittaa niitä sääntöjä ja käsityksiä, joiden avulla arvioidaan ja perustellaan tutkimuksessa käytettyjä teorioita, käsitteitä sekä tutkimusmenetelmiä eli metodeja. Metodologia sisältää myös pohdinnat erilaisten teorioiden soveltamisesta sekä lähteiden arvioinnista.²⁶ Tutkimuksen teon kannalta metodologialla on siis merkityksellinen rooli. Akateemiselta muistitietotutkimukselta vaaditaan metodologista pohdintaa erityisesti muistin ja tiedon luonteesta, sillä lähdeaineisto koostuu suullisesta ja kirjoitetusta muistitiedosta. Suhteellisen tuoreena tutkimussuuntauksena muistitietotutkimuksen tekeminen on Fingerroosin ja Peltosen sanoin "metodologinen sitoumus ja orientaatio".²⁷

Muistitietotutkimuksesta puhutaan kansainvälisesti termillä *"oral history"*, mikä sanatarkasti suomennettuna tarkoittaa suullista historiaa. Kansainvälisessä tutkimuksessa onkin pääasiassa hyödynnetty erilaisin haastattelumenetelmin tuotettuja aineistoja, kun taas suomalaisen muistitietotutkimuksen piirissä on korostettu yhtä lailla myös kirjoitettujen aineistojen merkitystä. Tähän on vaikuttanut erityisesti se, että kotimaisilla tutkijoilla on käytettävissään korkeatasoiset perinnearkistot, joita jatkuvasti täydennetään erilaisten kilpakeruiden avulla.²⁸

Muistitietotutkimuksen juuria voidaan lähteä selvittämään jo 1900-luvun alkupuolelta. Alistair Thomson on jakanut kansainvälisen muistitietotutkimuksen kehittymisen neljään vaiheeseen.

²⁶ Fingerroos & Peltonen 2006, 11.

²⁷ Fingerroos & Peltonen 2006, 11.

²⁸ Peltonen (Ulla-Maija) 2006, 107; Fingerroos & Haanpää 2006, 27.

Ensimmäisen vaiheen muodostaa maailmansotien jälkeinen aika, jolloin sotien silminnäkiäjät avasivat muistojensa kautta tutkijoiden käsityksiä sodasta. Toinen vaihe koskee 1970-lukua, jolloin tutkimuksen piirissä ryhdyttiin keskustelemaan muistin luonteesta ja subjektiivisuudesta, mikä johti historiantutkimuksen hierarkisuuden paljastumiseen ja monien historiankirjoituksen ulkopuolelle jääneiden ryhmien havaitsemiseen. Kolmanneksi vaiheeksi Thomson luokittelee 1980-luvun, jolloin muistitietotutkimuksessa oivallettiin sen monitieteinen luonne sekä aloitettiin keskustelu tutkijan ja muistelijan roolista tutkimusprosessissa. Vuosikymmenellä syntyi myös niin kutsuttu "*history from below*" -liike, joka halusi antaa äänen aikaisemmin historiankirjoituksessa sivuutetuille ihmisille, esimerkiksi työläisille, naisille, sotaveteraaneille ja lapsille. Neljänneksi vaiheeksi Thomson asettaa ajan 1990-luvusta eteenpäin, kun digitaalinen vallankumous on ryhtynyt muuttamaan kommunikoinnin tapoja.²⁹

Suomalainen muistitietotutkimus sai varsinaisen alkunsa 1980-luvun alkupuolella työväen muistitietohankkeiden myötä. Jorma Kalela aloitti Paperiliiton tutkijana historiahankkeen, jonka motto oli lausahdus "*ihmiset kirjoittavat itse oman historiansa*". Paperiliiton tutkimuksessa Kalela ohjasi liiton työntekijöiden tutkivia opintokerhoja, joiden tuottamaa aineistoa hän hyödynsi tutkimuksessaan. Kalelan tutkimukset liittyvät 1980-luvulla tapahtuneeseen muistitietotutkimuksen nousuun, kun niin sanotut uudet tarinat, esimerkiksi mikro- ja sosiaalhistoria, sekä antropologia, sosiologia ja folkloristiikka, nostivat sen tärkeäksi lähdeaineistoksi. Myös maallikot eli ei-ammattihistorioitsijat ryhtyivät 1980-luvulla kaikissa teollisuusmaissa tutkimaan omaa historiaansa, ja esimerkiksi elämäkertojen, haastatteluiden ja erilaisten yhteisöhistoriikkien suosio kasvoi.³⁰ Pro gradu -työtä varten tutkimistani sotaorpomuistelmista osa on syntynyt sotaorpoyhdistysten omissa historiapiireissä, joissa on koettu tärkeäksi tallentaa omia muistoja ja elämäntarinoita. Akateeminen tutkimus hyväksyykin nykyään myös tällaisen kansanomaisen historian käyväksi tavaksi tuottaa tietoa.³¹

Fingerroos ja Haanpää ovat ryhmitelleet muistitietotutkimusta Habermasin kulttuurien tutkimuksen epistemologisen kentän avulla. Ryhmittelyssään he ovat päätyneet malliin, jossa muistitietotutkimus muodostaa oman kolmikentän habermasilaisen tietoteorian sisälle. Malli jakaa muistitietotutkimuksen kolmeen osaan: selittävään, ymmärtävään ja kriittiseen. Selittävä tutkimus selittää menneisyyden ilmiöitä, ja sen tarkoitus on toimia tutkimusta täydentävänä ja elävöittäväenä

²⁹ Fingerroos & Peltonen 2006, 13.

³⁰ Kalela 2006, 67, 69–70.

³¹ Fingerroos & Haanpää 2006, 29.

lähteenä. Tällöin tutkimustuloksena on menneisyyden kuvaus, johon tutkija ei merkittävästi vaikuta. Ymmärtävä muistitietotutkimus puolestaan on muistitiedon tulkintaa, jolloin tutkimustuloksena ei ole menneisyyden aukoton selitys, vaan vahvasti subjektiivinen tulkinta menneestä. Kriittinen tutkimus on periaatteiltaan ymmärtävän tutkimuksen kaltaista, mutta vallitsevia olosuhteita vielä kriittisemmin tarkastelevaa. Fingerroos ja Haanpää painottavat, että useimmiten muistitietotutkimukset sisältävät näitä kaikkia epistemologisia tasoja päällekkäin, limittäin ja lomittain.³² Näin on myös tässä pro gradu -työssä.

Kuten edellisestä jaottelusta voi päätellä, muistitietotutkimuksella voi olla monta erilaista roolia tutkimuksessa. Muistitieto voi olla tutkimuksen lähdeaineisto, kohde, sivujuoni tai apuväline. Omassa gradussani näen muistitietotutkimuksen roolin kahtalaisena: toisaalta se on pääasiallinen lähdeaineistoni, toisaalta tutkimuksen teon apuväline. Fingerroos ja Peltonen painottavatkin, että muistitietotutkimusta on mahdollista toteuttaa lukemattomin eri tavoin eikä sen käytössä ole yhtä ainoaa oikeaa mallia. Silloin, kun muistitieto on tutkimuksen lähteenä, on tutkimuksen tavoite heidän mukaansa tuoda esille muistelijoiden omat näkökulmat menneisyydestä. Tutkijan tehtäväksi tulee tällöin menneisyyden esittäminen sekä tulkintojen tekeminen.³³

Tutkimuksessa käyttämäni muistitietomateriaali koostuu kyselyaineistosta sekä sotaorpojen muistelmista. Jyrki Pöysän mukaan kirjoittamalla tuotettu muistitietoaineisto eroaa muutamien kohdin haastattelemalla saaduista aineistoista. Kirjoitettu muistitieto perustuu aina muistelijoiden omatoimisuuteen ja vapaaehtoisuuteen. Usein esimerkiksi jokin kilpakeruu, omassa aineistossani yhdistyksen suorittama kysely sekä muistelmaryhmät, inspiroivat vastaajia muistelemaan menneisyyttään. Haastattelutilanteesta kirjoittaminen eroaa luonnollisesti siten, että muistelijan ja tutkijan välille ei synny suoraa kontaktia, vaan muisteliija kirjoittaa tekstiään kuvitteelliselle vastaanottajalle. Näin henkilökohtaisten kokemusten muistelutilanteesta muodostuu hyvin intiimi ja yksityinen. Haastattelijan puuttuessa kirjoitustilanteessa ei esiinny myöskään ulkopuolista ohjailua, eikä kirjoitustilanteen aikaa ja paikkaa päätä kukaan ulkopuolinen. Muistelutilanteesta voikin muodostua pidempiaikainen prosessi, joka vie runsaasti enemmän aikaa kuin yksi haastattelutapaaminen. Kuitenkin esimerkiksi toimitetuissa muistelmateoksissa kirjoitusten teema ja yleensä myös tarkat vastausohjeet on annettu muistelijoilta valmiina, joten tekstit eivät ole pelkkää tajunnanvirtaa. Kirjoitettuja muistelmia on myös mahdollista muokata, korjata, lukea ja täydentää,

³² Fingerroos & Haanpää 2006, 37—39, 40.

³³ Haanpää & Fingerroos 2006, 28.

toisin kuin haastattelussa annettuja vastauksia. Muistelijan omat julkituodut ajatukset ovat valmiissa kirjoituksessa siis tarkkaan harkittuja.³⁴

Pöysä nostaa esiin myös julkaistun muistitiedon omana genrenään. Tätä genreä edustavat myös analysoimieni kirjojen sisältämät sotaorpomuistelmat. Merkille pantavaa näissä antologioissa on se, ettei niiden joukkoon päädy katkonaisia ja epätäydellisiä tekstejä, ja ne on järjestetty kronologisesti eteneviksi moniäänisiksi kuvauksiksi.³⁵ On siis mahdollista, että niistä on toimittamisen takia jäänyt pois jotakin tutkijan kannalta mielenkiintoista aineistoa.

Muistitietomateriaalin käyttöön liittyy joitakin erityisiä tutkimuksen teossa huomioitavia lähdekriittisiä näkökohtia. Yksi tärkeimmistä on muistitietotutkimuksen subjektiivisuus, jonka vuoksi tutkimusotetta on runsaasti myös kritisoitu. Epäilijöiden mielissä on useimmiten seuraava kysymys: onko muistitieto totuudenmukaista ja onko sillä tieteellistä lähdearvoa?

Muistitietotutkijat myöntävät, ettei muistitiedon pohjalta luotu rekonstruktio menneestä ole koskaan lopullinen totuus, vaan subjektiivinen, nykyisyydestä käsin tuotettu tulkinta menneisyydestä. Olennaista onkin se, ettei muistitiedon avulla pyritä löytämään faktoja tai konstruoimaan menneisyyden totuutta, vaan ollaan kiinnostuneita muistitiedon avulla hahmottuvasta menneisyyden moniäänisyydestä.³⁶ Alessandro Portellin mukaan subjektiivisuus kuuluu historiaan samalla tavalla kuin selvät faktatkin. Hänen mukaansa se, mihin kertoja uskoo, on historiallinen fakta aivan yhtä lailla kuin se, mitä todella tapahtui.³⁷ Jorma Kalelan sanoin muistitietotutkimus tavoitteleeekin "varman tiedon" sijaan "hedelmällistä tietoa".³⁸ Tällöin tutkija voi kysyä lähteiltään: mitä voidaan päätellä siitä, että kertoja muistaa siten kuin muistaa?³⁹ Kokemushistoriassa muistitietomateriaalista ei etsitäkään autenttista, tapahtumahistoriallista totuutta, vaan tekstin nähdään viittaavan tekijänsä todellisuuteen.⁴⁰ Tutkijan tehtäväksi jää siis pohtia, mitä tästä voidaan päätellä.

Kalela huomauttaa myös, että muistitiedon tulkinnassa tärkeää on kriittisyys sekä päättelykyky. Tiedonlähteestä on tärkeää selvittää, mikä esitys se on, ja kenen totuudesta siinä on kyse. Erittelemällä muistitiedon syntytilannetta on mahdollista selvittää millaiset yhteiskunnalliset ja

³⁴ Pöysä 2006, 221, 224, 228—230.

³⁵ Pöysä 2006, 235.

³⁶ Fingerroos & Haanpää 2006, 32—33.

³⁷ Portelli 2006, 56.

³⁸ Kalela 2006, 75.

³⁹ Kalela 2000, 90—91.

⁴⁰ Kivimäki 2006, 76.

kulttuuriset olosuhteet ovat vaikuttaneet muistelijoiden itseymmärryksen muotoutumiseen ja sitä kautta muistitiedon sisältöön.⁴¹ Esimerkiksi oman graduni sotaorpojen tekstit ovat usein syntyneet heidän omien yhdistystensä viitekehyksessä. Muistelmatekstit ovat toimineet vaikeiden asioiden purkamiskanavana, usein jopa terapiana. Muistelmat ovat myös keino tuottaa ryhmän omaa historiaa sekä tehdä sitä näkyväksi ja julkiseksi.⁴² Tämä on yksi tärkeä syy siihen, että sotaorvot haluavat muistella omaa menneisyyttään: oman ryhmän olemassaololle halutaan saada julkinen tunnustus.

Muistitietotutkimuksessa on huomioitava myös se, että usein vain kirjallisesti lahjakkaat ja muistojaan mielellään kertovat henkilöt vastaavat kyselytutkimuksiin tai laativat kokemuksistaan muistelmia. Näin passiivisemmat sotaorvot ovat voineet jäädä tässäkin työssä tutkimusryhmän ulkopuolelle. Kyselyyn vastanneista sotaorvoista valtaosa on myös naisia, joten miespuolisten sotaorpojen kokemukset jäävät aineistossa vähäisemmiksi. Kuitenkin kyselyyn vastanneet ja muistoistaan kirjoittaneet sotaorvot ovat eläneet samassa yhteiskunnallisessa todellisuudessa kuin nekin sotaorvot, jotka eivät halua jakaa kokemuksiaan muille. Voidaan siis olettaa, että aineiston vastaukset ja muistot heijastelevat sotaorpojen tilanteita ja tunteita myös yleisemmällä tasolla. Näin muistelmien kirjoittajien ääni voi kuvata myös kaikkien sotaorpojen yhteisiä kokemuksia. Haastattelujen avulla maalaislapsuutta tutkinut Saara Tuomaala toteaaakin artikkelissaan asiasta näin:

*"Vaikka jokaisen lapsuuden tarina on ainutkertainen ja kerrotaan elettyinä kokemuksena, se muodostuu suomalaisen elämäntavan yleisissä henkisissä ja aineellisissa ehdoissa. Muisto lapsuudesta tietystä perheestä tai sen ulkopuolella tislautuu yhteisen ja omakohtaisen kokemuksen, ideologian ja retoriikan leikkauspisteessä osaksi suomalaista kulttuuria."*⁴³

Käyttämäni kyselyaineisto on merkittävä myös sen vuoksi, että se on tietävästi kattavin kyselytutkimuksella saatu aineisto, mitä sotaorvoista on tähän mennessä kerätty.⁴⁴ Sain tutkimuksessa käyttämäni kyselyaineiston valmiiksi kerättynä käyttööni enkä siis ole ollut mukana laatimassa kyselykaavaketta. Kyselykaavakkeesta löytyy joitakin puutteellisuuksia ja aukkoja, joihin en ole voinut vaikuttaa. Sotaorpojen syntymä- ja kasvupaikkakuntaa ei esimerkiksi ole

⁴¹ Kalela 2006, 71, 81.

⁴² Ukkonen 2006, 183.

⁴³ Tuomaala 2000, 3.

⁴⁴ Päivy Penttinen (FM) on suorittanut kyselytutkimuksen 40:lle Hyvinkään seudulla asuvalle sotaorvolle. Raportti kyselyn tuloksista on koottu kirjaan "Olethan minulle isä. Suomen sotien 1939—1945 sotaorpojen elämää" (2004). Penttinen on itsekin sekä sotalapsi että sotaorpo.

huomattu tiedustella, ja jotkin kysymykset ovat myös hieman epätarkasti muotoiltuja.⁴⁵ Lomake siis osittain rajaa ne tiedot, joita kyselyyn vastanneiden sotaorpojen lapsuudesta ja nuoruudesta voi sen avulla selvittää. Kyselykaavakkeiden vastauksia ei voi myöskään jälkikäteen tarkistaa eikä epäselviä kohtia täsmentää. Voi myös olla, että joku on ymmärtänyt jonkin kysymyksen väärin tai vastannut puutteellisesti. Kuitenkin kyselylomakkeen käyttö on tässä tapauksessa perusteltua, sillä sen avulla voidaan sotaorpojen taustoista ja erilaisista elämäntilanteista ja -olosuhteista saada tietoa, joka muuten olisi tavoittamattomissa.⁴⁶ Olenkin hyödyntänyt kaavakkeesta vain niitä kysymyksiä, jotka antavat mielestäni merkittävää informaatiota sotaorpojen lapsuuden ja nuoruuden eri vaiheista.⁴⁷

Muistelmien käyttöön historiantutkimuksessa liittyy muitakin vaatimuksia lähdekritiikin suhteen. Erityisesti tutkijan on muistettava se, etteivät esiin nousevat muistot ja kokemukset ole yksiselitteinen totuus menneisyydestä, vaan ainoastaan murto-osa todellisista kokemuksista. Mukana on aina myös jonkin verran muistivirheitä, vääriä ja puutteellisia yksityiskohtia sekä epämieluiten tapahtumien selittelyä. Muistettava on myös se, että muistitietoaines suodattuu aina myöhempien elämäkokemusten läpi. Lapsuus- ja nuoruusmuistot jäsentyvät usein juuri myöhemmän muistelemisen kautta, jolloin niistä vasta näin myöhemmin voidaan hahmottaa erilaisia merkitys- ja vaikutussuhteita.⁴⁸

Saara Tuomaala nimittää muistelmia "kokemuskertomuksiksi", joissa eletty ja kerrottu lapsuus rakentuvat jatkuvasti toistensa kautta. Muistitiedon nähdään siis olevan elettyjä ja ruumiillisia kokemuksia, joista elämänkulussa on muodostunut kertomuksia. Lähdeaineistona käyttämäni muistelmat ovat siis jokaisen sotaorvon omasta elämästä kertovia esityksiä, kuvailuja, selityksiä ja arviointeja, joissa näkökulma on aina subjektiivinen ja kokemuksellinen.⁴⁹

Sotaorpojen kokemuskertomukset ovat aina kompleksisen muistamisen prosessin tulosta. Kivimäki puhuu synkronisista ja diakronisista tekijöistä, jotka vaikuttavat tähän prosessiin. Synkroniset tekijät koostuvat kokemukseen liittyvistä välittömistä elämyksistä ja tapahtumista, sekä niistä

⁴⁵ Esim. kysymys nro 11, "miten koit elämäntilanteesi"? a) pysyi ennallaan, b) parani c) huononi. Harva varmaankaan ajattelee isän kuoleman parantaneen elinolosuhteita. Moni voi ajatella, että elämän kulussit pysyivät ennallaan, mutta lapsen maailma mullistui silti täysin. Kaavake sisältää mielestäni muitakin hieman epätarkasti muotoiltuja kysymyksiä. Esimerkiksi kysymyksessä nro 13 puhutaan holhouslautakunnasta, vaikka siinä varmaankin tarkoitetaan kuntien huoltolautakuntia.

⁴⁶ Graae & Hietala 1994, 25.

⁴⁷ Olen hyödyntänyt tutkimuskaavakkeen kysymyksiä nro 1—12 ja 15—17.

⁴⁸ Eskola & Suoranta 1998, 124.

⁴⁹ Tuomaala 2004, 35.

subjektiivisen kokemuksen sosiaalisista ja kulttuurisista reunaehdoista, joiden läpi kokemus suodattuu. Tällaisia reunaehtoja ovat esimerkiksi kokijan kieli, uskonto, maailmankuva, ammatti, luokka, ja asuinpaikka. Diakroniset tekijät puolestaan liittyvät prosessiin, jossa kokemukset muuttuvat muistamiseksi. Tämän prosessin aikana kokemukset unohdetaan, muistetaan, sekä arvotetaan ja ne muuttuvat sekä uusiintuvat jatkuvasti.⁵⁰

Korkiakankaan mukaan yksilöllinen todellisuus on aina sidoksissa kollektiiviseen todellisuuteen.⁵¹ Elina Makkonen ilmaisee asian siten, että henkilökohtainen muistitieto on usein yhteisöllistä, koska kertojan tulkintaan vaikuttaa aina jonkin yhteisön yhdessä jakama historiallinen tietoisuus. Tämä tulee esiin "muistin politiikassa", joka Makkosen mukaan näkyy esimerkiksi siinä, ettei muistelmiin aina sisälly arkaluonteisia ja henkilökohtaisia muistoja. Tämä kertoo Makkosen mukaan siitä, että muistin politiikka säätelee sitä, mitkä asiat ja ilmiöt hyväksytään osaksi yhteisöllistä muistia.⁵² Peltosen mukaan muistin politiikkaan kuuluu muistelijan halu unohtaa, muuttaa tai parannella menneisyyden kokemuksia oman ajattelun ja nykyhetken edun mukaisiksi.⁵³ Gradussani minunkin on siis huomioitava se, että sotaorpojen henkilökohtaiset muistelmat ovat aina osa myös koko ryhmän näkemystä omasta historiastaan. Pirjo Korkiakangas puhuu sosiaalisesta muistista, jolla hän tarkoittaa sellaisia muistoja, jotka voidaan jakaa toisten, selkeästi rajattavien ja itselle läheisten ihmisryhmien kanssa.⁵⁴

Muistitietomateriaalia ei siis pidä nähdä autenttisenä totuuden toisintona menneisyyden tapahtumista ja kokemuksista, sillä muistamiseen liittyy aina vahvasti muistelijan oma eletty elämä. Muistaminen on myös aktiivista vallankäyttöä, johon heijastuu kunkin aikakauden poliittinen, sosiaalinen ja taloudellinen tilanne. Muistitietomateriaali voidaankin nähdä tapahtumana, jossa muisteliija järjestää omia kokemuksiaan sellaiseen kerronnalliseen muotoon, joka on sosiaalisesti hyväksytty vallitsevana ajan kohtana sekä vastaa myös muistelijan omaa käsitystä kokemuksen kulusta.⁵⁵

Tutkimusmetodini on kokemushistoriallinen ja aineistoni koostuu pääosin muistitietomateriaalista. Aineiston analysoinnin työvälineinä olen hyödyntänyt monia erilaisia tutkimustapoja: lähilukua, johtolanka-ajattelua, narratiivista tutkimusotetta, antropologista viitekehystä,

⁵⁰ Kivimäki 2006, 75—77.

⁵¹ Korkiakangas 2006, 126.

⁵² Makkonen 2006, 247, 267.

⁵³ Peltonen 2003, 13.

⁵⁴ Korkiakangas 2006, 127.

⁵⁵ Peltonen 2003, 13.

kokemuskertomusmallia sekä elämänhistorian käsitettä. Näitä välineitä yhdistelemällä olen pystynyt avaamaan sotaorpojen itsensä kirjoittamia muistelmatekstejä. Seuraavassa esittelen lyhyesti näiden tutkimusvälineiden keskeisimmät piirteet.

Haanpään ja Fingerroosin mukaan muistitietoaineiston sisältämät jäljet menneisyyden ihmisten tavoista ja ajattelusta on mahdollista löytää lähdeaineiston tarkalla ja perusteellisella lähiluvulla. Lähiluvulla he tarkoittavat sitä, että tutkija keskittyy lähdeaineiston yksityiskohtiin, joille oikeita kysymyksiä esittämällä hän saa niiden merkitykset avautumaan.⁵⁶ Matti Peltonen puhuu artikkelissaan "johtolankateoriasta", jossa muistitieto nähdään jälkinä tai johtolankoina menneisyydestä ja siellä eläneiden ihmisten tavoista sekä arvoista. Tällöin tutkimuksen lähtökohdaksi valitaan aineistosta jokin esiinpistävän outo tai muuten selitystä kaipaava yksityiskohta, esimerkiksi jokin arjen tapahtuma. Sitä tarkastelemalla avautuu usein jokin vaihtoehtoinen tulkinta menneeseen ja samalla mahdollisesti laajempiinkin makrotasoihin ilmiöihin. Teorian perusväittäämä on, että pienen mittakaavan mitättömältä vaikuttava asia voi avata laaja-alaisen tulkinnan menneeseen.⁵⁷ Ulla-Maija Peltonen käyttää tästä prosessista termiä "tiheä vuoropuhelu", jolla hän kuvaa sitä keskustelua, jota tutkija käy muistitietolähteidensä, joko haastateltavan tai muistelmatekstin kanssa. Peltonen mukaan kaikki mitä tutkija voi muistitietolähteidensä kautta saada selville, perustuu tähän prosessiin: kysymiseen, kuuntelemiseen ja keskusteluun.⁵⁸

Yksi näkökulma muistitiedon tutkimiseen on narratiivinen muistitietotutkimus, jonka lähtökohtana on muistitiedon kertova luonne. Taina Ukkosen mukaan ihminen elää ja ymmärtää elämänsä aivan kuin se olisi kertomus, jonka päähenkilö hän itse on. Tämä heijastuu myös suullisen ja kirjallisen muistelun muotoon, joista on löydettävissä useimmiten tarinan kertomusrakenne. Muistitiedon analyysivälineenä voi tällöin käyttää kirjallisuustieteen narratologiaa, jolloin tekstistä tarkastellaan tarinan ominaispiirteitä: kertomusta (tapahtumasarja, muutoksen kuvaus), kerrontaa (ilmaisua, alku- ja loppurakenteita, esim. "Minä muistan..."), tarinaa (sisällön tasoa, kronologiaa) ja juonta (miksi tapahtui tietyllä tavalla jne).⁵⁹ Ihminen pyrkii luontaisesti muokkaamaan muistoistaan yhtenäisiä tarinoita. Tällöin henkilökohtainen kokemus yhdistyy tiettyyn aikaan, paikkaan ja tapahtumaan, ja muisteltaessa se, mikä asiasta on unohtunut, täydentyy muilta kuulluilla ja yleisesti tunnetuilla seikoilla. Näin muisti luontaisesti täydentää unohtuneita aukkoja paikkoja niin, että menneestä

⁵⁶ Haanpää & Fingerroos 2006, 32.

⁵⁷ Peltonen (Matti) 2006, 149—151.

⁵⁸ Peltonen (Ulla-Maija) 2006, 111—112.

⁵⁹ Ukkonen 2006, 189, 191—192.

tapahtumasta muotoutuu muisteltaessa looginen kokonaisuus.⁶⁰ Portelli toteaakin, ettei muisti ole mikään passiivinen säilytyspaikka, vaan se toimii aktiivisesti luoden asioille jatkuvasti uusia merkityksiä ja syy-yhteyksiä. Näin muistitieto kuvaa muistelijan pyrkimyksiä sijoittaa haastattelutilanne ja koko kertomus omaan historialliseen kontekstiinsa.⁶¹

Muistelijoiden kerrontaa voi analysoida myös muista kuin kirjallisuustieteen näkökulmista käsin. Kirsti Salmi-Niklander analysoi muistitietoa historian ja antropologian viitekehyksestä selvittämällä tapahtuman, kokemuksen ja kerronnan suhteita. Salmi-Niklanderin mukaan näiden käsitteiden avulla on mahdollista avata suullista ja kirjallista muistitietoa, sillä muistitietotutkimuksen lähtökohtana on saada tietoa yksilöiden kokemuksista osana historiallisia tapahtumia.⁶² Salmi-Niklanderin mukaan tapahtuma on toimintojen sarja, jolla on alku, loppu sekä yleensä jokin nimi, esimerkiksi toinen maailmansota. Tämänkaltaisia tapahtumia yksilöt pystyvät hänen mukaansa määrittelemään, toisin kuin pitkäkestoisia historiallisia tapahtumasarjoja, kuten esimerkiksi naisten aseman parantumista 1800—1900-luvuilla. Kokemus näkyy Salmi-Niklanderin mukaan muistitiedossa esimerkiksi tunteina ja odotuksina, jotka usein sanoiksi puettuna välittyvät kuvina ja vaikutelmina menneisyydestä. Muistelijat kertovat usein "erityisistä kokemuksista", joilla tarkoitetaan arkisesta kokemusvirrasta erottuvia, usein elämän taitekohtiin liittyviä tilanteita: koulun alkamista, rakastumista tai esimerkiksi sotaorpojen kohdalla isän kuolemaa. Kerrontaa analysoidessa on tärkeää muistaa kysyä myös seuraavat kysymykset: miten kertoja kertoo tapahtumasta, mitä hän kertoo siitä ja miksi juuri nämä asiat kerrotaan?⁶³

Kuten jo aiemmin totesin, Saara Tuomaalan analyysiväline on kokemukskertomuksen käsite, jossa eletyn ja kerrotun kokemuksen ajatellaan rakentuvan toistensa kautta. Kokemukskertomuksen käsite sitoo yhteen sekä eletyn elämän (elämänhistoria) että kerrotun elämän (elämäkerta) ulottuvuuksia. Tuomaala näkee kokemukskertomusten koostuvan erilaisista pienkertomuksista, eri aikatasojen vuorottelusta sekä katkelmista. Kokemukskertomusten runko on tapahtumahistoriallinen, eikä niillä ole konventionaalista muotoa. Kokemukskertomusten sisältö on Tuomaalan mukaan yksityisluonteista, ja esittelee yksilön elämän kannalta keskeisiä ja merkittäviä tapahtumia, eli Salmi-Niklanderin kuvaamia "erityisiä kokemuksia". Tutkijan tehtäväksi jää Tuomaalan mukaan etsiä muistelijoiden omakohtaisista kertomuksista historiallisia yhteyksiä, sekä analysoida ja konstruoida niitä. Tällä tavoin voidaan yksittäisten kertojien puheesta hahmottaa kulttuurisia ääniä

⁶⁰ Korhokangas 2006, 130.

⁶¹ Portelli 2006, 58.

⁶² Salmi-Niklander 2006, 199.

⁶³ Salmi-Niklander 2006, 202, 204—205, 209.

ja identiteettejä. Tuomaala huomauttaa, ettei kokemuskertomuksia voi tulkita vain yhdellä ainoalla oikealla tavalla. Muistitietotutkimus on aina monikerroksista tutkimusta, jossa eri metodien avulla samoistakin kokemuskertomuksista voi avautua useita erilaisia tulkintoja.⁶⁴

Jorma Kalelan mielestä muistitietoa voi parhaiten analysoida tarkastelemalla sitä kertojan elämänhistorian käsitteen kautta. Kertojan elämänhistoriaa voidaan eritellä paikallistamistavan sekä jäsentämistavan kautta. Paikallistamistavan kautta hahmotetaan kertojan tapaa sijoittaa kertomansa aikaan, jäsentämistapa puolestaan tarkastelee kertojan tapaa hahmottaa oma todellisuutensa erilaisina tilanteina. Kalelan mukaan muistitiedon tutkimuksessa johtopäätösten lähtökohtana tuleekin olla ihmisen itsensä omille kokemuksille tällä tavoin antama jäsenys. Tutkijan apuvälineenä ja erittelyn kohteena ovat siis muistelijoiden kokemukset ja heidän tapansa ilmaista ne.⁶⁵

II Yhteiskunnan toiminta sotaorpojen hyväksi

2.1. Yleinen sosiaalipoliittinen tilanne Suomessa 1930—1950-luvuilla

Maailmanlaajuinen talouslama aiheutti suurtyöttömyyttä, pulaa, ostovoiman heikkenemistä sekä taloudellisen eriarvoisuuden kasvua myös Suomessa 1920-luvun lopusta 1930-luvun puoliväliin saakka. Samalla talouslama tuli paljastaneeksi suomalaisen sosiaalipoliittikan heikot kohdat ja puutteellisuudet. Ennen lamaa sosiaalipoliittikassa oli keskitytty lähinnä maareformien toteuttamiseen, sillä niiden avulla haluttiin eheyttää sisällissodan hajottamaa kansakuntaa. Uskottiin, että punaisen tuvan ja perunamaan omistaminen antaisi riittävän perusturvan kansalaisille. Lamavuodet osoittivat kuitenkin tämän uskomuksen vääräksi. Enimmillään avustettavien määrä pula-ajan huippuvuosina oli liki 6 % väestöstä eli noin 230 000 henkilöä.⁶⁶

Ensimmäisen kerran lapset huomioitiin suomalaisessa sosiaalipoliittikassa omana erityisenä ryhmänään juuri kansalaissodan jälkeen. Sodan jälkeen tuhansien lasten vanhemmat olivat kaatuneet, vankileireillä tai maanpaossa. Lasten turvattomuus ja hätä kasvoivat, ja lasten ongelmista alkoi muodostua oma erityinen sosiaalinen kysymyksensä. Lisäksi 1920-luvulla

⁶⁴ Tuomaala 2006, 272—273, 279—280, 282.

⁶⁵ Kalela 2006, 70—80, 84.

⁶⁶ Urponen 1994, 192—193, 195.

oppivelvollisuuslakia toimeenpantaessa paljastui monia lastenhuoltoon liittyneitä ongelmia ja epäkohtia, joihin tarvittiin ratkaisua. Sotaorvoille perustettiin monille paikkakunnille lastenkoteja, vaikka lainsäädäntö ei siihen kuntia velvoittanutkaan. Ennen itsenäisyyttä Suomessa oli muutama kymmenen lastenkotia, kun niitä 1920-luvulle tultaessa oli jo noin kaksisataa. Erityisesti lapsia koskevaa lainsäädäntöä ei Suomessa kuitenkaan vielä tässä vaiheessa ollut.⁶⁷

Heti laman jälkeen sosiaaliturvaa ryhdyttiin sisällöllisesti uudistamaan. Siihen saakka suomalainen sosiaalihuolto oli perustunut vuoden 1922 köyhäinhuoltolakiin, joka oli ollut itsenäisen Suomen ensimmäinen askel sosiaaliturvan rakentamisessa.⁶⁸ Vuonna 1936 säädettiin sosiaalihuollon uudet peruslait, joissa usean erillisen lain avulla normitettiin entistä täsmällisemmin sosiaalihuollon keskeisten kohderyhmien huoltotoiminta. Vuoden kuluttua astuivatkin voimaan erilliset lait niin lastensuojelusta, irtolaishuollosta kuin myös alkoholistihuollosta. Uuden lastensuojelulain myötä kunnat veloitettiin lasten elatuksen turvaamisen lisäksi järjestämään huonotapaisten lasten ja nuorten hoito ja vaikeimmissa tapauksissa jopa ottamaan heidät huostaan.⁶⁹ Laki kielsi myös lasten ongelmien ratkaisun tuomioistuimissa; sen sijaan ongelmatilanteet tuli selvittää huoltolautakuntien ja sosiaaliviranomaisten kesken. Irtolaislakia puolestaan sovellettiin kerjäämällä tai muuten epäsiiveillisesti elantonsa hankkineisiin, työtä vieroksuviin ja elatusvelvollisuutensa laiminlyöneisiin henkilöihin. Irtolaislaki valtuutti viranomaiset esimerkiksi varoittamaan ja valvomaan heitä, sekä määräämään työlaitokseen tai pakkotyöhön. Alkoholistilailta taas haluttiin puuttua kieltolain päättymisen (1932) tuomaan alkoholiongelmaan. Laki antoi alkoholistihuollon vastuun kunnille, ja määritteli ne merkit, joiden perusteella alkoholiongelmaan voitiin puuttua. Alkoholistihuollon työvälineitä olivat esimerkiksi raittiusvalvonta ja alkoholistihuoltolaan lähettäminen.⁷⁰

⁶⁷ Urponen 1994, 180—181; Pulma 1987, 125—127, 128.

⁶⁸ Köyhäinhuoltolain tavoite oli poistaa köyhäinhoidosta sen halventava leima. Lähtökohdiltaan laki korosti inhimillisyyttä apua tarvitsevia kohtaan. Laki lähti velvollisuudesta huolehtia omasta ja lähiomaisten toimeentulosta. Jos tarpeellista elantoa tai hoitoa ei henkilö itse, tai hänen läheisensä voineet järjestää, tuli kunnan huolehtia henkilön toimeentulosta. Ennen tätä lakia köyhäinhuolto oli tarkoitettu vain lapsille, leskille, työkyvyttömille, sairaille ja muille vaivaisille, mutta nyt kuntien tuli huolehtia kaikista apua tarvinneista. Laki kielsi ruotuhoidon, vaivaishuutokaupat sekä hoidolleantokokoukset, ja se piti ensisijaisena auttamismuotona kotiaivustusta. Kuitenkin laitoshoidon suosio kasvoi suuresti juuri 1920—1930-luvuilla ja vuonna 1937 kaikista avustetuista peräti 50 % sai apunsa laitoksessa. Lain myötä köyhäinhuoltotoiminnan organisointia ja toteuttamista varten kuntiin perustettiin köyhäinhuoltolautakunnat, joiden toimintaa valvoivat valtion viranomaiset. Urponen 1994, 178—179; Pulma 1987, 162—164.

⁶⁹ Lastensuojelutoimia saatettiin kohdistaa turvattomiin, huonosti hoidettuihin, siiveillisesti vaarannettuihin, hairahuneisiin sekä muusta syystä erityisen hoidon ja kasvatuksen tarpeessa oleviin lapsiin ja nuoriin. Urponen 1994, 196.

⁷⁰ Urponen 1994, 195—197.

Lakiuudistuksen myötä vastuu sosiaalihuollosta annettiin pääasiassa kuntiin perustetuille huoltolautakunnille, jotka saivat kuntien köyhäinhuoltolautakuntia laajemman itsenäisen päätäntävällän sosiaalihuoltoasioissa. Huoltolautakuntien tehtäväksi tuli toimeenpanna valtion perhepoliittisten ja vammaisille kohdistettujen avustusten toimeenpano.⁷¹

Sosiaalipolitiikan alalla ei ennen toista maailmansotaa edetty kovinkaan nopeasti, ja esimerkiksi sosiaalivakuutusten osalta Suomi kulki paljon jäljessä muista Pohjoismaista. Ainoastaan kansaneläkejärjestelmä otettiin käyttöön ennen sotia vuonna 1937, mutta esimerkiksi sairaskassat ja työeläkkeet toteutuivat Suomessa vasta 1960-luvulla. Käytännössä kansalaisten sosiaaliturva ennen talvi- ja jatkosotia koostuikin pääasiassa köyhäinhoidosta ja erilaisista lähimmäisen avun muodoista sekä vapaan huoltotyön organisoimista avustuskassoista ja -renkaista. Koululaitoksen ja puolustusvoimien kehittäminen koettiin sotaa edeltäneillä vuosikymmenillä tärkeämmäksi kuin sosiaalipolitiikan eteenpäinvieminen. Kyösti Urponen lainaakin osuvasti Niilo A. Mannisen toteamusta, jonka mukaan Suomi ei sosiaalialalla edennyt yhtä ripeästi ja ennakkoluulottomasti kuin oppivelvollisuuden ja yleisen äänioikeuden alueilla.⁷²

Toinen maailmansota aiheutti huollon tarpeessa olevien ihmisten lukumäärän voimakkaan kasvun. Sota-aikana ja välittömästi sen jälkeen yhteiskunta pystyi kuitenkin tarttumaan vain kiireellisiä toimia vaatineisiin sosiaalipoliittisiin tehtäviin. Lähinnä tämä tarkoitti sodassa vammautuneista ja sairastuneista, kaatuneiden omaisista sekä siirtoväestä ja evakoiduista huolehtimista. Suomi oli hyvin heikosti valmistautunut suursodan varalle – esimerkiksi hallituksen keskeiset ministerit olivat pitäneet sodan syttymistä epätodennäköisenä. Niinpä Suomen kriisiajan huoltovalmius oli heikko, ja kriisiajan huoltolainsäädäntö syntyikin pääasiassa vasta sodan aikana.⁷³

Vastuu sodanaikaisen huoltotoiminnan työtehtävistä oli jaettu monen eri ministeriön alaisuuteen. Vastaperustettu kansanhuoltoministeriö huolehti sodan aikana palkkoja, tavaroiden jakelua ja hintoja koskeneesta säännöstelyjärjestelmästä, sisäasiainministeriö evakuointitehtävistä, sekä kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö sota-ajan työvoimakysymyksistä. Siirtoväen huollosta vastasivat väliaikaiset erityisviranomaiset ja vapaaehtoiset huoltojärjestöt yhdessä. Sosiaalihuollon

⁷¹ Urponen 1994, 195.

⁷² Urponen 1994, 213, 198.

⁷³ Urponen 1994, 204.

tehtäväksi jäi sota-aikana varsinainen sosiaalihuolto ja hintavalvontatehtävät. Kuntien ensisijainen tehtävä sota-aikana oli huolehtia sen oman alueen asukkaiden huollosta.⁷⁴

Sotavuosien merkitys suomalaisen sosiaalipolitiikan kehittymiselle on suuri, vaikka varsinaisen sosiaalipolitiikan läpimurron katsotaankin tapahtuneen vasta 1950—1960-luvuilla. Urposen mielestä sotavuodet pehmittivät maaperää sosiaalipolitiikan uudistuksille, ja samalla loivat ne periaatteet, joita sodan jälkeenkin sovellettiin muun muassa perhe- ja vammaispolitiikassa sekä asevelvollisten perheiden tukemisessa. Sota-ajalta on peräisin myös sosiaalipolitiikan perusarvoksi muotoutunut ajatus yhteiskunnallisesta tasa-arvosta.⁷⁵

Vuosina 1945—1952 toteutettua sosiaalipolitiikkaa on kutsuttu jälleenrakennuksen kaudeksi. Heti sotien jälkeen Suomen kansantaloutta verottivat suuresti Neuvostoliitolle maksetut sotakorvaukset ja mittava jälleenrakennustyö. Lisäksi korkea inflaatio ja rahamarkkinoiden epävakaas aiheuttivat sodanjälkeisen pula-ajan. Näissä olosuhteissa ei sosiaalipoliittisia uudistuksia kaatuneiden omaisten, sotainvalidien ja siirtolaisten huoltotoiminnan järjestämisen lisäksi ollut juurikaan varaa tehdä. Edellä mainittuja ryhmiä koskevan lainsäädännön lisäksi ainoat sosiaalipoliittiset uudistukset 1940-luvun jälkipuoliskolla koskivat lähinnä väestö- ja perhepolitiikkaa. Lasten terveyden ja hyvinvoinnin turvaaminen koettiin tärkeänä, sillä tulevat sukupolvet nähtiin kansakunnan pääomana. Esimerkiksi vuonna 1944 säädettiin kodinperustamislainalaki, jota jo seuraavana vuonna uudistettiin. Sen tarkoitus oli kannustaa nuoria pareja perheellistymään turvaamalla heidän toimeentulonsa. Erityisen merkittävä perhepoliittinen uudistus oli lapsilisäjärjestelmän käyttöönotto vuonna 1948. Sen aikaansaamisen taustalla oli suurten ikäluokkien syntyminen heti sotien jälkeen. Järjestelmän avulla haluttiin taata perheiden toimeentuloturva sekä kulutusedellytykset sodanjälkeisenä pula-aikana.⁷⁶

1950-luvulla Suomessa alkoi suuri rakennemuutos, kun ihmiset siirtyivät maatalouselinkeinoista teollisuus- ja palveluammattien harjoittajiksi. Samalla väestö keskittyi kaupunkeihin ja asutuskeskuksiin. Elintaso alkoi talouden nopeista nousu- ja laskusuhdanteiden vaihteluista huolimatta kohota eksponentiaalisesti, sillä kaupunkielinkeinot olivat maataloutta tuottavampia. Perinteinen köyhyys alkoi pikkujiljaa kadota, ja ihmisillä oli enemmän varaa kuluttaa rahojaan esimerkiksi vapaa-ajanviettoon sekä vaatteisiin. Sotakorvauksetkaan eivät enää vuoden 1952

⁷⁴ Urponen 1994, 204—205; Satka 1994, 295.

⁷⁵ Urponen 1994, 215.

⁷⁶ Urponen 1994, 212—123, 222, 203; Satka 1994, 301; Pulma 1987, 214.

jälkeen rasittaneet kansantaloutta. Ulkomaankauppa vapautui säännöstelystä ja Suomi liittyi Euroopan vapaakauppa-alueeseen EFTAan.⁷⁷

Näissä olosuhteissa oli vihdoin mahdollista ryhtyä laajamittaisesti kehittämään sosiaalivakuutuksia. Vuosina 1956—60 harjoitettua sosiaalipolitiikkaa kutsutaankin vanhusten ja sairaiden perustarpeiden tyydyttämisen kaudeksi. Rakennemuutoksen myötä vanhat sosiaaliset yhteisöt ja suhteet alkoivat hajota, sekä entiset sosiaalisen turvallisuuden ja kontrollin epäviralliset muodot menettivät merkityksensä. Tilalle tulivat viralliset, valtion ja kuntien järjestämät turva- ja kontrollijärjestelmät. 1950-luvulla voimaan astuivat muun muassa asetukset vanhusavustuksista kansaneläkkeiden yhteyteen, eläkesäätiölaki, merimieseläkelaki, kansaneläkelain kokonaisuudistus, työturvallisuuslaki sekä tarveharkintaiset työttömyyskorvaukset. Lisäksi valtio laajensi aktiivisesti sairaalaverkostoa ja järjesti vajaamielishuoltoa.⁷⁸

2.2. Lakisääteinen sotaorpuhoito

Suomi ei siis ollut talvisodan alkaessa vuonna 1939 juurikaan varautunut huoltotyön laajamittaiseen tarpeeseen. Kotinsa menettäneet siirtolaiset, sotainvalidit, sotalesket ja -orvot sekä kaatuneiden vanhemmat tarvitsivat kaikki valtion tukea ja turvaa selviytyäkseen elämästään uudessa tilanteessa.⁷⁹ Tilanne oli Suomen valtiolle haastava, sillä vastaavasta ei ollut tässä mittakaavassa mitään kokemusta.⁸⁰ Perinteiset köyhäinhoidon menetelmät eivät olleet riittäviä uudessa tilanteessa, eikä lakisääteinen huoltokaan ollut etukäteen osannut varautua jatkuvasti esiin nouseviin, ennalta tuntemattomiin epäkohtiin. Huoltotoimintaa jouduttiinkin korjaamaan jatkuvasti uusilla määräyksillä, jolloin järjestelmästä tuli hajanainen ja sekava.⁸¹

Suomen ensimmäinen yleinen sotilastapaturmalaki laadittiin jo ennen talvisodan alkua, suursotaa enteilleessä ilmapiirissä vuonna 1938.⁸² Sen mukaan asepalveluksessa kaatuneen sotilaan leskelle ja lapsille tuli maksaa huoltoeläkettä. Vuoteen 1941 saakka sotainvalidien, sotaleskien ja sotaorpojen

⁷⁷ Urponen 1994, 233, 223, 361.

⁷⁸ Pulma 1987, 214.

⁷⁹ Tommila 1955, 4—5.

⁸⁰ 1900-luvulle saakka sodan vuoksi huoltajansa menettäneet elättivät itsensä yleensä kerjuulla sekä sukulaisten ja ystävien avustuksella. Kansalaissodassa ja sen jälkiselvittelyssä 1918 kuoli noin 25 800 suomalaista, ja orpoja arvioidaan olleen noin 14 000. Valkoisten puolella taistelleiden leskille ja orvoille turvattiin lailla toimeentulo, mutta punaisten puolella taistelleet saivat turvautua köyhäinhuollon apuun. Urponen 1994, 163; Satka 1994, 272; Pulma 1987, 128.

⁸¹ Salonen 1995, 16.

⁸² Suomen asetuskokoelma (Ask) 131/1938. Laki korvauksen suorittamisesta sotapalveluksesta aiheutuneen ruumiinvamman tai sairauden johdosta.

huoltoeläkkeet myönnettiin tämän lain sekä työntekijäin tapaturmavakuutuslain⁸³ ja niin kutsutun ilmapommituslain⁸⁴ perusteella. Lakien mukaan sotaleskille ja -orvoille maksettiin niin kutsuttua sotakuukausipalkkaa siihen saakka, kunnes Valtion Tapaturmatoimisto teki päätöksen eläkkeen myöntämisestä. Eläkkeiden myöntämisperusteet koettiin usean rinnakkaisen lain olemassaolon takia hyvin epäselviksi.⁸⁵

Välirauhan aikana kolme vuotta vanha, puutteelliseksi koettu sotilastapaturmalaki uudistettiin ja eläkejärjestelmää selkiytettiin. Tammikuussa 1941 annettu sotatapaturmalaki korvasi kolmen edellisen lain rinnakkaiselon ja muodosti sotaleskien ja -orpojen lakisääteisen huollon lähtökohdan. Lakiin perustuivat valtion sekä sotaleskille että sotaorvoille maksamat eläkkeet: huoltoeläke, lisähuoltoeläke sekä ylimääräinen eläke. Eläkkeen saajiksi laissa määriteltiin menehtyneen sotilaan aviopuoliso sekä 17-vuotiaat ja sitä nuoremmat lapset, ottolapset ja aviopuolison mahdolliset avioliiton ulkopuoliset lapset. Huoltoeläkkeeseen olivat oikeutettuja kaikki sotalesket riippumatta heidän taloudellisesta asemastaan, kun taas lisähuoltoeläke ja ylimääräinen eläke olivat molemmat harkinnanvaraisia, ja niitä saatettiin myöntää mm. työkyvyttömyyden, sairauden, opiskelun, lastenhoidosta aiheutuneiden kustannusten tai asuinpaikkakunnan kalleuden perusteella.⁸⁶ Näitä harkinnanvaraisia eläkkeitä myönnettiin kuitenkin hyvin harvoin.⁸⁷

Kaikille sotaleskille ja sotaorvoille myönnetty huoltoeläke oli laissa jaettu kuuteen eri korvausluokkaan niin, että vuosieläkkeen suuruuden määrittivät kaatuneen sotilasarvo tai tämän ennen sotapalvelukseen astumista saamansa vuosiansio.⁸⁸ Näin ollen sotalesket joutuivat alkuvuosina eriarvoiseen asemaan keskenään, kun miehen sotilasarvo ja varakkuus määrittelivät heidän saamansa eläkkeen suuruuden. Sotaleskille maksettua huoltoeläkettä voidaankin kärjistetysti pitää rahallisena korvauksena kaatuneen aviopuolison tai isän arvosta: upseeri oli kuolleenakin sotamiestä arvokkaampi.

⁸³ Ask 152/1935. Työntekijäin tapaturmavakuutuslaki.

⁸⁴ Ask 107/1940. Laki sodasta aiheutuneen ruumiinvamman johdosta suoritettavasta korvauksesta.

⁸⁵ Tommila 1955, 6.

⁸⁶ Ask 15/1941. Sotatapaturmalaki.

⁸⁷ Salmi 1986, 108.

⁸⁸ Ask 15/1941. Sotatapaturmalaki. Myös vuonna 1938 annetussa sotilastapaturmalaisissa huoltoeläkkeen määrä oli porrastettu kaatuneen sotilasarvon mukaan. Samoin Ruotsi-Suomen aikana (1791 annetussa säädöksessä upseerien leskien eläkkeistä) eläkkeen suuruus riippui sotilaan arvosta.

Taulukko 1. Sotaleskien ja -orpojen huoltoeläkkeet vuoden 1941 sotatapurmalain mukaan

Korvausluokka ⁸⁹	Sotaleskieläkkeen määrä (mk) per kk/vuosi	Sotaorpoeläkkeen määrä (mk) per kk/vuosi
1.	483 / 5796	138 / 1656
2.	525 / 63000	150 / 1800
3.	630 / 7560	180 / 2160
4.	737 / 8820	210 / 2520
5.	945 / 11 340	270 / 3240
6.	1155 / 13 860	330 / 3960

Lähde: Ask 15/1941. Sotataturmalaki.

Alimpiin korvausluokkiin kuuluivat lain mukaan sotamiesten, korpraalien ja alikersanttien omaiset, kun taas korkeimpiin korvausluokkiin sijoituivat upseerien ja kapteenien lesket sekä lapset. Huoltoeläke koostui korvausluokittain lasketusta vuoden elinkorosta⁹⁰. Alimmassa korvausluokassa vuosittainen elinkorko oli 8280 mk, kun se ylimmässä oli 19 800 mk. Sotalesket saivat huoltoeläkkeenä 70 % korvausluokan elinkorosta. Elinkorkoa maksettiin näin alimmassa luokassa 5796 mk ja ylimmässä 13 860 mk vuodessa. Sotalesken kuukausittain saaman eläkkeen suuruus vaihteli siis alle 500 markan ja yli 1100 markan välillä. Sotaorvot puolestaan saivat huoltoeläkkeenä kukin 20 % korvausluokan elinkorosta.⁹¹ Sotaorvon vuosittaisen eläkkeen suuruus vaihteli siis kaatuneen isän sotilasarvosta riippuen 1656 markan ja 3960 markan välillä.⁹²

⁸⁹ Korvausluokkiin jaon perusteet: 1. Sotamies, korpraali tai henkilö, jonka vuositulot olleet pienemmät kuin 20 000 mk 2. alikersantti, kersantti, ylikersantti tai henkilö, jonka vuositulot olleet 20 000 – 30 000 mk. 3. Väepeli, lentomestari tai henkilö, jonka vuositulot olleet 30 000 – 40 000 mk. 4. Nuorempi upseeri, upseeri, vastaava suojeluskunnan esimies tai henkilö, jonka vuositulot olleet 40 000 – 60 000 mk 5. Kapteeni tai henkilö, jonka vuositulot olleet 60 000 – 90 000 mk 6. Esiupseeri tai ylemmässä asemassa oleva henkilö, tai henkilö, jonka vuositulot olleet vähintään 90 000 mk.

⁹⁰ Elinkorko tarkoittaa vamman tai sairauden perusteella maksettavan peruskorvauksen määrää.

⁹¹ Ask 15 / 1941. Sotataturmalaki.

⁹² Vertailun vuoksi tuon hetken palkkoja ja hintoja: Vuonna 1941 metsätöissä olleen ajomiehen päiväpalkka oli 163,80 mk ja vuonna 1945 578,50 mk. (Suomen taloushistoria III 1983, 413. Taulukko 13.4.b. Metsätyöntekijäin palkkoja vuosina 1935—1975) Kilo voita maksoi vuonna 1941 39,95 mk ja vuonna 1945 80,24 mk. Kilon saippuaa puolestaan sai vuonna 1941 14,10 markalla ja vuonna 1945 19,78 markalla. (Suomen taloushistoria III 1983, 452—453. Taulukko 14.4.a. Elintarvikkeiden keskihintoja vuonna 1913, 1920—1950, mk) Väli rauhan aikana myyty Finanssin pika-arpa maksoi 50 mk (päävoitto 300 000 mk) ja vuonna 1944 Lotta Svärd -lehden vuosikerran sai myös 50 markalla. (Kontio 2005, 12—13.)

Korvausluokitus asetti alimpaan eläkeluokkaan ne, jotka olisivat kaivanneet avustusta kipeimmin. Tavallisten rivimiesten lesket ja perheet olivat kaikkein heikoimmassa taloudellisessa asemassa, ja juuri he saivat myös pienintä eläkettä. Peräti 70 % sotaleskistä lapsineen kuului tähän kaikkein pienimpään huoltoeläkeluokkaan.⁹³ Huoltoeläkkeen tarkoituksena oli turvata sotaleskien ja heidän lastensa taloudellisen toimeentulon perusta, mutta pelkän pienimmän huoltoeläkkeen turvin oli lähes mahdotonta tulla toimeen. Eräs sotaleski kommentoikin tuen määrää seuraavasti:

*”Sotaeläke oli niin pieni, että se pienuudellaan nauratti”.*⁹⁴

Huoltoeläke jätti turvattomaan asemaan myös ne sotalesket, joiden miehen kuolemaan liittyneitä seikkoja jouduttiin tutkimaan. Näin kävi usein niissä tapauksissa, kun mies oli kadonnut rintamalla, tai jos mies kuoli vasta myöhemmin sodassa saamaansa vammaan tai sairauteen. Joissakin tapauksissa sotalesket perheensä kanssa joutuivat selviytymään kuukausienkin ajan vailla mitään rahallista toimeentuloa, kun Valtion Tapaturmatoimiston antaman kielteisen eläkepääätöksen jälkeen sotakuukausipalkan maksaminen lopetettiin. Päätöksestä jouduttiin tällöin valittamaan, eivätkä sotalesket perheineen saaneet valtiolta valitusprosessin aikana minkäänlaista rahallista tukea.⁹⁵

Lakisääteisen huoltotyön organisaatorakenne oli moniportainen ja aiheutti usein hämmennystä. Sotaleskien ja -orpojen eläkeasioita käsitteli peräti viisi eri taho: Valtion Tapaturmatoimisto käsitteli varsinaiset korvausasiat ja eläkeanomukset, Vakuutusosasto puolestaan tapaturmatoimiston päätöksistä tehdyt valitukset. Vakuutusosaston päätöksistä saattoi taas valittaa Korkeimpaan Oikeuteen. Ylimääräisten eläkkeiden anomukset käsitteli vuoteen 1948 saakka Puolustusministeriö ja tämän jälkeen Sosiaaliministeriö. Valtionkonttori taas suoritti eläkkeiden maksut.⁹⁶

Sotatapaturmalakia tarkennettiin pienin muutoksin pitkin 1940-lukua. Ensimmäisen kerran huoltoeläkettä korotettiin vuonna 1943 ja sen jälkeen useampaankin otteeseen. Korotukset eivät kuitenkaan huomattavasti parantaneet sotaleskien ja -orpojen toimeentuloa, sillä samanaikaisesti kun eläke nousi, rahan arvo inflaation myötä laski. Sotatapaturmalakia myös kritisoitiin kovasti etenkin sen sisältämien eriarvoistavien korvausluokkien takia. Epäkohtia löytyi useita: alimman korvausluokan eläke ei riittänyt edes tarpeellisten ruoka-aineiden ostoon, taloudellisesti hyvin

⁹³ Tommila 1955, 47—48.

⁹⁴ Salmi 1986, 108.

⁹⁵ Salmi 1986, 108—109.

⁹⁶ Tommila 1955, 6.

toimeen tulevat upseerien perheet saivat reilusti enemmän eläkettä kuin köyhemmät sotilaiden perheet, ja erisuuruista eläkettä saavat lapset olivat täysin epätasa-arvoisessa asemassa keskenään.⁹⁷

Sosiaaliministeri Fagerholm esitteli uutta sotataturmalakia Kotiliedessä vuonna 1941. Kirjoituksessaan ministeri kehuu uutta lakia, ja ohitti esimerkiksi eriarvoistavat korvausluokat nopealla maininnalla:

*"Kaatuneen, korkeamman päällystön jälkeen maksettavat huoltoeläkkeet ovat suurempia kuin sotamiehelle maksettavat, mutta niiden selvittely tässä veisi liiaksi tilaa."*⁹⁸

Vuonna 1948 sotataturmalain korvasi sotilasvammalaki, jonka myötä eläkeperusteissa olevat korvausluokat poistettiin, ja kaikki kaatuneiden omaiset saatettiin näin keskenään tasavertaiseen asemaan. Pienimmän eläkkeen saajille tämä uudistus merkitsi tuntuvaa toimeentulon korotusta. Jokainen leski, jolla oli lapsia, sai uudistuksen myötä huoltoeläkettä vuosittain 36 000 markkaa ja jokainen sotaorpo vastaavasti 21 000 markkaa.⁹⁹

Sotaorpojen ja muiden vähävaraisten nuorten ammattikoulutuksen tarve nousi sodan jälkeen vahvasti esiin nuorisoa koskevassa sosiaalialan keskustelussa. Ulla Niemisen mukaan käyty keskustelu on osoitus siitä, kuinka lapsista ja nuorista tulee yhteiskunnallisen mielenkiinnon kohde erilaisten kriisiaikojen yhteydessä, jolloin huoli yhteiskunnan tulevaisuudesta ilmenee huolena nuorisosta. Pohdinnan kohteeksi nousi erityisesti kysymys siitä, kuinka näistä nuorista voitaisiin kouluttaa yhteiskuntakelpoisia kansalaisia, jotka edistäisivät kotimaansa hyvinvointia.¹⁰⁰

Ratkaisuna nähtiin nimenomaan ammattiin johtava koulutus, joka korottaisi nuorten arvoa työmarkkinoilla ja suojaisi heitä työttömyydeltä – työttömien nuorisoryhmien pelättiin nimittäin aiheuttavan yhteiskunnallista levottomuutta. Ammattikoulutettua työvoimaa tarvittiin lisää myös nopean teollistumisen ja laajentuneen markkinatalouden tarpeisiin, ja tällöin myös sotaorvot ja muut huono-osaiset nuoret nähtiin yhteiskunnan hyvinvoinnin kannalta merkityksellisinä ryhminä. Toisaalta sotaorpojen koulutuksen tukeminen oli myös yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden

⁹⁷ Kriikku 1996, 18; Salmi 1986, 108—109, 114.

⁹⁸ Kotiliesi 3/1941.

⁹⁹ Ask 404/1948. Sotilasvammalaki. Vertailun vuoksi tuon hetken palkkoja ja hintoja: Vuonna 1950 metsätöissä olleen ajomiehen päiväpalkka oli 1610,97 mk. (Suomen taloushistoria III 1983, 413. Taulukko 13.4.b. Metsätyöntekijäin palkkoja vuosina 1935—1975) Kilo voita maksoi vuonna 1950 359,81 mk. Kilon saippuaa puolestaan sai samana vuonna 83,22 markalla. (Suomen taloushistoria III 1983, 452—453. Taulukko 14.4.a. Elintarvikkeiden keskihintoja vuonna 1913, 1920—1950, mk)

¹⁰⁰ Nieminen 2003, 4—5.

toteuttamista: ajateltiin, että yhteiskunnan tulisi huolehtia menehtyneen huoltajan paikalla sotaorvon koulutuksesta.¹⁰¹

Sotaorpojen koulutuksen tueksi laadittiinkin vuonna 1943 laki sotaorpojen työhuollosta.¹⁰² Lain mukaan Suomessa asuva 19-vuotias ja sitä nuorempi sotaorpo oli tarvittaessa oikeutettu saamaan valtion kustantaman ammattikoulutuksen. Työhuollon tarkoitus oli korvata sotaorvolle valtion varoin koulutus, kurssikirjat, opetusvälineet, asunto, ruoka, sairaanhoito, matkat ja tarvittava työvaatetus.¹⁰³ Työhuoltoa ei siis annettu suoraan rahana vaan erilaisina etuisuuksina.

Sotaorpojen työhuoltolain perusteella myönnetyt avustukset olivat aina tarveharkintaisia. Tämä tarkoitti sitä, että työhuollon saamiseksi oli paikallisen viranomaisen¹⁰⁴ ensin tehtävä sosiaaliministeriölle esitys työhuollon antamisesta. Kunnan viranomainen saattoi tehdä esityksen omasta aloitteestaan, sotaorvon ja tämän holhoojan kirjallisen anomuksen perusteella, tai sotaorpojärjestön ehdotuksen pohjalta.¹⁰⁵ Paikallinen huoltoviranomainen arvioi siis myös sen, ketkä sotaorvoista olivat työhuoltoavun tarpeessa, eli kenellä ei ollut muilla tavoin taloudellisia mahdollisuuksia koulutuksen hankkimiseen.

Työhuollon antamisesta päätti lopullisesti kuitenkin sosiaaliministeriö, joka harkitsi myös sen, mikä ja millainen koulutus oli kullekin sotaorvolle sopivin. Koulutusalan valinnassa pyrittiin mahdollisuuksien mukaan huomioimaan sotaorvon elämän olosuhteet sekä hänen henkilökohtaiset ominaisuutensa, mutta myös eri aloilla vallinnut työvoiman tarve. Ensisijaisesti sotaorvoille pyrittiin antamaan ammattiin johtava koulutus joko maatalousoppilaitoksissa tai teknillistaloudellisissa ammatti- tai kauppappilaitoksissa. Erittäin lahjakkaille sotaorvoille saatettiin harvoissa erityistapauksissa myöntää tukea myös opillista ja taiteellista koulutusta varten. Aluksi työhuoltoa myönnettiin enintään kahden vuoden ajaksi, ja vain siihen saakka, kunnes sotaorpo täytti 19 vuotta.¹⁰⁶ Vuonna 1945 lakia kuitenkin muutettiin niin, että tukea voitiin antaa

¹⁰¹ Nieminen 2003, 5–8.

¹⁰² Samanaikaisesti laadittiin laki myös sotaleskien työhuollosta. Sotaleskien työhuolto piti sisällään opintojen avustamisen lisäksi myös työhönsijoitusta sekä työvälineavustuksia. Sotainvalidien työhuollosta laadittiin laki jo 1942. Urponen 1994, 209.

¹⁰³ Ask 363/1943. Laki sotaorpojen työhuollosta.

¹⁰⁴ Paikallistasolla sotaorpojen työhuoltoviranomaisena toimi kunnan lastensuojelulautakunta, huoltolautakunnan lastensuojeluosasto tai huoltolautakunnan yhteyteen perustettu erityinen osasto.

¹⁰⁵ Ask 363/1943. Laki sotaorpojen työhuollosta.

¹⁰⁶ Ask 363/1943. Laki sotaorpojen työhuollosta.

koko koulutuksen keston ajaksi. Samalla työhuollon antamista rajoittanut 19-vuoden ikäraja poistettiin.¹⁰⁷

Työhuoltolain alkuvuosina avustus saavutti vain suppean joukon sotaorpoja. Työhuollon alkamisvuonna 1943 koulutusta sai vain 270 sotaorpoa ja sitä seuraavana vuonna 673 sotaorpoa. Vuonna 1945 työhuoltoa nauttivia sotaorpoja oli 1182, seuraavana vuonna 1353 ja vuonna 1947 1650 sotaorpoa. Määrät eivät ole suuria, kun ottaa huomioon sen, että 15—20-vuotiaita ammattikoulutusiässä olleita sotaorpoja oli vuonna 1947 lähes 10 000. Valtaosa sotaorvoista ei tuolloin siis saanut lain suomaa koulutusavustusta.¹⁰⁸ Työhuoltolain piirissä olleiden sotaorpojen määrä kasvoi aina vuoteen 1959 saakka, jolloin koulutusta annettiin yhteensä 4734 sotaorvolle. Tämän jälkeen työhuoltolain merkitys hiljalleen väheni sotaorpoikäluokkien pienentyessä.¹⁰⁹

Sotaorpojen työhuollon perusajatuksena oli, että nuori sai oman sosiaalisen lähtötasonsa mukaista koulutusta.¹¹⁰ Työhuoltolain piirissä annettu koulutus olikin pääasiassa ammattikoulutusta. Vuonna 1959 suurin osa lähes viidestä tuhannesta työhuoltoa saaneesta sotaorvosta opiskeli kaappaoppilaitoksissa ja erikoisammattikouluissa. Kuitenkin samana vuonna 351 sotaorpoa opiskeli työhuoltolain turvin myös oppikoulussa. Myös valmistavat ammattikoulut ja keskusammattikoulut sekä teknilliset, maatalous- ja kotiteollisuuskoulut, seminaarit, sairaanhoitajakoulut sekä kotitalousopistot olivat suosittuja sotaorpojen kouluja. Muutama yksittäinen sotaorpo opiskeli työhuoltolain turvin tuolloin myös yhteiskunnallisessa korkeakoulussa sekä taidekoulussa.¹¹¹

Myös toukokuussa 1945 voimaan tullut maanhankintalaki pyrki auttamaan soteleskiä ja -orpoja, vaikka lain ensisijaisena tarkoituksena olikin luovutetulta alueelta siirtyneen yli 200 000 henkilöä käsittäneen maatalousväestön asuttaminen. Lain piiriin kuuluivat siis siirtoväki, sotainvalidit, perheelliset sotelesket, sotaorvot sekä perheelliset rintamamiehet. Lain tarkoituksena oli huolehtia kaikkien näiden apua tarvitsevien ryhmien toimeentuloedellytyksistä antamalla heille maata, josta muodostettiin viljelysiloja, kalastustiloja, asuntotontteja sekä yhteismetsiä ja laidunalueita.¹¹² Lain myötä valtio toteutti lupauksen, jonka se oli erityisesti rintamamiehille sodan aikana antanut.¹¹³ Osa lain nojalla maata saaneista sai kuitenkin pettyä, kun heidän viljelystilansa sijaitsivatkin

¹⁰⁷ Sosiaalinen Aikakauskirja 5—6./1945, 178—180.

¹⁰⁸ Huoltaja 10/1948, 169—172.

¹⁰⁹ Huoltaja 24/1960, 739—742.

¹¹⁰ Nieminen 2003, 9.

¹¹¹ Huoltaja 24/1960, 739—742.

¹¹² Ask 396/1945. Maanhankintalaki.

¹¹³ Urponen 1994, 210; Hietanen 1984, 76, 80—81, 86.

raivaamattomilla syrjäseuduilla, tai he joutuivat tyytymään viljelystilan sijasta pelkkään asuntotonttiin. Noin puolet siirtoväestä sai lain nojalla kohtuullisen elinkelpoisen tilan eli noin 6—15 peltohehtaaria sekä pienen metsäpalstan. Toinen puoli sai tyytyä alle kuuden hehtaarin pientilaan.¹¹⁴

Sotaleskistä maanhankintalain mukaan maata saattoivat saada siis ne, joilla oli myös joko oma lapsi, aviopuolison lapsi tai ottolapsi. Sotaorvoista maanhankintalain nojalla maata pystyivät hakemaan ne, jotka sodassa kuolleen vanhemman jälkeen jäivät täysorvoiksi, tai jotka toisen vanhemman myöhemmän kuoleman myötä jäivät täysorvoiksi.¹¹⁵ Maanhankintalain tuoma apu ei kuitenkaan sotaleskien ja sotaorpojen kohdalla muodostunut järin merkitykselliseksi, sillä yhdessä näiden ryhmien osuus oli vain vajaa yksi prosentti kaikista tämän lain perusteella maata saaneista. Vuoteen 1954 mennessä vain reilut 2700 sotaleskeä ja 122 sotaorpoa oli saanut maanhankintalain nojalla maata yhteensä noin 3000 hehtaarin verran.¹¹⁶ Yhteensä lain puitteissa jaettiin 1,8 miljoonaa hehtaaria maata, joka oli hankittu erottamalla niitä valtion maista, tekemällä vapaaehtoisia kauppoja sekä pakkolunastamalla.¹¹⁷

Näiden edellä mainittujen lakien lisäksi valtio avusti sotaorpoperheitä myös erilaisin kertakorvauksin ja tilapäisavustuksin. Esimerkiksi kaatuneen hautauskulujen peittämiseksi valtio antoi kaikille perheille hautausavustusta. Sotakuukausipalkkalautakunta saattoi myöntää vuokramaksujen kanssa vaikeuksissa oleville perheille myös vuokra-avustusta, jonka määrä vaihteli 100—850 markkaan riippuen asuinpaikkakunnan kalleudesta ja avustuksen tarpeesta. Sotalesket ja -orvot olivat myös vapaita perintöverosta aina omaisuuden 200 000 markkaan saakka, ja kolmilapsisen perheen sotaleski saattoi hakea myös perhelisää.¹¹⁸

Sodan jälkeen säädettiin siis useita lakeja, joilla koetettiin auttaa sotaleskiä ja -orpoja. Teoriassa lakisääteinen huoltotoiminta olikin kunnossa, mutta todellisuudessa erilaisten toimijoiden ja tahojen suuri määrä aiheutti järjestelmän sekavuutta. Tämän takia erilaisiin tukiin oikeutetut sotalesket ja -orvot eivät aina saaneet tietoa oikeuksistaan eivätkä neuvontaa siitä, mistä ja miten he olisivat tukea ja avustusta voineet hakea. Näin sotaleskien ja sotaorpojen joukkoon jäi useita väliinpuotoajia, jotka eivät yksinkertaisesti saaneet informaatiota ja opastusta avun hankintaan. Monelle sotaleskelle avun

¹¹⁴ Urponen 1994, 210—211.

¹¹⁵ Ask 396/1945. Maanhankintalaki.

¹¹⁶ Salmi 1986, 127.

¹¹⁷ Urponen 1994, 211.

¹¹⁸ Björklund 1945, 16—17.

hakeminen oli jo ajatuksenakin nöyryyttävä, sillä sotien jälkeen sosiaaliavun hakeminen miellettiin yhä leimallisesti köyhäinavuksi.¹¹⁹ Esimerkiksi vuonna 1945 lakkautettu, sotaeskiöiden ja -orpojenkin asioita ajanut Suomen Aseveljien Liitto, totesi yhdessä viimeisistä aloitteistaan, että "sotaeskiöiden kohtelu on huoltoviranomaisten taholta ollut usein kylmäkiskoista, ja heidän anomuksiaan on käsitelty köyhäinhoidon alaan kuuluvina anomuksina".¹²⁰ Ongelman olemassaolo oli siis julkisestikin tunnustettu tosiasia.

2.3. Avustusjärjestöt sotaorpojen asialla

Lakisääteisen huoltojärjestelmän lisäksi sotaorpoja ja heidän äitejään avusti myös laaja järjestökenttä, joka sodan aikana ja sen jälkeen täydensi lakisääteisen huollon jättämiä aukkoja. Suomeen oli 1900-luvun alusta lähtien perustettu useita valtakunnallisia hyväntekeväisyys- ja huoltojärjestöjä, jotka kuitenkin ennen talvisodan syttymistä toimivat ilman keskinäistä yhteistyötä, hyvin irrallisina toisistaan. Järjestöjen voimavaroja koetettiin koota yhteen jo ennen talvisodan syttymistä perustamalla lokakuussa 1939 Vapaan Huollon toimikunta, jonka tarkoitus oli toimia valtion virastojen ja suurimpien järjestöjen välisenä yhdyssiteenä. Toiminta keskitettiin sekä alueellisesti että paikallisesti: Suomen Punaisen Ristin piiriin mukaisesti piireihin perustettiin alueellisia läänikeskuksia ja kuntiin vastaavasti paikallisia Vapaan huollon keskuksia, joissa oli sekä lakisääteisen että vapaan huoltotyön edustajia. Talvisodan alettua vastaperustetun yhteistyöorganisaation toiminta kuitenkin lamaantui, ja Vapaan Huollon toimikunnan työ keskeytyi.¹²¹

Joulukuussa 1939, talvisodan jo ollessa käynnissä, presidentti Ryti asetti uuden nelihenken Suomen Huolto (Finlands Folkhjälp) -nimisen toimikunnan vastaamaan ulkomailta tulevien avustusten jakamisen organisoinnista.¹²² Tästä toimikunnasta tulikin talvisodan aikaisen vapaan huoltotyön ylin päättävä elin. Valitettavasti toimikunnan koostumuksesta puuttuivat täysin kansalaisjärjestöjen omat edustajat, ja tästä syystä talvisodan aikainen avustustoiminta oli monin kohdin päällekkäistä sekä hajanaista. Usein järjestöt ja yksityiset henkilöt ottivatkin yhteyttä ulkomaisiin avustusjärjestöihin suoraan Suomen Huollon ohii. Tästä syystä perustettiin huhtikuussa

¹¹⁹ Salonen 1995, 17—18, 20.

¹²⁰ Kulha 1980, 241.

¹²¹ Kulha 1980, 100—10; Korppi-Tommola 1990, 107—108.

¹²² Toimikunnan puheenjohtajana toimi ministeri A.K.Cajander ja sen muita jäseniä olivat kansanedustaja Kyllikki Pohjala, päätoimittaja Eino Kilpi ja hallitussihteeri Niilo Walin.

1940 Ulkomaisen Avun Keskustoimikunta¹²³, joka toimi huoltojärjestöjen tukena tammikuuhun 1942 saakka.¹²⁴

Jatkosodan alettua vapaata huoltotyötä ryhdyttiin jälleen keskittämään ja tehostamaan. Pääministeri J.W. Rangellin asettama komitea ehdotti huoltotoiminnan keskittämistä Suomen Punaisen Ristin ympärille, mutta hallitus päätti kuitenkin heinäkuussa 1941 perustaa Suomen Huolto – Finlands Folkhjälp -yhdistyksen uudelleen ja vapauttaa edellisen Suomen Huolto -toimikunnan tehtävästään. Uudesta Suomen Huollosta tuli sisäasiainministeriön alainen keskuselin, jonka tarkoitus oli toimia vapaaehtois- ja huoltojärjestöjen sekä valtiovallan välisenä yhteistyöelimenä. Suomen Huoltoa luonnehdittiinkin "valtiojohtoiseksi, mutta järjestövaltaiseksi huoltojärjestöjen liitoksi". Yhdistyksen keskushallituksen 20 jäsenestä järjestöt valitsivat 14, sosiaaliministeriö kolme, sekä puolustusministeriö, sisäasiainministeriö ja lääkintöhallitus kukin yhden. Vuoden 1941 loppuun mennessä Suomen Huollolla oli jo 19 jäsenjärjestöä, joihin lukeutuivat kaikki Suomen huomattavimmat avustusjärjestöt.¹²⁵ Suomen Huollon kenttäorganisaatio perustui jo ennen talvisotaa luotuihin alueellisiin Vapaan huollon lääninkeskuksiin sekä paikallisiin kunnallisiin Vapaan huollon keskuksiin. Jäsenjärjestöistä keskeisimpään asemaan nousivat Suomen Punainen Risti, Mannerheim-liitto sekä Suomen Aseveljien Liitto.¹²⁶

Lakisääteisen huollon ja Suomen Huollon hoitaman avustustoiminnan väliset rajat oli määritelty tarkoin, ja myös jäsenjärjestöille oli jaettu erilaisia vastuualueita. Sotaorpojen huolto- ja avustustoiminta oli keskitetty etenkin Mannerheim-liitolle, Suomen Aseveljien Liitolle¹²⁷, Presidentti Kallion rahastolle sekä vuonna 1945 perustetuille Sotaleskien Huolto - ja Kaatuneitten Omaiset -yhdistyksille, jotka seuraavana vuonna yhdistyivät Sotaleskien ja Kaatuneitten Omaisten Huolto -yhdistykseksi.¹²⁸

¹²³ Ulkomaisen Avun Keskustoimikunnan tarkoitus oli välittää kotimaisten järjestöjen toivomuksia ulkomaille.

¹²⁴ Korppi-Tommola 1990, 108–109; Kulha 1980, 101–102.

¹²⁵ Suomen Huollon jäsenjärjestöt: Finlands Svenska Marthaförbund, Invalidisäätiö, Lotta-Svärd, Maatalousnaiset, Mannerheim-liitto, Marttaliitto, Naisten työvalmiusliitto, Pelastakaa Lapset (vuoteen 1945 asti Koteja kodittomille lapsille), Pelastusarmeija, Presidentti Kyösti Kallion rahasto, Rajaseudun Ystävät, Sosiaalidemokraattinen Työläisnaisliitto, Suomen Aseveljien Liitto, Suomen Huoltotyöntekijäinliitto, Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliitto, Suomen käsityö- ja teollisuusliitto, Suomen Punainen Risti ja Suomen Reserviupseeriliitto. Sotaleskien ja kaatuneitten Omaisten Huolto ry tuli myös Suomen Huollon jäseneksi perustamisensa jälkeen vuonna 1946.

¹²⁶ Kulha 1980, 102; Korppi-Tommola 1990, 108–109.

¹²⁷ Suomen Aseveljien Liitto lakkautettiin vuoden 1945 alussa.

¹²⁸ Kulha 1980, 102–103; Tommila 1955, 7, 10, 14.

Vuonna 1920 perustettu Kenraali Mannerheimin Lastensuojeluliitto oli ehkä merkittävin talvi- ja jatkosodan sotaorpoja avustanut järjestö.¹²⁹ Erityisen tehokkaaksi sotaorpojen avustusmuodoksi osoittautui Mannerheim-liiton harjoittama sotakummitoiminta. Heti talvisodan päätyttyä Arvo Ylppö ehdotti, että liitto voisi ryhtyä avustamaan sodassa orvoksi jääneitä lapsia. Huhtikuussa 1940 avustustoiminnan organisoimista varten perustettiin puolustusministeri Rudolf Waldénin puolison, Anni Waldénin johtama sotakummivaliokunta. Liiton paikallisosastojen tuli perustaa myös omat sotakummivaliokuntansa, joiden tehtävänä oli hankkia tiedot oman paikkakunnan sotaorvoista sekä välittää heille avustajana toimiva kummi. Sotaorvon kummiksi saattoi ryhtyä yhdistys, järjestö tai yksityinen henkilö, joka oli valmis avustamaan sotaorpoa vähintään kahden vuoden ajan 250—500 markan suuruisella rahasummalla tai välittämällä ruoka- tai vaateapua.¹³⁰

Vastaavanlaista kummitoimintaa olivat käynnistäneet myös Suomen Aseveljien Liitto, Suomen lastensuojelun ja Nuorisohuollon Keskusliitto, Sosiaalidemokraattinen Työläisnaisliitto ja Koteja kodittomille Lapsille -yhdistys sekä Lotta Svärd -järjestö, mutta kummitoiminta keskitettiin heti vuonna 1940 Mannerheimin Lastensuojeluliitolle. Suomen Aseveljien Liitto jatkoi kuitenkin myös oman kummitoiminnan pyörittämistä vuoden 1945 lakkauttamiseensa saakka.¹³¹ Myös Kotiliesilehti välitti apua kaikkein vähäosaisimmille perheille jo vuonna 1938 perustetun kummikerhonsa kautta. Toiminta pohjautui lehden lukijoiden perustamiin kummikerhoihin, joiden lahjoittamia vaate- ja raha-avustuksia Kotiliesi välitti valitsemilleen perheille. Kotilieden kummikerhon toiminta jatkui vuoteen 1955 saakka.¹³²

Mannerheimin Lastensuojeluliiton sotakummitoiminta nousi sotavuosina suosituksi avustusmuodoksi suomalaisten keskuudessa. Kummeja etsittiin Mannerheim-liiton osastojen välityksellä sekä lehdistöilmoittelun, julisteiden ja radioesitelmien avulla. Sotaorpoasiaa pyrittiin pitämään esillä myös esimerkiksi vuodesta 1943 lähtien vietetyn valtakunnallisen sotaorpoviikon ja sotaorpopäivän välityksellä. Sotaorpoviikolla järjestettiin varojen hankkimiseksi muun muassa arpajaisia, taidenäyttelyitä sekä konsertteja. Kummitta jääneiden sotaorpojen avustamiseksi perustettiin vuonna 1941 Sotamarsalkka Mannerheimin kummirahasto.¹³³

¹²⁹ MLL:n perustivat Kenraali Mannerheimin sairaanhoitaja-sisko Sophie Mannerheim, vankilanjohtaja Erik Mandelin sekä dosentti Arvo Ylppö. Kenraali Mannerheim antoi nimensä yhdistyksen käytettäväksi. Järjestön päämääränä oli taata kaikille lapsille hyvä ja asiantunteva hoito ja huolto.

¹³⁰ Korppi-Tommola 1990, 115—116.

¹³¹ Korppi-Tommola 1990, 116—118.

¹³² Esimerkiksi Kotiliesi 23/1938, 10/1939, 23/1940, 4/1955.

¹³³ Korppi-Tommola 1990, 118.

Sotakummivaliokunta välitti sotaorvoille yhteensä 2,2 miljardia markkaa vuosina 1940—1958. Näistä 800 miljoonaa oli saatu ulkomaisilta lahjoittajilta Ruotsista, Sveitsistä, Yhdysvalloista, Tanskasta, Islannista, Unkarista ja Englannista. Kummiavustukset välitettiin lyhentämättöminä lapsille, ja ulkomaisten kummien kirjeet käännettiin suomeksi vastaanottajille.¹³⁴

Kummiavustustoiminnan huippu saavutettiin vuonna 1945, jolloin yli 38 000 sotaorpoa oli saanut kummin Mannerheimin Lastensuojeluliiton sotakummivaliokunnan toiminnan kautta. Tämän jälkeen kummien lukumäärä lähti laskuun, mutta vielä vuonna 1950 noin 23 000 sotaorpoa sai sotakummiavustusta. Kuitenkin jo 1950-luvun puoliväliin mennessä kummiavustusta saavien sotaorpojen lukumäärä oli tipahtanut vain 6000:een. Korppi-Tommolan mukaan kummisuhde päättyi useimmiten sotaorvon äidin solmiessa uuden avioliiton, perheen taloudellisen tilanteen kohentuessa tai kummien väsyessä säännölliseen maksuun.¹³⁵

Clara Snellman-Borenius kertoo sotakummivaliokunnan toimintaa esitellessä kirjassaan vuodelta 1959, että jatkosodan jälkeen suomalaisten into auttaa sotaorpoja laantui. Snellman-Boreliuksen mukaan ihmiset valtasi "haluton ja väsähtänyt mieliala", joka sammutti kummitoiminnan alkuvuosien innostuksen ja auttamishalun sekä synnytti suoranaisen kummikadon. Syiksi Snellman-Borelius listaa kiristyneet sisäpoliittiset olosuhteet sekä kärjistyneen taloudellisen tilanteen. Snellman-Borelius toteaaakin sotien jälkeen vallinneesta tilanteesta seuraavasti:

"Valiokunta koetti vetoomusten ja sanomalehtikirjoitusten avulla ylläpitää kotoista kummiharrastusta. Sotaorpopäivän viettoa yritettiin tehostaa, mutta ajan henki oli kerta kaikkiaan muuttunut. Jouluna vuonna 1946 toiminnan lopettaminen tuntui väistämättömältä. (---) Kun sodanjälkeisinä vaikeina vuosina ei kotimaasta voinut toivoa aineellista kannatusta kummitoiminnalle, tuntui ulkomaisen kummiavun elvyttäminen olevan ainoa tie kummityön jatkamiseksi."

¹³⁶

Ulkomailta saatiinkin sotien jälkeen paljon lahjoitusvaluuttaa, jota hyödynnettiin vuosina 1947—1948 järjestetyssä hyväntekeväisyysmyynnissä. Niissä Mannerheimin Lastensuojeluliitto sai myydä lahjoituksilla ostettua säännöstelyn alaista tavaraa kuten sotaorpokahvia, silkisukkia, kuivattuja luumuja, sekä suklaata ylihinnalla. Näin liitto sai yhteensä 875 miljoonaa markkaa, jotka turvasivat myös sotakummivaliokunnan toiminnan aina sen päätymiseen, vuoteen 1958 saakka.¹³⁷

¹³⁴ Korppi-Tommola 1990, 118—119.

¹³⁵ Korppi-Tommola 1990, 119.

¹³⁶ Snellman-Borenius 1959, 44—46.

¹³⁷ Korppi-Tommola 1990, 119; Snellman-Borenius 1959, 85—86.

Mannerheimin Lastensuojeluliiton kautta avustettiin myös hyvin menestyneitä oppikoulua tai korkeakoulua käyviä sotaorpoja, jotka eivät saaneet opintoihinsa tukea valtiolta. Esimerkiksi korkeakouluopiskelijoille maksettiin vuosina 1951—1957 avustusta yhteensä 53,3 miljoonaa markkaa. Avustuksia sai yhteensä 881 opiskelijaa, joista peräti 426 oli sotaorpoja. Liiton sotakummivaliokunta ylläpiti Helsingissä myös 21 asuntolapaikkaa sotaorpo-opiskelijoille, sekä myönsi vaatetusapua ylioppilastutkinnon suorittaneille sotaorvoille juhlavaatteiden hankkimista varten. Sotaorvot saattoivat hakea valiokunnalta myös tilapäistä sairasavustusta.¹³⁸

Myös Ruotsissa aloitettu niin kutsuttu kummikuntatoiminta koordinoitiin jatkosodan aikana Suomessa Mannerheimin Lastensuojeluliiton kautta. Talvisodan aikana Ruotsissa vallinneessa auttamisen ilmapiiressä Ruotsin hallitus hyväksyi helmikuussa 1940 suunnitelman, jonka mukaan ruotsalaiset kunnat ja kaupungit saattoivat verovaroin avustaa elinkeinorakenteeltaan, luonnonolosuhteiltaan ja väestöpohjaltaan vastaavanlaista suomalaista kuntaa tai kaupunkia. Vuonna 1940 solmittiin jo 51 adoptiokaupunkisuhdetta: esimerkiksi Porvoo sai kummikunnakseen Lundin ja Tampere Norrköpingin.¹³⁹

Avustukset jatkuivat välirauhan aikanakin vuoden 1940 loppuun saakka, jolloin verovarojen jakaminen ulkomaille todettiin Ruotsissa lainvastaiseksi. Jatkosodan aikana toiminta aloitettiin uudelleen Mannerheimin Lastensuojeluliiton kansliapäällikön Erik Mandelinin aloitteesta, tällä kertaa kuitenkin ruotsalaisten vapaaehtoisten lahjoitusvarojen turvin. Mandelinin toiveena oli kummikuntien avulla auttaa sotaorpojen ja siirtolaislasten lisäksi myös muita sodasta kärsiviä suomalaislapsia. Kummikuntien avustukset tulivat rahallisena apuna, sillä Ruotsi ei saanut lakiensa mukaan lähettää elintarvike- tai vaateavustusta ulkomaille.¹⁴⁰ Avustuksen määrä vaihteli 500–1000 kruunun välillä ja se maksettiin lyhentämättömänä kummikunnilta Mannerheimin Lastensuojeluliiton keskustoimiston kautta suoraan avustettavien kuntien eli niin kutsuttujen ottopitäjien paikallisosastoihin, joissa raha jaettiin suurimmaksi osaksi suoraan lapsiperheille. Yhteensä kummikuntien antama rahallinen apu vuosina 1942—1954 nousi 7,1 miljoonaan kruunuun. Kummikuntien uskottiin lisäävän myös Pohjolan yhtenäisyyttä, ja tästä syystä esimerkiksi vierailuja kummikuntien välillä pidettiin tärkeinä.¹⁴¹

¹³⁸ Korppi-Tommola 1990, 130—131.

¹³⁹ Korppi-Tommola 1982, 26—27.

¹⁴⁰ Korppi-Tommola 1990, 140; Korppi-Tommola 1982, 31.

¹⁴¹ Korppi-Tommola 1990, 144—145; Korppi-Tommola 1982, 32—34.

Suomen Aseveljien Liitto oli Mannerheimin Lastensuojeluliiton ohella toinen sotaleskiä ja -orpoja merkittävästi avustanut järjestö, jonka toiminta keskittyi kuitenkin vain sotavuosiin. Liitto oli alun perin perustettu elokuussa 1940 talvisodan rintamamiesten yhdyssiteeksi ja etujärjestöksi, mutta se sai uusia merkityksiä jatkosodan aikana. Liiton omien sääntöjen mukaan sen piti toimia nimenomaan aseveljien aineelliseksi ja siveelliseksi tukemiseksi. Tästä syystä huoltotyöstä muodostui asevelitoiminnan keskeisin työmuoto, jonka keskiössä olivat erityisesti aseveljien perheet ja omaiset. Varat toimintaansa liitto sai lahjoituksista, toimittamalla erilaisia keräyksiä¹⁴², arpajaistoiminnalla sekä myymällä esimerkiksi asevelipostimerkkejä.¹⁴³ Parhaimmillaan vuonna 1944 liittoon kuului 710 paikallisyhdistystä, joissa oli yhteensä 200 000 aseveljeä ja 40 000 asevelinaista.¹⁴⁴

Suomen Huollon organisaatiossa Aseveljien Liiton tehtäviksi oli asetettu aseveliperheiden huolto, talkooavun järjestäminen, sotaleskien ja kaatuneiden omaisten huolto sekä sotaorvoista huolehtiminen yhdessä Mannerheimin Lastensuojeluliiton kanssa. Suomen Aseveljien Liitto pyrkiin olemaan huoltoporras sodassa olevien miesten ja heidän perheidensä välillä, ja sen tavoitteena oli antaa ensiapua ennen kuin isänsä menettäneet perheet saivat valtion virallista tukea sekä silloin, kun tuo tuki ei ollut riittävää. Aseveljien Liitto ylläpiti myös niin kutsuttuja huoltorenkaita, joissa paremmin toimeentulevat perheet saattoivat ottaa avustettavikseen perheen, jolle sitoutuivat antamaan kuukausittain rahallista tukea. Ennen jatkosodan alkua Suomeen olikin muodostettu jo yli 2000 tällaista rengasta. Liiton kautta sai myös viljelys-, asutus-, sekä rakennusapua, ja sen kautta saattoi anoa raha-avustuksia, lainoja, vaatetusapua, lainopillista neuvontaa sekä lääkäriapua. Sotaleskille Aseveljien Liitto perusti erityisen sotaleskijaoston, joka järjesti heille ammattikurssitusta sekä virkistyslomia kesäsiirtolatoiminnan muodossa.¹⁴⁵

Suomen Aseveljien Liitto lakkautettiin valtioneuvoston päätöksellä 25.1.1945 Moskovan välirauhansopimuksen 21. artiklaan vedoten. Tuon artiklan mukaisesti Suomi määrättiin lakkauttamaan kaikki fasisetiset sekä neuvostovastaiset järjestöt. Tämän perusteella Zdanovin johtama valvontakomissio, vasta perustettu Suomi-Neuvostoliitto -seura sekä 1944 laillistettu Suomen kommunistinen puolue vaativat muun muassa suojeluskuntia, Lotta Svärd -järjestöjä sekä Suomen Aseveljien Liittoa lakkautettaviksi. Yhteensä vuosien 1944—1945 aikana lakkautettiin

¹⁴² Suomen Aseveljien Liitto teki sodan aikana tunnetuksi erityisesti nk. "maanantai-talkoot", joiden motto kuului "he verellä, me työllä". Ideana oli, että kotirintaman työssäkäyvät saattoivat sitoutua kolmen kuukauden ajaksi luovuttamaan maanantain ensimmäisen tunnin palkan SAL:n keräykseen.

¹⁴³ Kulha 1980, 147; Mylly 1994, 206.

¹⁴⁴ Kulha 1980, 82.

¹⁴⁵ Kulha 1980, 102—103, 147—149, 150, 160.

noin 2500 suomalaista järjestöä, joista monet olivat harjoittaneet sodan aikana merkittävää huoltotoimintaa. Aseveliliiton mittavan avustustoiminnan lakkauttaminen jätti järjestökenttään aukon, jota ei heti kyetty täyttämään. Etenkin sotaveteraanien huoltotoiminnan uudelleen organisoiminen jäi puutteelliseksi.¹⁴⁶ Sotavuosina suomalaisia tukeneiden ja avustaneiden järjestöjen lakkauttaminen katkeroitti myös monen sodassa taistelleen ja omaisensa menettäneen mieltä.¹⁴⁷

Kaatuneiden omaiset olivat sodan aikana hyvin hajanainen ryhmä, johon kuului niin sotaleskiä ja sotaorpoja kuin myös kaatuneiden vanhempia ja sisaruksia. Kaatuneiden omaisten järjestäytyminen tapahtui vasta sotien jälkeen, koska sotien aikana sotaleskien voimavarat olivat vähissä, eivätkä alaikäiset sotaorvot olleet voineet perustaa yhdistystä. Sotalesket ja -orvot olivat myös olleet Aseveljien Liiton tärkein huoltokohde, joten oman järjestön tarve ei ollut vielä tuolloin ollut suuri. Kun Aseveljien Liitto vuonna 1945 lakkautettiin, sotaleskien järjestäytymisen tarve kasvoi. Niinpä sotalesket pitivät helmikuussa 1945 sosiaaliministeriön luvalla sotaleskikokouksen, jossa 200 sotaleskeä perusti Sotaleskien Huolto -nimisen järjestön. Vuonna 1945 perustettiin kaatuneiden omaisten asiaa ajamaan myös kaksi kilpailevaa järjestöä: Kaatuneitten Omaiset sekä Kaatuneitten Vanhemmat. Lähinnä poliittisista taustatekijöistä johtunut eriytyminen aiheutti suurta hajaannusta, josta omaisten tukeminen kärsi. Tästä syystä järjestöt päätyivätkin pitkällisten neuvottelujen jälkeen yhdistämään voimansa, ja syyskuussa 1946 perustettiin kaatuneiden omaisten asioita ajamaan yksi ja yhteinen yhdistys, Sotaleskien ja Kaatuneitten Omaisten Huolto ry.¹⁴⁸

Uuden yhdistyksen organisaatio luotiin pitkälti Sotaleskien Huolto ry:n vanhan organisaation pohjalta. Yhdistyksen päättävänä elimenä toimi liittokokous, ja toiminta oli järjestetty kymmenen piirin ja paikkakuntakohtaisten alaosastojen kautta. Toiminta käynnistyi reippaasti, sillä yhdistyksen jäsenmäärä saavutti huippunsa heti vuonna 1947 (17 000 hlöä), ja alaosastojen määrä oli suurimmillaan vuonna 1949 (316 kpl). Alaosastoja yhdistyksellä oli siis lähes jokaisessa kunnassa, ja isoimmista kaupungeista löytyi jopa useita rinnakkaisia alaosastoja.¹⁴⁹

Sotaleskien ja Kaatuneitten Omaisten Huolto ry painotti heti toimintansa alkuvaiheessa tiedotus- ja neuvontatoiminnan merkitystä. Yhdistyksessä oli pistetty merkille lakisääteisen huoltotoiminnan monimutkaisuus ja se, että moni oli tietämätön eduistaan ja oikeuksistaan. Tästä syystä yhdistyksen

¹⁴⁶ Kulha 1980, 236—237,243; Meinander 1999, 250—251.

¹⁴⁷ Kulha 1980, 237.

¹⁴⁸ Salonen 1995, 21—23, 24—26, 29, 35.

¹⁴⁹ Salonen 1995, 43—45.

keskustoimisto, piirisihteerit sekä kiertävä matkasihteeri jakoivat kaatuneiden omaisille maksuttomia neuvoja sotatapaturma-, työhuolto-, maanhankinta- ja korvausasioissa. Yhdistys julkaisi myös omaa tiedotuslehteä nimeltä Huoltoviesti sekä painatti opaskirjoja kaatuneiden omaisten lakisääteisistä oikeuksista.¹⁵⁰

Yhdistys harjoitti myös monenlaista huoltotoimintaa keräysvaroin. Esimerkiksi sotaleskille annettiin hakemusten pohjalta opinto- ja sairausavustusta sekä kaatuneiden vanhemmille tarvittaessa vaateapua tai puutavaraa, jos lakisääteinen huoltotoiminta ei kyennyt kaikkia tarpeita täyttämään. Sotaorvoille myönnettiin stipendejä korkeakouluopintoja varten, sekä pidettiin kesäleirejä ja lastenkotia.¹⁵¹ Yhdistys toimi myös merkittävänä vertaistukiyhteisönä etenkin sotaleskille.¹⁵²

Jos oli lakisääteinen huoltotoiminta sekavaa ja monimutkaista, niin kirjava oli myös vapaaehtoisen järjestötoiminnan kenttä. Sotaleskien ja sotaorpojen huoltotoimintaa harjoittavia yhdistyksiä ja liittoja oli monia, mutta siitä huolimatta kaatuneiden omaisten joukossa oli niitäkin, jotka jäivät tämän yhdistysverkon ulkopuolelle. Salmi siteeraakin Kyllikki Raitasuon vuonna 1949 tekemää tutkimusta, jonka mukaan sotaleskistä vain kaksi kolmasosaa kääntyi heti sodan jälkeisinä vuosina järjestöjen avun puoleen, koska "luonto ei antanut periksi".¹⁵³

2.4. Lastensierrot Ruotsiin ja Tanskaan

Talvisodan alkaessa marraskuussa 1939 syntyi Ruotsissa ajatus suomalaislasten, äitien ja vanhusten kuljettamisesta turvaan Ruotsiin. Ajatus syntyi spontaanisti innostuneessa ilmapiirissä, ja ajatuksen toteuttamista varten Ruotsiin perustettiin Centrala Finlandshjälpen -niminen järjestö (Suomen Avun Keskus), joka ryhtyi ohjaamaan suomalaislasten sijoittumista ruotsalaiskoteihin. Suomen puolelta asiaa ajamaan perustettiin Pohjoismaiden Avun Suomen Keskus. Alun epäröinnin jälkeen myös valtiovalta hyväksyi suunnitelman, ja sosiaaliministeri K.A. Fagerholm sekä sisäasiainministeri Ernest von Born antoivat joulukuussa 1939 järjestölle valtuudet aloittaa alle 12-vuotiaiden, alle kolmivuotiaiden lasten äitien sekä vanhusten sierrot Ruotsiin.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Tommila 1955, 55—57; Salonen 1995, 45.

¹⁵¹ Tommila 1955, 80—81; Salonen 1995, 47—48, 102.

¹⁵² Salmi 1986, 168.

¹⁵³ Salmi 1986, 127.

¹⁵⁴ Hietanen 1992, 142.

Sekä Ruotsilla että Suomella oli päätöksiensä takana myös poliittisia näkökohtia: ruotsalaiset Suomi-aktiivit pyrkivät avustustoiminnallaan sitomaan Ruotsin hallituksen mukaan Suomen asiaan, ja vastaavasti suomalaiset päättäjät näkivät Ruotsiin lähetetyt lapset Suomen pohjoismaisen suuntauksen takuumiehinä.¹⁵⁵ Esimerkiksi Bertel Nyberg kirjoitti vuonna 1941 Huoltajassa sotalasten merkityksestä Pohjoismaiselle yhteistyölle seuraavasti:

*"Yhdestä voimme kuitenkin olla vakuutettuja: parempia Pohjolan aatteen rakentajia ja lujittajia tuskin löytynee, kuin nuo pienokaiset, jotka hädän ja puutteen kynsistä lähteneinä, viattomuutensa suloisuudella kerta toisensa jälkeen ovat valloittaneet kansakuntien sydämet."*¹⁵⁶

Yhteensä talvisodan aikana Ruotsissa ehti oleskella noin 10 000 suomalaislasta ja -äitiä. Myös Norjassa ja Tanskassa oleskeli suomalaisia lapsia äiteineen. Saksan hyökätessä Tanskaan ja Norjaan huhtikuussa 1940 palautettiin suomalaiset lapset, äidit ja vanhukset takaisin kotimaahan.¹⁵⁷

Jatkosodan alkaessa kesällä 1941 Ruotsi tarjosi jälleen Suomelle mahdollisuutta ottaa suomalaislapsia vastaan koteihinsa. Suomalaispoliitikot vastustivat ajatusta, mutta kun Suomen avun valtionkomitea Ruotsissa lupasi kustantaa suomalaislasten kuljetukset Ruotsiin, päätti sosiaaliministeri Fagerholm ottaa tarjouksen vastaan. Fagerholm perusti syksyllä 1941 ministeriönsä alaisuuteen erityisen lastensiirtokomitean, joka ryhtyi valmistelemaan siirto-operaatiota. Tämä komitea myös huolehti koko Ruotsiin suuntautuneesta lastensiirto-operaatiosta. Mannerheimin Lastensuojeluliitolla oli komiteassa omat edustajansa. Mannerheimin Lastensuojeluliitto suhtautui lastensiirtoihin alusta saakka myönteisesti, ja Kavén painottaakin, että tällä oli koko hankkeen toteutumisen kannalta ratkaiseva merkitys. Liitto vastasi myös täysin itsenäisesti jatkosodan aikana Tanskaan siirretyistä lapsista.¹⁵⁸

Lastensiirrot Ruotsiin tapahtuivat kahdessa vaiheessa. Ensimmäisen lastensiirtovaiheen aikana vuosina 1941—1942 Ruotsiin lähetettiin noin 21 000 lasta ja toisen lastensiirtovaiheen aikana 1944—1945 noin 31 000 lasta. Lastensiirtokomitea perusteli lastensiirtoja sosiaalisiin näkökohtiin vedoten. Ensimmäisen lastensiirtovaiheen aikana Ruotsiin lähetettiinkin vaikeissa elinolosuhteissa eläviä lapsia: varattomia ja sairaita lapsia, sotaorpoja, sotainvalidien lapsia ja pommituksessa vaurioituneiden kotien lapsia, sekä karjalaislapsia, joiden vanhemmat palasivat

¹⁵⁵ Hietanen 1992, 144—145

¹⁵⁶ Huoltaja 19/1941, 339—341.

¹⁵⁷ Hietanen 1992, 144—145.

¹⁵⁸ Korppi-Tommola 1990, 134, 136—136; Kavén 1985, 45.

jälleenrakennustöihin Karjalaan. Vuonna 1942 siirrettävien lasten piiriä laajennettiin, kun monilapsisten perheiden lapset, sekä raskaana olevien tai työssä käyvien äitien lapset otettiin mukaan lähetettävien lasten joukkoon. Siirtokelpoisia lapsia olisi Suomesta löytynyt näillä perusteilla satojatuhansia. Toiseen lastensiirtovaiheeseen ryhdyttiin Helsingin pommitusten ja kesän 1944 suurhyökkäysten myötä. Tuolloin ei lastensiirtojen sosiaalisiin näkökohtiin kiinnitetty yhtä suurta huomiota kuin ensimmäisessä vaiheessa.¹⁵⁹

Yhteensä Ruotsiin kuljetettiin vuosina 1941—1946 sosiaaliministeriön toimesta 48 628 lasta. Tämän lisäksi suomalaislapsia meni yksityisesti Ruotsiin arvioiden mukaan noin 15 000—24 000. Tanskaan puolestaan matkusti noin 4000 lasta Mannerheimin Lastensuojeluliiton välityksellä. Arvioiden mukaan kaikki lähteneet yhteenlaskettuna noin 68 000—77 000 suomalaislasta oli jatkosodan aikana sotalapsena Suomen ulkopuolella.¹⁶⁰

Perusteet lasten Ruotsiin lähettämislle olivat moninaiset: evakuointi (20,8 %), kutsu (13,8 %), lapsen sairaus (10,5 %), isän rintamalla olo (7,6 %), isän kaatuminen (5,6 %), isä rintamalla ja äiti töissä (5,1 %), vaikeat kotiolot (3,3 %), isän, äidin tai molempien kuolema (3,6 %), pommitusvauriot (3,3 %) sekä isän sotainvalidius (2,8 %). Nämä perusteet ovat vuosina 1941—1946 Ruotsiin lähetettyjen sotalasten vanhempien itse ilmoittamia lähettämisen syitä. Lähettämisen syytä ei ole kuitenkaan mainittu lainkaan 26,2 % tapauksista, joten jos äiti oli halukas lähettämään lapsensa, niin syytä ei luultavasti sen tarkemmin udeltu.¹⁶¹ Prosenttiluvuista voi kuitenkin nähdä, että sotalasten joukkoon mahtui myös lukuisia sotaorpoja.

Lasten palauttaminen Suomeen venyi pitkittyneen sodan myötä, ja vielä sodan jälkeenkin palauttamista siirrettiin Suomessa vallinneen pula-ajan takia. Vuonna 1946 valtioneuvosto kuitenkin päätti, että kaikki lastensiirtokomitean kautta Ruotsiin lähetetyt lapset olisi palautettava Suomeen. Päätös aiheutti Ruotsissa voimakasta vastarintaa, sillä monet perheet olivat ehtineet kiintyä vuosien ajan luonaan pitämiinsä lapsiin. Niinpä orvoille annettiin lupa jäädä Ruotsiin, jos he olivat orpoja, tai jos suomalaisessa kodissa oli sairautta, puutteelliset asumisolot tai heikko taloudellinen tilanne. Jenni Kirves huomauttaakin, että käytännössä tämä tarkoitti sitä, että kaikki halukkaat sotalapset saivat jäädä Ruotsiin. Yhteensä eri teitä Ruotsiin ja Tanskaan siirrettiin sotavuosina Korppi-

¹⁵⁹ Kavén 1985, 90—92, 57—58.

¹⁶⁰ Hietanen 1992, 145—146, 148.

¹⁶¹ Kavén 1985, 91—92, 144. Liitetaulukko 4. Vv. 1941—1946 Ruotsiin lähetettyjen siirtolasten vanhempien ilmoittama syy lapsen maasta pois lähettämiseen.

Tommolan mukaan 70 000 lasta. Heistä arviolta 6000—15 000 lasta jäi pysyvästi uuteen kotimaahansa.¹⁶²

2.5. "Hiljaisuuden kulttuuri" – keskustelu sotaorvoista vähäistä

Ensimmäinen Kotiliesi ilmestyi joulukuussa 1922. Lehti profiloitui alusta saakka järkevien, valistuneiden ja vastuuntuntoisten naisten lehdeksi, jonka sivuilla käsiteltiin hyvin monenlaisia aiheita: kodin sisustamista, ruoanlaittoa, tapakasvatusta, kulttuuria, taidetta ja perheasioita, mutta myös yhteiskunnallisia aiheita ja sosiaalisia kysymyksiä. Sota-aikana Kotiliesi keskittyi tukemaan kotirintamaa antamalla hyödyllisiä neuvoja ja luomalla toivoa ja uskoa tulevaisuuteen. Epävarmoina sota-vuosina lehti edusti kansalaisille turvallisuutta ja elämän jatkuvuutta, ja sen levikki nousikin räjähdysmäisesti. Jälleenrakennusvuosina lehden suosio kasvoi entisestään, ja parhaimmillaan sillä oli yli 234 000 tilaajaa.¹⁶³ Koska lehti oli laajalevikkinen ja suosittu, ja siinä käsiteltiin hyvin monenlaisia yhteiskunnallisiakin aiheita, halusin tutkia käytiinkö sen sivuilla keskustelua myös sotaorvoista. Kotilieden käymä keskustelu voi näin heijastaa laajan yleisön ajatuksia sotaorvoista.

Kotiliedestä löytyy vain muutamia sota-aikaisia kirjoituksia sotaorvoista ja sotaleskistä. Vuonna 1940 Kotiliesi halusi kannustaa perheitä ottamaan sotaorpoja kasvattilapsiksi. Jutusta heijastuu talvisodan jälkeinen ilmapiiri, jossa vallitsi vilpittön halu auttaa sodassa kärsimään joutuneita:

*"Vähitellen saavat innokkaat odottajat, jotka joka viikko ovat soitelleet Koteja Kodittomilla -yhdistyksen toimistoon, lapsensa, eikä heille enää tarvitse leikkisästi vastata: 'Olkaa nyt vain vielä synnytyksissä'."*¹⁶⁴

Vuonna 1943 Kotiliesi nostaa sotaorvot jälleen esiin jutussa nimeltä *Sotaorvot ovat yhteiset lapsemme*. Jutussa muistutetaan siitä, että sotaorvot tarvitsevat edelleen yhteiskunnan apua. Ilmeisesti yleinen auttamisinnostus laantui sodan jatkuessa, ja Kotiliesi koki tärkeäksi nostaa asian jälleen esiin.¹⁶⁵ Vuonna 1946 Kotiliesi otti sotaorvot jälleen juttunsa aiheeksi. Tällä kertaa kirjoituksessa on jo vaativa ja herättelevä sävy. Jutusta käy ilmi, ettei sodanjälkeisessä yhteiskunnassa enää koettu kollektiivista tarvetta auttaa sodassa vanhempiensa menettäneitä lapsia:

¹⁶² Kirves 2007, 126; Korppi-Tommola 1990, 136—138.

¹⁶³ Malmberg 1991, 197—198, 200, 209, 212, 222.

¹⁶⁴ Kotiliesi 9/1940.

¹⁶⁵ Kotiliesi 24/1941.

*"Oli aika, jolloin kansan empimättä altis sydän ja nopea käsi saattoivat kuvastaa suomalaisten kaikkein kauneimpia ominaisuuksia. Pyhä velvollisuus isänmaansa puolesta henkensä antaneita kohtaan oli itsestään selvä ja se oli oikeus. Ei ollut pyydettävä taloudellista tukea niiden, jotka olivat saaneet tehtäväkseen huolehtimisen sotaorvoista, kalleimmasta omaisuudestamme. Noustiin ihmeellisiin lukuihin. Huoltotehtävä, jonka kansa oli saanut, ei hetkeäkään tuntunut velvollisuudelta, vaan se juuri oli etuoikeus. (---) Nyt eletävänä ajanjaksona, jonka taustaa pimentää aatteellisuuden inflaatio – vielä suuremmassa määrin kuin taloudellinen – annettu uhri on siirtynyt historiaan. Välitön tuoreus on poissa, sodanäänien taustamusiikki on vaiennut. (---) Sotaorpojen huoltotoiminnassa ollaan ajautumassa kriisiin, inflaatioon. Oikeus on palaamassa velvollisuudeksi meidän käsite- ja todellisuusmaailmassamme. Siksi moni on väsynyt ja irtautunut siitä valtavasta uhrimielen rintamasta, joka on saattanut yhdistää eri maissa asuvat ihmiset yhteisiin ponnistuksiin sodanuhriemme hyväksi."*¹⁶⁶

Kotilieden jutuista voi siis havaita sen nopean ilmapiirin muutoksen, joka suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtui talvisodan ja jatkosodan päättymisen välisenä aikana. Talvisodan jälkeen sotaorpoja haluttiin innokkaasti auttaa, mutta jatkosodan myötä into hiipui hiljalleen, ja sodan päätyttyä avustustoiminnasta oli tullut monelle jo vastenmielinen velvollisuus.

Sodan jälkeen Kotiliesi ei enää juuri kirjoittanutkaan menneiden vuosien ikävistä aiheista. Kummikerhotoimintaa käsitelleissä jutuissakaan ei sodasta juuri puhuta. Jälleenrakennusvuosina lehti keskittyi valamaan ihmisten mieliin uskoa kansakunnan onnellisen huomisen puolesta. Kotilieden sivut täyttyivät jälleen arkisilla asioilla: resepteillä, kodinhoidolla, siivousvinkeillä, kosmetiikkamainoksilla ja perhettä käsittelevillä jutuilla. Ilmeisesti haluttiin palata sotaa edeltäneen ajan ilmapiiriin, ja keskittyä surullisten muistojen kertaamisen sijaan positiivisempaan tulevaisuuteen.

Sosiaalinen Aikakauskirja ja Huoltaja ovat puolestaan aikakauslehtityypisiä, sosiaalialan aineistoa sisältäviä, alan ammattikunnalle suunnattuja julkaisuja. Sosiaalista Aikakauskirjaa julkaisi sosiaaliministeriö, ja se sisälsi tyypillisesti erilaisia sosiaalialan raportteja, katsauksia, tilastoja, tiedonantoja sekä havaintoja. Huoltaja taas kutsui itseään "kunnallisen ja vapaan huoltotoiminnan yleiseksi äänenkannattajaksi." Se ilmestyi 24 kertaa vuodessa, ja sisälsi noin 25—30 sivua erilaisia sosiaalialan artikkeleja, katsauksia, tiedotuksia ja raportteja.

Sotaorvoista ei käyty keskustelua myöskään näiden kahden merkittävän sosiaalijulkaisun sivuilla. Sosiaalinen Aikakauskirja kirjoitti varsinaisesti sotaorvoista vain kaksi kertaa 1940-luvun aikana.

¹⁶⁶ Kotiliesi 4/1946.

Vuonna 1943 Aarne Tarasti kirjoitti sotaorpojen työhuoltolaista¹⁶⁷, ja vuonna 1945 Paavo Virtanen tarkasteli samaa aihetta¹⁶⁸. Seuraava sotaorpoartikkeli löytyykin Sosiaalisesta Aikakauskirjasta vasta vuodelta 1960, jolloin Clara Snellman-Borenius raportoi juuri päättyneestä kummitoiminnasta.¹⁶⁹ Vuosien 1939—1960 välisenä aikana sotaorvoista ei Huoltajassakaan juuri kirjoiteta. Sotaorvot nousevat esiin ainoastaan niissä muutamissa artikkeleissa, joissa käsitellään sotaleskien ja sotaorpojen työhuoltolakeja.¹⁷⁰ Sotainvalideista, sotalapsista ja siirtoväestä on etenkin sota-aikana enemmän kirjoittelua, mutta jälleenrakennusvuosina myös heistä kirjoitetaan vähemmän. Sota-aikana ja sen jälkeen sotaorvot mainitaan näissä lehdissä siis vain muutaman kerran työhuoltolain avustuskohteina. Muuta keskustelua heidän tilanteistaan ei näistä lehdistä voi löytää. Joko sotaorpojen ongelmia ei ole riittävästi havaittu, tai niitä ei ole jostain syystä haluttu tehdä julkisiksi.

Eric Leedin mukaan yhteiskunnilla onkin erityinen halu ja tarve unohtaa käymänsä sodat nopeasti. Esimerkkeinä kollektiivisesta sodan unohtamisesta Leed käyttää Weimarin Saksaa ensimmäisen maailmansodan jälkeen sekä Yhdysvaltoja Vietnamin sodan päätyttyä. Ensimmäistä maailmansotaa seurattiin tiiviisti Saksassa koko nelivuotisen sodan ajan, samoin Vietnamin sodan vaiheita Yhdysvalloissa. Sotien jälkeen molemmat valtiot halusivat kuitenkin unohtaa täysin hävityt sodat: sota katosi nopeasti julkisesta keskustelusta sekä Saksassa 1920-luvulla että Yhdysvalloissa 1970-luvulla. Vaikeat sotavuodet haluttiin pyyhkäistä pois kansakunnan yhteisestä muistista, ja parhaiten sen uskottiin tapahtuvan vaikenemalla koko menneen sodan olemassaolosta. Hävittyjen sotien jälkeen ei kumpikaan maa voinut myöskään osoittaa arvostusta ja kiitollisuutta näiden sotien veteraaneja kohtaan, vaan heidät ikään kuin unohdettiin ja sysättiin syrjään lähihistorian häpeällisiltä lehdiltä.¹⁷¹

Leed siteeraakin artikkelissaan osuvasti saksalaisen naisopiskelijan muistoja siitä, kuinka sota muuttui ensimmäisen maailmansodan jälkeisinä vuosina kielletyksi puheenaiheeksi veteraanien ja ei-veteraanien välillä:

"I never mentioned the war to them. It seemed to me that the boys had had quite enough of it, and wouldn't want to talk about it. As a matter of fact they would have liked to talk about it, but were not able to. The scheme of things in which

¹⁶⁷ Sosiaalinen Aikakauskirja 3—4./1943, 83—94.

¹⁶⁸ Sosiaalinen Aikakauskirja 5—6./1945, 178—180.

¹⁶⁹ Sosiaalinen Aikakauskirja 3—4./1960, 109—124.

¹⁷⁰ Esimerkiksi Huoltaja 4/1944, 20/1944, 15—16./1945, 5/1945 ja 10/1948.

¹⁷¹ Leed 2000, 85—86, 90—91.

the war had taken an honorable place was destroyed. The ideas for which those who came home suffered agonies – fatherland, Nation, National Honor – were out of date."¹⁷²

Leedin mukaan sotakokemusten kollektiivinen unohtaminen on ominaista teollistuneelle sodankäynnille, jossa sotia käyvät tavalliset siviileistä kootut armeijat, eivät ammattisotilaat. Esiteollisella ajalla sotia kävivät vain vuosien koulutuksen saaneet sotilaat, jotka sodan päätyttyä olivat edelleenkin sotilaita. 1900-luvulla sotaan lähteneet miehet siirtyivät kuitenkin vain lyhyen armeijakoulutuksen jälkeen siviili-identiteetistään sotilasidentiteettiin, ja sodan päätyttyä he joutuivat jälleen rankkojen kokemusten jälkeen sopeutumaan siviilielämään. Paluu rintamalta osoittautuikin monelle viime vuosisadan veteraanille vaikeaksi, ja usein sotakokemuksista koetettiin selvittää vain yksinkertaisesti unohtamalla ne. Samalla tavalla myös siviilit pakenivat vaikeita sota-ajan muistojaan kieltämällä niiden olemassaolon.¹⁷³ Leed lainaakin artikkelissaan Robert Gravesin ja Alan Hodgesin huomiota:

*"Civilians were only too glad to suppress all memory of the nightmare from which they had just awakened."*¹⁷⁴

Myös toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa voidaan havaita vastaavanlaista kollektiivista sotakokemusten unohtamista. Tarjamon ja Karosen mukaan Suomessa vallitsi sodan jälkeen "hiljaisuuden kulttuuri", joka merkitsi vahvaa sosiaalista painetta olla puhumatta sodan aiheuttamista kärsimyksistä ja unohtaa ne.¹⁷⁵ Useat sotaorvot mainitsevat teksteissään tämän vahvan ääneen lausumattoman tietoisuuden siitä, ettei sodasta voinut keskustella.

*"Rauhan tultua ei pidetty sopivana puhua sodasta ainakaan julkisuudessa."*¹⁷⁶

Myös Sari Näre nostaa asian esiin artikkelissaan. Hänen mukaansa sotaorpojen luovuttamasta uhrista ei ole sodan jälkeen puhuttu, eikä sitä ole tuotu julkisestikaan esiin esimerkiksi viranomaisten taholta, tai taiteen ja tieteen keinoin.¹⁷⁷ Sotaorvoille asia oli ja on erittäin vaikea siitä syystä, että se käytännössä tarkoittaa sitä, ettei omasta isästä ja isän kuolemasta ole voinut keskustella.

¹⁷² Leed 2000, 90.

¹⁷³ Leed 2000, 88–89.

¹⁷⁴ Leed 2000, 89.

¹⁷⁵ Tarjamo & Karonen 2006, 390. On huomattava, etteivät sotaorvot ole ainoa sota-aikana menetyksiä kokenut ryhmä, jonka olemassaolosta on pitkään vaiettu. Myös sotalesket, sotaveteraanit ja sotavangit elivät hiljaiseloaan vuosikymmeniä. Sari Näre nostaa esiin myös venäläisten partisaanihyökkäysten uhrin ja siviilivankien kohtalot, joita on ryhdytty tutkimaan vasta vuosituhatien vaihteessa. Näre 2007a, 195.

¹⁷⁶ Isän ikävä 2001, 120. (Valtanen)

¹⁷⁷ Näre 2007b, 139.

Sytä vahvalle sodasta vaikenemiselle voidaan hakea sodan jälkeisistä poliittisista tapahtumista sekä tuolloin vallinneesta henkisestä ilmapiiristä. Kuten Leedin mainitsemat 1920-luvun Saksa ja 1970-luvun Yhdysvallat, myös toisen maailmansodan jälkeinen Suomi oli sodan hävinnyt valtio. Neuvostoliiton kanssa 19.9.1944 solmittu välirauhansopimus oli rauha, jonka ehdot Neuvostoliitto saneli yksipuolisesti. Rauhan ehdot olivat kovat: vuoden 1940 rajat palautettiin, Petsamo luovutettiin Neuvostoliitolle, maksettavaksi tuli 300 miljoonan dollarin sotakorvaukset kuuden vuoden sisällä, Porkkala tuli luovuttaa sotilastukikohdaksi, armeija demobilisoida kahdessa ja puolessa kuukaudessa sekä samassa ajassa riisua saksalaiset joukot aseista. Tämän lisäksi etelä- ja lounaisrannikolla sijainneet lentokentät laitteineen tuli antaa Neuvostoliiton käyttöön Itämeren pohjoisosassa käytävien sotatoimien ajaksi sekä taata Neuvostoliitolle vapaa kulkuyhteys näille kentille. Suomen tuli sallia myös Neuvostoliiton laivaston käyttö Suomen aluevesillä sekä satamissa sodan loppuun saakka. Lisäksi kauppalaivasto tuli luovuttaa liittoutuneiden valvontaan ja näiden etujen mukaisesti käytettäväksi.¹⁷⁸

Sodasta vaikenemiselle ja hiljaisuuden kulttuurin synnylle kaikkein olennaisimmiksi rauhansopimuksen ehdoiksi muodostuivat kuitenkin ne määräykset, jotka ulottuivat Suomen sisäisiin oloihin saakka. Välirauhansopimuksen ehtojen mukaisesti Suomen oli sitouduttava yhteistoimintaan liittoutuneiden kanssa sotarikollisten rankaisemisessa. Suomen tuli myös hajottaa alueellaan toimivat fasistiluontoiset järjestöt sekä kumota vasemmistoryhmien poliittista toimintaa rajoittavat säädökset. Lisäksi Suomen tuli välittömästi vapauttaa kaikki liittoutuneiden hyväksi suorittamansa toiminnan vuoksi tuomitut poliittiset vangit. Suomi taipui rauhanehtoihin painostuksen alla. Molotov oli vakuuttanut ulkoministeri Carl Enckellille, että Neuvostoliitto tulee miehittämään Suomen, ellei eduskunta allekirjoita tarjottua välirauhansopimusta. Monet eivät uskoneetkaan, että Suomi säilyisi itsenäisenä valtiona noissa olosuhteissa. Esimerkiksi Ruotsin kabinettisihteeri Bohemanin mielestä ehdot merkitsivät käytännössä sitä, että Suomesta tulisi Venäjän alusmaa.¹⁷⁹

Neuvostoliitto lähetti lokakuun 5. päivä 1944 Suomeen yli 240 jäsenestä koostuvan, kenraalieversti Andrei Zdanovin johtaman valvontakomission, jonka tehtävä oli valvoa rauhansopimuksen ehtojen noudattamista. Välirauhansopimuksen 21.artiklan mukaisesti Suomi joutuikin heti lakkauttamaan kaikki fasistiset sekä neuvostovastaisina pidetyt järjestöt. Näihin järjestöihin kuuluivat muun

¹⁷⁸ Vehviläinen 1992, 108.

¹⁷⁹ Vehviläinen 1992, 108—109, 110—111.

muassa sota-aikana ja sen jälkeenkin arvokasta työtä tehneet Suomen Aseveljien Liitto, Suojeluskunnat, Lotta Svärd -järjestö sekä yli 2000 muuta järjestöä. Sen sijaan Suomen kommunistinen puolue käynnisti toimintansa laillisena puolueena lokakuun lopussa 1944. Vuonna 1948 solmittiin Neuvostoliiton kanssa YYA-sopimus.¹⁸⁰

Marraskuussa 1945 alkoivat valvontakomission vaatimat sotasyällisysoikeudenkäynnit, joissa kahdeksan sota-ajan johtavaa poliitikkoa, mukaan lukien Risto Ryti, Väinö Tanner ja Edwin Linkomies, tuomittiin vankeusrangaistuksiin. Kansa piti sotasyällisysoikeudenkäyntejä irtokkaana näytelmänä ja tuomittuja poliitikkoja kansakunnan marttyyreina.¹⁸¹ Koko sodan läpikäynyt sukupolvi koki kuin heitä olisi sotasyällisysoikeudenkäyntien myötä rankaistu kollektiivisesti sodasta. Suomessakaan ei siis sodan jälkeen kyetty antamaan sodassa taistelleelle sukupolvelle arvostusta ja tunnustusta, vaan he joutuivat vaikenemaan kokemuksistaan 1950—1960-lukujen poliittisessa ja ideologisessa ilmapiirissä. Tuomisen mukaan tässä tilanteessa sodan elänyt sukupolvi joutui luopumaan kansalliselle identiteetille elintärkeistä ideologioista. Vanhat ihanteet, urhoollisuus, isänmaallisuus, maanpuolustustahto ja uhrautuvaisuus, jouduttiin heittämään romukoppaan uuden poliittisen tilanteen myötä.¹⁸²

Sari Näre toteaaakin, että sodan jälkeisen yhteiskunnan voimavarat menivät sotakorvausten maksamiseen ja itsenäisyyden menettämisen uhasta selviytymiseen. Sota oli ikään kuin ajanut koko kansakunnan pitkittyneeseen shokkitilaan, joka jatkui pitkään sodan jälkeenkin. Näreen mukaan pitkittynyt traumaattinen tilanne ajoi suomalaiset kollektiiviseen puhekyvyttömyyteen, jossa kipeitä muistoja ja tunteita pyrittiin hallitsemaan vaikenemalla niistä kokonaan. Näre puhuukin "hiljaisuuden salaliitosta", jolle oli tyypillistä sanatonta sopimusta siitä, ettei vaikeista sotakokemuksista puhuttu.¹⁸³

Sodasta vaikenemiselle löytyy lisäksi myös hyvin arkisia, käytännönläheisiä syitä. Sodan jälkeisinä pula- ja jälleenrakentamisvuosina elämä oli päivästä toiseen selviytymistä, eikä menneitä murheita ja menetyksiä ehditty surra ja pohtia. Vaikeista asioista selviydettiin vaikenemalla ja kääntämällä katse tulevaisuuteen. Eräs sotaorpo pohtikin tekstissään sodan jälkeen vallinneen "hiljaisuuden kulttuurin" syitä seuraavasti:

¹⁸⁰ Meinander 1999, 247—249, 250.

¹⁸¹ Meinander 1999, 255—258.

¹⁸² Tuominen 1991, 71, 71.

¹⁸³ Näre 2007a, 212—213.

*"Monikaan ei ylipäättänsä enää esimerkiksi 1950-luvulle tultaessa kysellyt tai jutellut taakse jätetyistä sotavuosista, ja maan ja maailman politiikka olivat meille vieraita asioita. Luulisin, että ihmisten mielissä oli enemmänkin vain halu elää silloista nykyisyyttä ja tulevaa elämää, kuin pohdiskella, kuka menetti mitään, ja erityisesti, kun asiat eivät olleet heidän henkilökohtaisia menetyksiään. (---) Jokainen yritti elämässä eteenpäin eikä ehtinyt kiinnostua läheistensä huolista."*¹⁸⁴

Torsti Salonen puolestaan kuvaa rauhaan palanneessa Suomessa vallinneita tunteita seuraavasti:

*"Sodan päätyttyä ihmisten suhtautuminen oli alkanut muuttua. (---) Valvonnan tilalle oli tullut välinpitämättömyys, jopa unohdus. Sotaan väsynyt väestö halusi unohtaa ja sysätä syrjään kaiken ikävistä vuosista muistuttavan."*¹⁸⁵

Sota on aina traumaattinen tapahtuma sekä yksilölle, että koko yhteisölle. Tuomisen mukaan sodan kaltaisesta traumaattisesta tapahtumasta vapautuminen edellyttää sen terapeuttista kertaamista niin yksilön tasolla kuin koko kulttuurissa. Kertaamalla yhä uudelleen ja uudelleen kestokyvyn yli käynyttä traumaattista tapahtumaa, voi ihminen ja koko ympäröivä yhteisö kokea, kuinka hallitsematon muuttuu hallittavaksi ja mieletön mielekkääksi. Tuomisen mukaan sodan jälkeisessä Suomessa olisi ollut suuri tarve kerrata ja purkaa sodan aiheuttamaa kollektiivista traumaa.¹⁸⁶ Ulkoiset realiteetit kuitenkin edellyttivät tuon trauman olemassaolon kieltämistä ja sen vaientamista. Näin terapeuttinen kansallinen surutyö jäi läpikäymättä ja mentaalinen jälleenrakennustyö puolitiehen.

III Lapsesta sotaorvoksi

3.1. Sotaorpojen perhetausta ja elinolosuhteet ennen isän kuolemaa

Toisessa maailmansodassa menehtyi parhaassa miehuusiässä olleita suomalaismiehiä. Talvi- ja jatkosodassa kaatuneista miehistä 90 % oli 20—40-vuotiaita. Tästä ikäryhmästä joka kymmenes kuoli toisen maailmansodan taisteluissa. Perheellisiä heistä oli talvisodassa joka toinen ja jatkosodassa joka neljäs mies. Tämä tarkoitti siis sitä, että noin joka kahdeskymmenes suomalaislapsi menetti sotavuosina huoltajansa.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Kaikki vaan tapahtui 2005, 74. (Hillforth)

¹⁸⁵ Salonen 1995, 27.

¹⁸⁶ Tuominen 1994, 226.

¹⁸⁷ Näre 2007b, 139—140; Näre & Kirves 2007, 11.

Suomen talvi- ja jatkosotien sotaorpojen lukumäärästä on esitetty laskutavasta riippuen jonkin verran toisistaan poikkeavia arvioita. Sosiaaliministeriö hankki kesällä 1947 sotaorpotilastot koko maan alueelta huoltotoimen piiritarkastajien välityksellä. Tuon tilastoinnin mukaan Suomessa oli 42 392 sotaorpoa. Sotaorpojen ikäjakauma oli tilaston mukaan seuraavanlainen:

Taulukko 2. Sotaorpojen ikä sosiaaliministeriön 1947 tekemän sotaorpotilaston mukaan

Syntymävuosi	Lukumäärä	%
ennen vuotta 1927 syntyneitä	1938	4,5
1927 -1930 syntyneitä	3549	8,4
1930 - 1932 syntyneitä	3845	9,1
1932 - 1935 syntyneitä	7161	16,9
Vuoden 1935 jälkeen syntyneitä	25 899	61,1
Yhteensä	42 392	100

Lähde: Huoltaja 10/1948.

Myös Mannerheimin Lastensuojeluliitto kokosi oman sotaorpokortistonsa kummitoiminnan pyörittämistä varten. Tuosta kortistosta löytyy yli 53 000 sotaorvon nimet. Kortistoon merkittiin ylös myös tiedot sotaorvon perheen varallisuudesta ja kunnollisuudesta, sekä lapsen terveydestä ja taipumuksista. Mannerheimin Lastensuojeluliiton sotaorpokortisto onkin ilmeisesti kattavin ja laajin löydettävissä oleva sotaorpotilasto. Ero sosiaaliministeriön tilastointiin selittynee sillä, että Mannerheimin Lastensuojeluliiton kortistoa täydennettiin pitkään sodan jälkeenkin, ja sen tilastointi luultavasti saavutti enemmän perheitä. Sotaorpojen lukumäärä kasvoi myös sen vuoksi, että sodassa sairastuneita tai pahoin loukkaantuneita kuoli saamiinsa vammoihin vielä sodan päättymisen jälkeenkin.

Tutkimani kyselyaineiston sotaorpojen ikäjakauma puolestaan on seuraavanlainen:

Taulukko 3. Kyselyaineiston sotaorpojen ikä

Syntymävuosi	Lukumäärä	%
1924 – 1926	4	1,0
1927 – 1929	15	3,7
1930 – 1932	27	6,7
1933 – 1935	60	15,0
1936 – 1938	105	26,1
1939 – 1941	149	37,1
1942 – 1945	42	10,4
Yhteensä	402	100

Lähde: Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kysely

Sekä sosiaaliministeriön tilastoinnista (taulukko 2), että oman aineistoni ikäjakaumasta (taulukko 3) voi havaita, että etenkin sodan ensimmäisinä vuosina syntyneitä sotaorpoja on paljon. Kyselyaineistoni sotaorvoista peräti 47,5 % on syntynyt sotavuosien aikana. Sotavuosina syntyikin noin 65 000—95 000 lasta vuosittain. Moni lapsi oli siis isän kuollessa niin nuori, ettei mielikuvia omasta isästä ole jäänyt muistiin. Kolmannes sotaorvoista ei koskaan ehtinyt edes nähdä isäänsä.¹⁸⁸

Sotaorpojen perheet olivat suhteellisen nuoria ja pieniä. Jatkosodan aikana suurin osa kaatuneista sotilaista oli vielä iältään niin nuoria, etteivät he olleet ehtineet perustaa isoja perheitä.¹⁸⁹ Tämä näkyy tutkimassani kyselyaineistossakin, jossa vastaajista 29,4 % oli biologisten vanhempiansa ainoita lapsia, ja keskimäärin vastaajilla oli vain 1,7 sisarusta.

Analysoimastani kyselyaineistosta voi hahmotella siihen vastanneiden sotaorpojen erilaisia perhetaustoja ja lapsuudenaikaisia elämäntilanteita. Pertti Haapalan mielestä niiden selvittäminen on tärkeää, sillä lapsuuden ja nuoruudenaikaiset olosuhteet vaikuttavat ratkaisevasti siihen, millä tavalla lapsuus ja nuoruus on koettu ja miten se muistetaan. Haapalan mukaan lasten ja nuorten taustoista on tärkeää selvittää esimerkiksi seuraavia asioita: missä he asuivat, keiden lapsia he olivat, kävivätkö he koulua, millaisia ystäviä heillä oli ja mitä heille sattui. Nuorison sosiaalisen aseman voidaan ajatella olevan pitkälti samanlainen kuin heidän vanhempiansakin, sillä alle 20-vuotiaat ovat vielä monin tavoin sidoksissa vanhempiinsa.¹⁹⁰

Vuonna 1940 maatalousväestöä oli yli puolet suomalaisista. Työväestön osuus oli noin 20 % ja palvelualojen noin 15 %.¹⁹¹ Sotien aikana ja niiden jälkeen syntyneet lapset asuivatkin suurimmaksi osaksi maaseudulla: vuonna 1950 maaseudulla asui 72 % lapsista. Kaupunkilaislasten määrä kasvoi kuitenkin koko ajan.¹⁹² Lajittelin tutkimukseni kyselyaineiston sotaorpojen isien ammatit elinkeinoryhmittäin ja yhteiskuntaluokittain, ja tulokset seurailevat edellä mainittuja prosenttilukuja. Suurin osa sotaorvoista oli siis luonnollisestikin maanviljelijöiden ja teollisuustyömiesten lapsia. Sotaorpojen isien ammattien elinkeinoryhmistä ja yhteiskuntaluokista voi havaita kuitenkin sen, että isän kuolema kosketti jossain määrin kaikenlaisia suomalaisia perheitä, rikkaita ja köyhiä, niin akateemisia kuin työläisperheitäkin.

¹⁸⁸ Näre 2007b, 139.

¹⁸⁹ Näre 2007b, 139—140; Näre & Kirves 2007, 11

¹⁹⁰ Haapala 2003, 73.

¹⁹¹ Urponen 1994, 171.

¹⁹² Haapala 2003, 76.

Taulukko 4. Kyselyaineiston sotaorpojen isien ammatit elinkeinoryhmittäin

Isän elinkeinoryhmä	Lukumäärä	%
Maa- ja metsätalous	174	43,3
Teollisuus, käsityö ja rakennustoiminta	122	30,4
Palvelut, kauppa ja liikenne	45	11,2
Muu	40	9,9
Ei ilmoitettu	21	5,2
Yhteensä	402	100

Lähde: Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kysely

Taulukko 5. Kyselyaineiston sotaorpojen isien ammatit yhteiskuntaluokittain¹⁹³

Isän yhteiskuntaluokka	Lukumäärä	%
Ylempi toimihenkilö	22	5,5
Alempi toimihenkilö	58	14,4
Maanviljelijä	150	37,3
Erikoistunut työntekijä, ammattimies	48	12,0
Työmies	103	25,6
Ei ilmoitettu	21	5,2
Yhteensä	402	100

Lähde: Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kysely

3.2. Kultainen lapsuus ja sankari-isä

Saara Tuomaalan mukaan omaelämäkerrallisiin muistoihin liittyy paljon myyttisiä aineksia. Tuomaalan mukaan tällaiset myytit ovat muistelijoille välineitä, joiden kautta he voivat antaa omakohtaisille kokemuksille jaettuja merkityksiä. Myytit toimivat tällöin ikään kuin malleina, joiden avulla minäkuvaa voidaan verrata lähiyhteisön ihmiskuviin, ja joiden kautta ristiriitaisetkin kokemukset voidaan esittää yhtenäisinä elämänhistoriallisina malleina. Muistitiedon myyttinen aines koostuu erilaisista stereotyyppioista, asenteista, käyttäytymisen piirteistä sekä sanojen ja

¹⁹³ Esimerkkejä ryhmiin kuuluvista ammattiteistä: 1. Ylempi toimihenkilö: upseeri, tuomari, lääkäri, pappi 2. Alempi toimihenkilö: konttoristi, teknikko, työnjohtaja, kassanhoitaja, myymälänhoitaja 3. Maanviljelijät: kaikki maanviljelijät pientilallisesta maatalousneuvokseen 4. Erikoistuneet työntekijät ja ammattimiehet: leipuri, vaatturi, autonkuljettaja, mylläri 5. Työmies: metsä-, seka-, kaivos-, tehdastyömies jne.

lauseiden sivumerkityksistä, jotka hahmottavat tietylle yhteisölle ominaista kulttuurista maailmaa.¹⁹⁴

Sotaorpojen muistelmateksteistä on löydettävissä monia myyttisiä piirteitä, jotka toistuvat useimmissa muistelmassa. Yksi näistä on se tapa, jolla sotaorvot kuvailevat lapsuuttaan ennen sotaa ja isän kuolemaa. Onkin huomattava, etteivät sotaorpojen muistelmat ole kuvauksia pelkästä orpoudesta, vaan useimmiten niihin sisältyy koko perheen, erityisesti isän, tarina, joka alkaa siis jo kauan ennen sotaa. Muistelmat on saatettu nimetäkin jo otsikossaan koskettamaan lähisuvun elämänkohtaloita, esimerkiksi nimittämällä ne *Kauppilän perheen talvi- ja jatkosodaksi*.¹⁹⁵ Joissakin teksteissä kuvataan sodassa kuolleen isän elämäntarina hyvin tarkasti esimerkiksi kertaamalla hänen lapsuusvaiheensa, naimisiinmeno, työura, luonteenpiirteet, sotavaiheet sekä lopulta kaatuminen sankarihautajaisineen. Näissä tarinoissa sotaorvon omat kokemukset saattavat jäädä sivuosaan sankari-isän elämäntarinan viedessä tekstissä päähuomion.¹⁹⁶

Kyselytutkimukseen vastanneista sotaorvoista 44,3 % kirjoittaa spontaanisti onnellisista, ihanista ja idyllisistä lapsuusvuosista ennen sotaa ja isän kuolemaa. Vain vajaa viisi prosenttia kertoo kärsineensä esimerkiksi köyhyydestä tai väkivallasta lapsuuskodissaan ennen sotaa. Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta myös kaikki lukemani sotaorpomuistelmat piirtävät lukijan eteen kuvan aurinkoisesta maailmasta, jossa lapsen oli hyvä elää ja kasvaa, ja jossa koko perhe eli onnellisena. Marja Tuominen puhuikin "kultaisen kolmikymmenluvun myytistä", jonka sävyttämässä muistoissa elämä ennen talvi- ja jatkosotaa on lähes täydellistä.¹⁹⁷ Elämän olosuhteiden myönnetään ehkä olleen vaatimattomat ja köyhät, mutta siitä huolimatta sotaorvot kokevat elämän ennen sotaa, yhdessä perheen kanssa, olleen onnellista.

*"Meillä oli sopuisa perhe. Isä oli hyvin kiltti ja äiti lauloi kirkkokuorossa Pyhän Kolminaisuuden kirkossa Unioninkadulla. Kävimme kaikkina pyhinä kirkossa ja sunnuntaisin menimme usein jumalanpalveluksen jälkeen Hospitiin Vuorikadulle syömään. Muistan vieläkin lihaliemen ja lihapiirakan – miten ne maistuivatkaan!"*¹⁹⁸

Osalla sotaorvoista nämä positiiviset mielikuvat perustuvat omiin henkilökohtaisiin muistoihin, osalla taas äidiltä, vanhemmilta sisaruksilta, muilta sukulaisilta sekä naapureilta kuultuihin

¹⁹⁴ Tuomaala 2006, 284—285.

¹⁹⁵ Sairanen & Kauppila 2005, 81—86.

¹⁹⁶ Esim. Kaltola 2005, 111—116.

¹⁹⁷ Tuominen 1994, 231—233.

¹⁹⁸ Ei tullut isä kotiin 2005, 42. (Lavyröw)

tarinoihin. Yhteistä niille kaikille on kuitenkin ajatus siitä, että ilman sotaa elämän kulku olisi jatkunut onnellisten tähtien alla.

*"Kotini oli omakotitalo, minkä isä rakensi vuonna 1938. Hän oli pienviljelijäkodin poika maaseudulta. Edellä mainittuna vuonna siis muutimme Salon kauppilaan. Isäni oli hyvä perheenisä. Hän huolehti kaikista kodin asioista ja meistä lapsista. Isä ja äiti olivat rakkaita toisillensa, joten meillä lapsilla oli turvallinen ja hyvä koti."*¹⁹⁹

*"Lapsuudenkotini Viipurissa oli suuri ja valoisa kerrostaloasunto, jossa musisoitiin paljon niin perheen kuin ystävien kanssa. Isäni oli innokas kuoromies, hänellä oli kaunis tenoriääni, ja hän lauloi usein eri tilaisuuksissa äitini säestäessä häntä. Kesällä olimme loma-ajat maalla Juoksemanjärven rannalla, jossa yhdessä kalastettiin, uitiin, saunottiin jne. Helsinkiin pakkomuutto 1939 ja isäni kahdessa sodassa olo pilasi auvoisan lapsuuden."*²⁰⁰

*"Turvallinen koti, vanhemmat ahkeria, hyvin edistyksellisiä, osallistuivat kirkkokuoroon, harjoituksia pidettiin meillä kotonakin. Molemmat olivat kiinnostuneita puutarhan hoidosta ja Martta-liiton toiminnasta. Kesällä tehtiin retkiäkin! Lapsuuteni oli hyvä ja onnellinen isän kaatumiseen saakka."*²⁰¹

*"Se oli onnellista ja isä ja äiti rakastivat toisiaan paljon – se oli todellista rakkautta. Isä lauloi meille paljon, oli kymppin laulaja."*²⁰²

Muistelmissa etenkin isää kuvataan ihailevin sanoin, ja häneen liitetään sankarillisia piirteitä, jotka joissain teksteissä tekevät isästä jopa myyttisen hahmon. Isän kuollessa kouluikään yltäneillä lapsilla on isästä luonnollisesti paljon muistikuvia, joiden varaan isän muistoa on ollut helpompi rakentaa. Moni nuorempana sotaorvoksi jäänyt on joutunut luomaan oman mielikuvansa isästä usein pelkän sota-aikana otetun valokuvan pohjalta. Valokuvaan on yhdistetty esimerkiksi sankarikuolemaan yleensä liitettyjä luonteenpiirteitä, esimerkiksi urheutta ja rohkeutta.

*"Minulla oli Tampereen kodissani suurennettu valokuva seinällä. Uudenmaan rakuunarykmentin komea sotilas, rakuuna valkoisen ratsun selässä. Luurankotakki kiiltävine nappeineen, punaiset ratsumiehen housut, keltaiset raidat. Sellaisena olet mielessäni, ihailtuna, kunnioitettuna."*²⁰³

*"Olen ikävöinyt isääni. Katselen usein hänen kuvaansa, kuinka silmät ja suu hymyilevät minulle. Ei ole muuta jäljellä kuin kuva hymyilevästä isästä. Olen nostanut hänet jalustalle, jolta kaikki sukulaismiehet ovat tulleet alas, mutta isä on pysynyt. Hän on minulle sankari ja olen ylpeä hänestä."*²⁰⁴

¹⁹⁹ Nainen, s. 1927, Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kysely.

²⁰⁰ Nainen, s. 1929, Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kysely.

²⁰¹ Nainen, s. 1939, Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kysely.

²⁰² Nainen, s. 1941, Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kysely.

²⁰³ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 25. (Jordman)

²⁰⁴ Isän ikävä 2001, 20. (Seppä-Silvennoinen)

*"Isän tunteneet eloonjääneet rintamasotilaat kertoivat myöhemmin rohkeasta, suoraselkäisestä miehestä, joka eli ja taisteli kuin mies, mutta tiesi ja tunsi, että päivien määrä ei niissä olosuhteissa ollut rajaton."*²⁰⁵

Sankarikuolema merkitsi suomalaiselle yhteiskunnalle suurinta isänmaan puolesta annettua uhria, jonka yksittäinen ihminen saattoi antaa. Sota-aikana isänmaan puolesta henkensä antanut sankarivainaja herätti ihmisissä kiitollisuutta ja kunnioitusta. Sodassa kaatuneista tuli jokaisesta sankari.²⁰⁶ Leena Ormio toteaaakin, että sankarikuolema nosti miehen kuin miehen kaiken arvostelun yläpuolelle.²⁰⁷ Tämä asema loi heistä usein lähes myyttisiä hahmoja. Osa sotaorvoista myöntääkin suoraan, että isästä kaatumisen jälkeen muotoutunut mielikuva ei välttämättä enää ole aivan realistinen muisto isästä. Moni on kokenut tuon yltiöpositiivisen kuvan isästä myös ahdistavana, sillä se ei ole enää tuntunut läheiseltä ja omalta – omasta isästä on tullut ikään kuin kansallinen sankarisymboli.

*"Isästä tuli käsite, koska konkreettista isähahmoa ei ollut enää olemassa."*²⁰⁸

*"Äitini on kertonut isästäni hyvin myönteisiä asioita, enkä ole kuullut muidenkaan moittivan häntä. Minulle on muodostunut isästä hyvin kaunis kuva. Tiedän, että isäni oli ahkera maanviljelijä, hyvä juoksija ja hiihtäjä, urhoollinen sotilas ja muutenkin kelpo mies. Joskus mieleeni tulee kysymys, voiko kukaan todella olla niin hyvä, mutta tässä tilanteessa lievä kaunistelukin on varmaan ymmärrettävää."*²⁰⁹

*"Kun kuljimme pitäjällä, kohtasin aina ihmisiä, jotka muistelivat isääni: toiset itkien ja kaivaten, toiset ihailen kertoen tarinoita urheilusuorituksista ja sodasta. Vaikka janosin kuulla asioita isästäni luodakseni kuvan hänestä itselleni, lopulta melkein pelkäsin näitä kohtaamisia. Joskus vähän isompana pyysin kertomaan todellisia, realistisia asioita hänestä. Tuntui jotenkin, että tarinoiden ihminen ei ollut lihaa ja verta, vaan jokin utopia."*²¹⁰

*"10-vuotiaalle tytölle jäi ehkä liian ihanteellinen kuva isästä. Myöhemmässä elämässä hänestäkin olisi tullut tavallinen ihminen."*²¹¹

Osa sotaorvoista muistaa konkreettisia isän kanssa yhdessä koettuja asioita ja tapahtumia. Sotaorpojen omakohtaiset muistot isästä liittyvät yleensä isän kanssa koettuihin läheisiin, mukaviin

²⁰⁵ Kaikki vaan tapahtui 2005, 72. (Hillforth)

²⁰⁶ Kemppainen 2006, 53—54, 143.

²⁰⁷ Ormio 2001, 35.

²⁰⁸ Kaikki vaan tapahtui 2001, 71. (Hillforth)

²⁰⁹ Ei tullut isä kotiin 2005, 135. (Kurkaa)

²¹⁰ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 116. ("Sotaorpo Tampereelta")

²¹¹ Isän ikävä 2001, 163. (Monto)

ja hauskoihin hetkiin. Joskus nämä hetket liittyvät joihinkin erityisiin tilanteisiin, mutta useimmiten kyseessä ovat tavalliset, hyvin arkipäiväiset tapahtumat.

*"Olin alle 10-vuotias, kun teimme halkoja ulkona ja äiti huusi syömään. Juoksimme isän kanssa kilpaa, ja hän johti metrin verran, sitten ennen rappusille tuloa hän hidasti vauhtia, että minä pääsin ohitse ja voitin."*²¹²

*"Lämpimät ja ainoat muistoni isästä liittyvät isän syliin. Siinä on hyvä ja turvallista olla. Muistan kuinka kiipeän hänen olkapäilleen ja pudottaudun siitä syliin monta kertaa. Erään muistikuvan mukaan istun isän sylissä hänen lukiessaan lehteä. Minulla on kynä kädessäni ja piirrän pitkän ja mutkikkaan i:n lehden marginaaliin."*²¹³

*"Toinen mieleen jäänyt tapahtuma on se, kun isä tuli lomalle. Sain ratsastaa selässä kun isä konttasi ja hieroa tallaa eli kävellä isän kipeän selän päällä ja vain olla isän kanssa yhdessä."*²¹⁴

*"Oli kaunis kesäpäivä, isäni seisoj asuintalomme pihamaalla hajareisin kun minä ja vanhempi veljeni juoksimme hänen ympärillään ja haarojen alitse ja taas ympäri uudelleen ja uudelleen. Se oli meistä hauskaa."*²¹⁵

*"Muistan myös, miten minä kävin isän kanssa laskemassa keväällä mertoja, katiskoita ja pitkäsiimaa. Isä kehui, että jo on napakka tyttö."*²¹⁶

Pirjo Korkiakangas käyttää ilmiöstä termiä "arkielämän nostalgisointi". Tämä johtuu siitä, että muisteltaessa eletty elämä ei näyttäydy tavanomaisena koettuna, vaan erityisinä asioina ja tapahtumina, jotka merkityksellistyvät nykyhetkestä käsin. Muisteltaessa lapsuuden aikaiset asiat siis värittyvät nostalgisesti.²¹⁷ Sotaorpojen nostalgiset isä-kokemukset saavat merkityksensä erityisesti siitä, että usein ne ovat ainoita muistoja omasta isästä. Eräs sotaorpo tiivistääkin tekstissään hienosti Korkiakankaan ajatuksen arkielämän nostalgisoinnista seuraavasti:

*"Pieni tapahtuma, vähäiseltä tuntuva seikka, arkinen asia, voi kokijansa ja olosuhteiden mukaan osoittautua merkittäväksi. Pitkässä muistoketjussa se aina säilyttää paikkansa, piirtyy esiin kuin sumusta."*²¹⁸

Edellisen lainauksen kirjoittajalle tämä tärkeä arkinen muisto oli isän sylissä tehty saunamatka, jonka aikana isä liukastui kosteassa kohdassa polvilleen maahan, mutta sai silti pidettyä tyttärensä sylissään. Kirjoittaja antaa tuolle pienelle muistolle isästään suuren merkityksen elämässään.

²¹² Isän ikävä 2001, 173. (Raikaa 2001)

²¹³ Kaikki vaan tapahtui 2005, 91—92. (Huotari-Siimes)

²¹⁴ Ei tullut isä kotiin 2005, 17. (Nurminen 2005)

²¹⁵ Kaikki vaan tapahtui 2005, 189—190. (Vertanen)

²¹⁶ Ei tullut isä kotiin 2005, 67. (Linden)

²¹⁷ Korkiakangas 2006, 134—135.

²¹⁸ Kaikki vaan tapahtui 2005, 52. (Juntto)

*"Se, että isä piti minut turvallisesti sylissään omasta kompuroinnistaan huolimatta, merkitsi luottavalle lapsukaiselle sankaritekoa ja taidonnäytettä, jota isältä sopi odottaa myös yllättävissä tilanteissa. Tapaus kasvoi tähtihetkeksi ja sai myöhemmin psykologista ja suorastaan symbolista lisäarvoa, kun se jäi ainoaksi muistikuvaksi isästä."*²¹⁹

Kaikilla sotaorvoilla ei kuitenkaan ole isästä omia henkilökohtaisia muistoja. Moni sotaorpo on isän kuollessa ollut sylivauva, toiset vielä äidin kohdussa.

*"Isästä en muista mitään. Isän haudalla käydään, hän on varmaan se valkoinen marmorikivi. Isä on musta virsikirja, jonka sisäkanteen on liimattu hänen kuolinilmoituksensa. Siinä sanotaan pikku-Annelin kultainen isi."*²²⁰

Monelle sotaorvolle onkin vaikeaa hyväksyä sitä, että mielikuva isästä on luotu täysin toisten ihmisten ja kertomusten pohjalta, eikä omakohtaista kosketusta isään ole voinut syntyä. Isän syyliä kaivataan, ja kosketusta isään etsitään esimerkiksi isän lähettämistä kirjeistä ja isän tavaroista.

*"Minulla on isän kohdalla syvä tyhjä aukko, kun en voi muistaa mitään, olinhan yksivuotias isän kaatuessa. Mutta tiedän, että isä on minua kantanut sylissään ja hellästi koskettanut ihoani. Hänen kosketuksensa elää minussa, sillä iho muistaa ihmisessä aina, vaikka aivomuisti ei."*²²¹

*"Koulupoikana pidin paljon isäni karvahattua, jonka kranaatinsirpaleen repimää takaosaa oli paikattu. Tallessa ovat myös isäni talvisodassa käyttämät suojeluskuntahousut, joissa on sirpaleen tekemä reikä takamuksessa. Hänen päästään kaivettu sirpalekin on tallessa. Mökkimme vintillä roikkuvat isäni piikkarit, joita poikasena käytin, ja palkintoja ja kunniamerkkejä löytyy suuri määrä. Äidilleni myönnetty sururisti kunniakirjoineen on kunniapaikalla olohuoneen seinällä."*²²²

*"Olen joskus miettinyt, olisiko helpompaa, jos olisi isästä edes pieni muistikuva. Kerran tulini miettineeksi, että kun isä kerran oli kotona kaksi viikkoa syntymäni jälkeen, on hän varmaan pitänyt minua sylissään. Niin minä kuvittelen itseni ihan pieneksi ja isän syyliin. Voiko ihmisellä olla sellaisesta muisto mielensä syvyyksissä?"*²²³

*"Kotini kamarin piirongin alakaapissa oli ruskea paksupahvinen laatikko, jonka kyljessä luki tomaatteja. Kiinnostukseni siihen heräsi opittuani lukemaan. Se osoittautui oikeaksi aarrearkuksi, koska se sisälsi kirjeitä, kortteja, muistokirjoituksia ja kuolinilmoituksia sekä erilaisia asiapapereita. Siellä oli isän rintamalta palautettu rahapussikin. Etsin sen sileästä pinnasta kaipaamaani kosketusta."*²²⁴

²¹⁹ Kaikki vaan tapahtui 2005, 53—54. (Juntto)

²²⁰ Kaikki vaan tapahtui 2005, 156. (Matilainen)

²²¹ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 108. (Suvanto & Vuorenmaa)

²²² Ei tullut isä kotiin 2005, 136. (Kurkaa)

²²³ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 40. (Kiviranta)

²²⁴ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 91—92. (Mäentakanen)

*"Sodan tuomasta tuskasta ei ollut aikoinaan sopivaa puhua.(---) Eihän syntymättömällä lapsella voinut olla isän ikävää. Kaipaukseni oli suuri, vaikka pyyntöni pienen pieni: olisinpa kerran saanut isää edes koskettaa."*²²⁵

Seuraava sotaorvon laatima runo nimeltä *Suruviesti* tiivistääkin hyvin sen kaipauksen, jota ne sotaorvot, jotka eivät koskaan tavanneet isäänsä, kertovat kokeneensa. Runon isä on kuin unikuva, jota silti ikävöidään.

"Isä, sinä olit kuva kotini seinällä, albumeissa.

Sinä olet rakas muisto äidinkin kertomana, sodankin aikana muistit meitä korteilla. Ne ovat tallessa, niitä katsellessani kuvittelen kuulevani äänesi, kun niitä kirjoitit.

Unessa saavut luoksesi. Näen sinut pilvenhattaran sisällä. Lupaat tulla hakemaan minut luoksesi, sillä leikit jäivät leikkimättä, laulut laulamatta.

*Odotan sinua Isä, sillä minulla on ikävä Sinua. Haluan olla luonasi, kokea lapsuuden, joka jäi meiltä yhdessä kokematta."*²²⁶

3.3. ”Lapsuus loppui, kun isä kuoli”

*"Äiti löysi 8-vuotiaan Pertin pimeästä komerosta itkemästä isää. Äidin kysyttyä Pertiltä, miksi hän oli siellä pimeässä, hän vastasi: 'Enhän minä voi itkeä muiden nähden, minähän olen nyt meidän perheen mies ja pidän sinusta ja Sirpasta huolta'."*²²⁷

*"Elämän oli jatkuttava. Äiti painoi työstä työhön. Isompien lasten lapsuus loppui jo isän kuolinviestiin, mutta nyt se loppui täydellisesti. Veli otti isännän huolet ja siskosta tuli paljolti minun silmälläpitäjänä ja hoitajani."*²²⁸

Edelliset sotaorpojen kirjoittamat muistot lapsuudestaan kertovat niistä suurista saappaista, joihin monet pikkupojat ja -tytöt joutuivat isän kaatumisen jälkeen astumaan. Isä oli useimmissa 1930—1940-lukujen taitteen perheissä pääasiallinen elättäjä, jonka kuollessa perheen taloudellinen tilanne heikkeni huomattavasti.²²⁹ Pienet sotaorvot joutuivat usein kantamaan oman kortensa kehoon perheen selviytymisen takaamiseksi. Sosiaaliministeriön sotaorpotilaston mukaan valta-osa (61 %) sotaorvoista oli sodan päättyessä alle 10-vuotiaita. Tutkimani kyselyaineiston mukaan peräti 79,6 % sotaorvoista oli alle 10-vuotiaita sodan päättyessä. Isän kuoleman hetkellä monet vastaajista ovat olleet hyvinkin nuoria, peräti 54,5 % heistä 3-vuotiaita tai sitä nuorempia.

²²⁵ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 98. (Mäentakanen)

²²⁶ Ei tullut isä kotiin 2005, 40. (Rämö)

²²⁷ Kaikki vaan tapahtui 2005, 47. (Salmi)

²²⁸ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 86. (Mäentakanen)

²²⁹ Katvala 2001, 15.

Ihmiselle on ominaista nähdä oma elämänsä tarinan muodossa. Taina Ukkonen toteaaakin, että kertomus on ihmiselle perustavanlaatuinen tapa hahmottaa sosiaalista todellisuutta sekä antaa merkityksiä asioille ja tapahtumille.²³⁰ Siirtokarjalaisia tutkinut Pirkko Sallinen-Gimpl on esimerkiksi huomannut sen, että muistelutilanteissa evakkotaival saa aina kertomuksen muodon, ja tästä kuvauksesta syntyy tosiasioihin pohjautuva tarina.²³¹

Sotaorpojen muistelmista voi myös löytää kerronnallisen juonen, joka toistuu useimmissa teksteissä. Aluksi kerrotaan oman suvun, erityisesti oman isän tarina, kerrataan omat onnelliset lapsuusvaiheet sekä usein nostalgisesti sävyttyneet yhteiset hetket isän kanssa. Sen jälkeen teksteihin tulee uhkaavia sävyjä sodan muodossa: kertausharjoituksia, pelottavia radiouutisia ja aikuisten levottomuutta. Sota hiipi hiljalleen lapsen tietoisuuteen.

*"Kuuden syksyisen viikon aikana koko elämäni mullistui. Ensi kertaa kuulin aikuisten puhuvan sodasta ja sen uhasta lokakuuisena iltana naapurin kauppiasperheessä vieraillessamme."*²³²

Lopulta alkaa sota, jolloin isä lähtee "sinne jonnekin" rintamalle. Moni sotaorpo kuvaa esimerkiksi isän rintamalle lähdön hetken todella tarkasti ja seikkaperäisesti, ja se näyttääkin piirtyneen monen lapsen mieleen. Eräs sotaorpo kuvaa tuota hetkeä seuraavasti:

*"Lähtöpäivänä miehet kokoontuvat koululle. Äiti ja vauva jäävät kotiin, mutta me viisi lasta lähemme saattamaan isää. Koulun pihalla on paljon lähtijöitä ja saattajia. Miehet nousevat kuorma-auton lavalle. Isä hyvästelee meidät jokaisen. Itkemme ja kysymme varmuuden vuoksi, etteihän isään satu. Isä lohduttaa meitä ja antaa vielä joitain neuvoja kotiin menosta. Auto lähtee ja katoaa näkyvistä. Ilta on haikea; äiti ja ämmi itkevät."*²³³

Sotaorpojen kokemuksissa sota oli isästä erossa olemista, puutetta, äidin huolta ja surua sekä pommituksia ja pelkoa. Lapset aistivat herkästi myös ympärillään vallinneen pelon ilmapiirin, johon kuului jatkuva huoli rintamalla olleen isän puolesta sekä omasta että äidin turvallisuudesta.

*"Muistan, kuinka pommikoneet jyrisivät ja lentolehtisiä sateli yhtenäin. Heinäkuussa 1941 tunsimme jatkuvaa pelkoa, ahdistusta ja jännitystä. Maata puolustavien miesten koteihin tuotiin suruviestejä. Kaikki miettivät, kuka on vuorossa kulloinkin. Meitä lapsia pelotti, ja mustiin pukeutuneet suruviestin tuojat ja heidän aikaansaamansa reaktiot kammoksuttivat meitä."*²³⁴

²³⁰ Ukkonen 2000, 106.

²³¹ Sallinen-Gimpl 2005, 19.

²³² Ei tullut isä kotiin 2005, 104—105. (Suursoho-Strömberg)

²³³ Ei tullut isä kotiin 2005, 16. (Liikavainio)

²³⁴ Ei tullut isä kotiin 2005, 35. (Parkkinen)

Joillekin muistot ovat niin raskaita, että niitä on vielä aikuisenakin vaikea palauttaa mieleen. Jotkut sotaorvot ohittavatkin vaikeat muistot kuin sivulauseessa, ja siirtyvät sen jälkeen mukavampien kokemusten muistelemiseen.

*"Outoa, miten vanhemmiten sota-ajalta tuntuu jääneen vain negatiivisia muistoja. Luonnollisesti paikan päällä ne ovat tuottaneet pelon ja turvattomuuden tunteita ja varsinkin pienen tytön mieleen on jäänyt, että piti tehdä paljon työtä. Auttaa leskeksi jäänyttä äitiä kotitöissä ja hoidella pikkuveljeä. Tuntuu kuin leikille ei olisi paljon sijaa jäänyt. – Haluankin kertoa hyvistä ajoista Ruotsissa, johon minut lähetettiin."*²³⁵

Muistelmien juonen rakenteen dramaattinen käänne sotaorvon näkökulmasta on isän kuolemasta, vakavasta haavoittumisesta tai katoamisesta kuuleminen. Kyselytutkimukseni sotaorpojen isistä 75,6 % oli kaatunut, 10,2 % kadonnut ja 13,9 % kuollut myöhemmin sodan aiheuttamaan vammaan tai sairauteen. Lopuilla 0,3 % sotaorvoista ei ollut tietoa isänsä kohtalosta.

Sotaorpojen kokemuksissa isän kuolema tai katoaminen kuvataan elämän lakipisteeksi, joka vaikutti heidän koko maailmaansa ja tulevaisuuteensa: se päätti huolettoman lapsuuden, vei isän turvan ja huolenpidon, riisti äidiltä puolison ja teki lapsista sotaorpoja. Isän kuolemasta kuuleminen on piirtynyt lähes jokaiselle sen muistamaan kykenevälle sotaorvolle lähtemättömästi mieleen. Erityisesti tilanteen ahdistava tunnelma on edelleen lasten muistoissa lähes fyysisenä tunteena. Tilanteet ovat olleet dramaattisia, ja usein lasta on järkyttänyt erityisesti äidin täydellinen henkinen romahtaminen jälkikasvun silmien edessä.

*"Mieleeni on jäänyt tuona helteisenä, suorastaan hiostavan kuumana sunnuntai-päivänä tapahtunut tunnelman nopea ja raju muutos: turvallinen sukulaiskäynti vaihtui äkillisesti hysteriseen itkuun sekä painostavaan tuskaan ja murheeseen. Itse tapahtuman sisältöä ja merkitystä en luonnollisestikaan silloin ymmärtänyt."*²³⁶

*"Kun isän kuolinsanoman tulivat naapurin emännät kertomaan, itkimme ja huusimme ääneen. Maailma romahti. Äiti menetti tajuntansa, veljeni lähti kirkolle hakemaan sairaanhoitajaa. Kahteen viikkoon ei äiti kyennyt mitään tekemään, makasi vain sängyssä. Usein hiivin hänen viereensä itkemään. Armoton pelko iski minuun. Äiti kuolee, äiti kuolee, mitä minä sitten täällä teen?"*²³⁷

Sotilaan kuolemasta omaisille ilmoittamisessa oli selvät pelisäännöt. Ensinnäkin sotilaan kaatumisesta ilmoitettiin puhelimitse Kotijoukkojen rovasintomistolle, sekä varmistettiin tiedon

²³⁵ Kaikki vaan tapahtui 2005, 16. (Järvinen)

²³⁶ Isän ikävä 2001, 141. (Kallio)

²³⁷ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 138. (Jortikka)

kulku vielä kirjeellä. Sieltä viestin oli tarkoitus kulkea omaisille asianomaisten suojeluskuntapiirien ja seurakunnan kirkkoherran välityksellä. Viestin omaisen kuolemasta oli siis tarkoitus tulla omaisille oman seurakunnan kirkkoherran tai papin tuomana. Omaiset kokivat tärkeiksi myös sotilaspastorien sekä asetovereiden lohduttavat kirjeet. Sotilaspastoreilla oli velvollisuus olla yhteydessä kaatuneiden omaisiin, ja pyrkimyksenä oli kirjoittaa jokaiselle omaisensa menettäneelle henkilökohtainen kirje. Kovimpien taistelujen aikana oli kuitenkin lupa turvautua monistettuun kirjeeseen. Jos sotilas oli kadonnut sodassa, tai hänen kohtalostaan oli muuta epä tietoisuutta, ei omaisille haluttu väärinkäsitysten välttämiseksi ilmoittaa asiasta liian aikaisin. Tällöin tuttujen sotilaiden kirjeet saattoivat ehtiä tuomaan viestin kaatuneen kohtalosta ennen kuin virallinen taho otti yhteyttä.²³⁸

Kyselytutkimukseni aineistossa pappi oli tullut kertomaan isän kohtalosta 28,6 %:lle perheistä.²³⁹

*"Pappi toi ilmoituksen. Äiti oli kurkkuja laittamassa säilöön, minä seisoin vieressä ja katselin. Pappi kääntyi meille, äiti pyörtyi. Yritin auttaa pappia nostamaan äitiä."*²⁴⁰

*"Vanha rovasti käveli pihapiiriin ja kertoi surusanoman itse. Äiti näki hänen tulevan ja arvasi syyn. Rovasti pysähtyi kujalla ja otti hatun päästään."*²⁴¹

*"Näimme mustapukuisen miehen, papin tulevan, menneekö naapuriin vai...meille tuli, vaikka veljeni kanssa pidimme ovea kiinni ja huusimme: 'Et saa tulla!'"*²⁴²

Joihinkin perheisiin tieto isän kaatumisesta tuli kuitenkin myös kirjeenä. Aineistossani 18,4 % perheistä sai tiedon isän kaatumisesta tai katoamisesta kirjeen välityksellä.

*"Evakosta Nivalasta muistan huoneen, jossa on pöytä ja sänky. Oven vieressä seisoo kaksi henkilöä, äitini sisko ja joku muu. Tämä muu pitää kädessään kirjettä, josta hän äitini kertoman mukaan lukee, että Kertulle on huonoja uutisia: Matti on kaatunut. Muistan äitini panneen kädet kasvoilleen ja menneen sängyn päälle itkemään. Menen perässä ja itken, kun äiti itkee."*²⁴³

²³⁸ Kempainen 2006, 86.

²³⁹ Aineistoni sotaorvoista 25,1 % ei ollut tietoinen tai ei ollut vastannut kysymykseen siitä, miten isän kuolinviesti oli saapunut perheeseen. Osasyys on varmasti siinä, että kyselyyn vastanneista orvoista valtaosa on ollut tuolla hetkellä alle 3-vuotiaita. Luku kertoo myös siitä, etteivät sotaorpojen äidit ole halunneet muistella tuota hetkeä lastensa kanssa.

²⁴⁰ Nainen, s. 1934, Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kysely.

²⁴¹ Nainen, s. 1937, Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kysely.

²⁴² Nainen, s. 1928, Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kysely.

²⁴³ Kaikki vaan tapahtui 2005, 92. (Huotari-Siimes)

"Sotilas sanoi jotain kunniaista ja ojensi äidille kirjekuoren. Äiti avasi kirjeen ja jätti sen ilmaan leijumaan. Hän heittäytyi vatsalleen hetekalle ja piilotti kasvot käsiinsä. Sotilas odotti pitkään hiljaisuudessa ja poistui." ²⁴⁴

"Meni ehkä viikko, kunnes posti toi ruskean kirjekuoren, ja kaikki arvasivat viestin sisällön." ²⁴⁵

Joskus tieto tuli perheeseen puhelimen välityksellä. Usein tietoa lähetettiin tuomaan myös joku sukulainen tai naapuri, joka puolestaan oli kuullut kuolinviestin esimerkiksi rintamalla olleelta tutultaan tai sukulaiselta. Kyselyaineiston perheistä 3,2 % sai suruviestin puhelimen tai sähkösanoman välityksellä.

"7.syyskuuta 1941 oli lohduton päivä. Silloin jouduin ottamaan realistisen kannan tulevaan elämäni ja asioihin, jotka kuuluvat paremmin aikuisten kuin lasten maailmaan. Talon tilanhoitajalle oli tullut puhelimitse tieto isäni kaatumisesta. Pappi oli kysellyt, asuiko kyseinen evakkoperhe talossa. Hän oli kuullut, että me lapset olimme maatilalla ja perheen äiti oli Tervolan kirkolla sairaalassa, koska odotti lapsen syntymää ja oli samalla syöpäsairas. – Tilanhoitaja kutsui minut talonväen keittiöön. Huomasin ihmisten silmistä, että he olivat itkeneet, ja ymmärsin, että joko äiti sairaalassa tai isä rintamalla oli kuollut. Kysyin kumpi. Isäsi on kaatunut, oli vastaus. Ennen itkua sain sanotuksi muutaman sanan: "Olisipa äiti, kun äiti oli niin kovasti sairas ja isä terve. Nyt äitikin kuolee, kun kuulee isän kaatumisesta." ²⁴⁶

Tiedon isän kuolemasta saattoi tuoda myös sukulainen, aineistossani 6 % perheistä oli saanut tiedon isän kaatumisesta lähisukulaisiltaan. Myös naapurit ja muut kyläläiset saattoivat tulla tuomaan viestiä, ennen virallista papin käyntiä. Kyselytutkimuksessa peräti 15,7 % vastaajista kertoi ensitiedon isän kuolemasta tulleen perheeseen tätä epävirallista reittiä pitkin. Joskus kävi niinkin onnettomasti, että lapset saivat tiedon isän kuolemasta ennen äitiä. Usein katkeruutta on aiheuttanut myös se, ettei pappi jostain syystä saapunut missään vaiheessa tuomaan viestiä perheeseen.

"Koskusille tuli tieto isän kaatumisesta. Saara-mummo oli meillä juurikasvia noutamassa, äiti oli töissä. Naapurin emäntä kysyi äitiä, mutta kun hän ei ollut kotona, niin meni mummon luo kasvimaalle. Mummo tuli sieltä, oli hiljaa, istui vaan ja itki. Lapset jatkoivat leikkejään, mutta sitten mummo sanoi: "Älkää nyt naurako, isä on kuollut". Vanhempi veljeni ei suostunut uskomaan sitä. Lapsen torjuntaa. Lähdimme yhdessä äitiä vastaan. Hän tuli pyörää taluttaen, ja me lapset kerroimme suru-uutisen hänelle. Järkyttyneenä hän sanoi vain lyhyesti: "Eihän sille sitten mitään voi." Miltä onkaan mahtanut tuntua, kun omat lapset kertoivat suruviestin. Ei pappi, ei kukaan viranomainen edes vaivautunut evakkoperheeseen toimittamaan asiaa." ²⁴⁷

²⁴⁴ Isän ikävä 2001, 24. (Paavolainen)

²⁴⁵ Ei tullut isä kotiin 2005, 22. (Lehtovirta)

²⁴⁶ Ei tullut isä kotiin 2005, 58—59. (Laitinen)

²⁴⁷ Kaikki vaan tapahtui 2005, 217—218. (Saarenmäki)

*"Meidän seurakunnassamme edes pappi ei tullut surusanomaa tuomaan."*²⁴⁸

Pienen lapsen oli usein vaikea ymmärtää isän kuoleman lopullisuutta. Moni sotaorpo kertookin odottaneensa isää kotiin, vaikka äiti kuinka monta kertaa olisi selittänyt isän kuolleen. Joidenkin tutkijoiden mukaan lapsi kykeneekin ymmärtämään kuoleman lopullisuuden vasta 5—9-vuotiaana. Psykologien mukaan ihmisen perusluottamuksen kehitykseen kuuluu illuusio siitä, että omat vanhemmat ovat kuoleman ulottumattomissa. Usein lapset kieltävätkin kuoleman todellisuuden jollain tasolla aina murrosikään saakka, eivätkä siksi pysty täysin suremaan vanhemman menetystä ennen sitä. Vaikka lapsi voisikin kertoa isän kuolemasta ja hautajaisista, hänellä on usein mielikuva siitä, että isä vielä joskus palaa takaisin hänen luokseen.²⁴⁹ Sotaorpojen muistelmissa tämä aspekti tulee selkeästi esiin. Isän menehtyminen sodassa, joka sekkin oli lapselle usein hyvin abstrakti ilmiö²⁵⁰, oli hyvin vaikeasti käsitettävä ja sisäistettävä tapahtuma.

*"Minun oli vaikea täysin ymmärtää isän kuolemaa. Vaikka äiti oli kertonut, ettei isä tulisi enää kotiin meidän luoksemme, en kuitenkaan ollut aivan varma, tulisiko hän kuitenkin, jos oikein kovasti toivoisin sitä. Tiellä kulkiessa niiasin ja sanoin päivää jokaiselle sotilaille, kun toivoin, että hän toisi terveisiä isältä. Ei tullut terveisiä, ystävällisiä hymyjä kuitenkin."*²⁵¹

*"En silloin lapsena tajunnut, mitä kuolemasi oikein merkitsi, vaikka olin jo yli yhdeksän vuotta vanha. Järkeni myönsi tosiasian, tunteeni ei. Kun talvisota päättyi, katselin sodasta palaavia sotilaita, jotka hiihtivät kilometrien pituisena jonona. Vielä silloinkin ajattelin, milloinkahan isä tulee. Elin varmaan päiväunelmissa."*²⁵²

*"Muistan selvästi, että en aluksi osannut surra vaan odotin isän ilmestyvän koska tahansa väliaikaiseen kotiimme."*²⁵³

*"Me pojat emme alkuunkaan uskoneet, että isä olisi kaatunut eikä palaisi koskaan kotiin. Joka päivä moneen otteeseen juoksimme keskelle maantietä katsomaan, oliko tulija isämme vai ei."*²⁵⁴

Psykoterapeutti Leena Ormion mukaan lapsi tarvitsee konkreettisia tapahtumia, jotta hän voi ymmärtää mitä kuolema tarkoittaa. Esimerkiksi hautajaisiin osallistuminen on tällainen konkreettinen asia, johon osallistuminen saattaa auttaa lasta hänen omassa suruprosessissaan. Sota-aikana lapsia ei kuitenkaan aina käytännön syistä voitu ottaa mukaan sankarivainajien

²⁴⁸ Ei tullut isä kotiin 2005, 22. (Lehtovirta)

²⁴⁹ Ormio 2001, 29—30.

²⁵⁰ Eräs sotaorpo esimerkiksi kuvaa omaa lapsuuden aikaista hyvin hataraa mielikuvaansa sodasta seuraavasti: *"Minulle isän sotaan lähtö oli kuin hän olisi kiivennyt tikapuuta pitkin pilviin. En tiennyt, mitä sota oli."* Isän ikävä 2001, 165 (Jakonen).

²⁵¹ Kaikki vaan tapahtui 2005, 47. (Salmi)

²⁵² Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 24—25. (Jordman)

²⁵³ Ei tullut isä kotiin 2005, 107. (Suursoho-Strömberg)

²⁵⁴ Isän ikävä 2001, 85. (Autti)

siunaustilaisuuteen, ja joskus saatettiin myös ajatella, että lasta suojellaan näin surulta. Kuitenkin lasten, jotka eivät olleet mukana hautajaisissa, oli vielä vaikeampi uskoa isän kuoleman lopullisuutta.²⁵⁵

*"Antti ja minä emme päässeet hautajaisiin vaikeiden olosuhteiden takia. Niinpä minä elin vuosikaudet siinä toivossa, että isä tulee takaisin. En mitenkään voinut uskoa, ettei hän palaisi, koska en ollut nähnyt häntä "laskettavan maan poveen", kuten sankarivainajien hautaamisesta sanottiin."*²⁵⁶

Myös niiden lasten, joiden isä oli kadonnut rintamalla eikä hänen kohtalostaan ollut saatu lopullista varmuutta, oli hyvin vaikea hyväksyä isän menetystä, koska siitä ei ollut mitään varmaa ja konkreettista tietoa. Isän katoamisen kokeneet perheet takertuivatkin usein haaveisiin isän paluusta.

*"Luin sotavankien paluustakin ja odotin monta onnenhetkeä isää ja koin yhtä monta suurta pettymystä. Uneksin kauan, että arkussa oli vieras ja isä tulee kotiin."*²⁵⁷

*"Äiti ei koskaan uskonut isän kuolleen ja hän oli saanut kahdelta isän sotakaverilta kirjeen, jossa he kertoivat, että isä oli haavoittunut jalkaan, mutta ei kyennyt suomalaisten kiireesti taistelusta perääntyessä mukaan. Pari sukulaista oli kuullut uutisten propagandalähetyksessä mainittavan isän nimen. Näillä perusteilla äiti uskoi, että isä oli vain haavoittunut ja jäänyt sotavangiksi ja palaisi jonakin päivänä. Äiti yritti kaikin tavoin selvittää isän kohtaloa, mm. Punaisen Ristin kautta, mutta turhaan, eikä isä palannut. Äiti uskoi, toivoi ja odotti isän paluuta. – Äidin usko isän paluuseen oli niin vahva, että hän säästi rahaa isän paluuta varten; jos isä palaa, niin hän toki tarvitsee muun muassa vaatteita."*²⁵⁸

*"Kun vankien vapautukset alkoivat, ajattelin koulusta palatessani, että jospa isän on tullut kotiin, kun äiti ei katsonut arkkuun. (---) Pettymys oli kotiin palatessa aina suuri, enkä tästäkään puhunut kenellekään vuosikymmeniin."*²⁵⁹

Sotaorpojen tarinoissa on kuvauksia myös isän hautajaisista, joihin osa sotaorvoista pääsi mukaan. Suomi oli siinä mielessä poikkeuksellinen toiseen maailmansotaan osallistunut valtio, että se pyrki evakuoimaan mahdollisuuksien mukaan kaikki kaatuneiden sotilaiden ruumiit kunkin kotiseudulle. Lääkintämiehet ja yksikköjen omat miehet kokosivat rintamalla kaatuneet "kaveria ei jätetä" -hengessä joukkosidontapaikoille, joista ne siirrettiin huoltoajoneuvoilla kaatuneiden kokoamispaikkaan tai kaatuneiden evakuoimiskeskuksiin. Siellä vainajat tunnistettiin²⁶⁰ ja heidän

²⁵⁵ Ormio 2005, 30—31.

²⁵⁶ Ei tullut isä kotiin 2005, 65. (Ahtola)

²⁵⁷ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 89. (Mäentakanen)

²⁵⁸ Kaikki vaan tapahtui 2005, 182. (Rantalainen-Huber)

²⁵⁹ Ei tullut isä kotiin 2005, 92. (Nummi)

²⁶⁰ Kaatuneiden tunnistaminen ja varsinainen jälkihoitotyö oli hyvin raskas tehtävä. Tunnistaminen tapahtui yleensä tuntolevyn, ja jatkosodassa erityisen tuntokortin avulla, usein myös kaatuneen perusyksikön henkilökunnan toimesta.

yksityisomaisuutensa kerättiin talteen, luettelointiin ja lähetettiin kunkin suojeluskunnan piiriesikuntaan, ja sieltä edelleen vainajan omaisille. Evakuoimiskeskuksista vainajat lähetettiin kunkin kotiseudulle haudattavaksi sankarihautajaismenoin. Ainoastaan silloin, kun vainajia ei voitu kuljetusvaikeuksien tai lämpimän sään takia siirtää kotiseuduille, suoritettiin kenttähaudaus. Tuntemattomiksi jääneiden vainajien ruumiit haudattiin sotatoimialueiden lähetyillä sijanneisiin sankarihautausmaihin.²⁶¹

Suojeluskunnat ja lotat kantoivat päävastuun sankarihautajaisten järjestelyistä. Joskus sankarihautajaisiin osallistuivat myös erilaiset paikalliset yhdistykset, maamiesseurat, partioliike, kuorot ja orkesterit. Sotilaallisuutta hautajaisiin toivat liput, kunniamerkit, suojeluskuntalaisten ampumat kunnialaukaukset ja lottien kirkosta haudalle muodostama kunniakuja. Sotilaat eivät yleensä saaneet sotilaallisen tilanteen takia lomaa esimerkiksi aseveljen, tai serkun hautajaisiin tullakseen. Yleensä sankarivainajat haudattiin yhteisiin sankarihautoihin, elleivät sukulaiset erityisesti muuta toivoneet.²⁶²

Joillakin sotaorvoilla on muistoja myös oman isän sankarihautajaisista. Hautajaisten kokonaiskulku on useimmiten jo painunut muistojen hämärään, mutta joitakin vahvoja tunteita, ja erityisesti lapsen kokemusmaailmaa vavahduttaneita muistoja löytyy sotaorpojen teksteistä.

*"Minulla on sellainen kuva, että kun kirkosta lähdettiin siunauksen jälkeen ulos, näin arkun perässä tullessani vain metallikilven, jonka tekstinä oli 'korpraali Leevi Kaltola'. En muista hautaan laskua enkä kunnialaukauksia. Arkun kilpi ja sen teksti tulevat usein vieläkin uniini."*²⁶³

"Useampaa sankarivainajaa oltiin laskemassa haudanlepoon, ja yhden vainajan kohdalla nainen, ilmeisesti vaimo, huusi ja kirkui: 'Hän on siellä kolmena kappaleena, kaksi viikkoa sitten oli vielä kotona.'" ²⁶⁴

Nuorimmat sotaorvot eivät muista isän kuolemaa eivätkä sankarihautajaisia. He saattoivatkin havahtua isän puuttumiseen vasta, kun naapurin lasten isät palasivat sodasta kotiin, tai koulun

Talvisodassa myös omaisia pyydettiin joskus tunnistamisapuun. Vainajien varsinainen huoltotyö, kotikuntaan lähettämisen valmistaminen, alkoi usein vainajan jäätyneen ruumiin sulattamisesta riihessä, saunassa, kappelissa tai muussa lämpimässä tilassa. Sitten vainaja pestiin, puettiin kuolinpaitaan ja aseteltiin arkkuun. Jos kaatunut oli pahoin vammautunut ja ruhjoutunut, arkun kanteen kirjoitettiin teksti, jossa pyydettiin, ettei arkkua kotiseudulla avattaisi. Usein kaatuneiden omaiset kuitenkin halusivat vielä nähdä rakkaansa viimeisen kerran, ja saattoivat sitten järkyttyä tästä suuresti. Kemppainen 2006, 72.

²⁶¹ Kemppainen 2006, 65, 70—71.

²⁶² Kemppainen 2006, 147—148.

²⁶³ Ei tullut isä kotiin 2005, 115. (Kaltola)

²⁶⁴ Ei tullut isä kotiin 2005, 18. (Nurminen)

alkaessa huomattessaan, että muiden lasten perheisiin kuului äidin lisäksi myös isä. Havahtumista seurasi erilaisuuden tunne:

*"Äiti onnistui jotenkin kätkemään surunsa ja tuskansa meiltä niin, että me nuoremmat sisarukset emme ole tuolloin edes ymmärtäneet mitä olimme menettäneet. Vasta myöhemmin kun muitten isät olivat palanneet sodasta, alkoi meille valjeta, että olimme erilaisia."*²⁶⁵

Seuraavassa tekstipätkässä eräs sotaorpo on laatinut muistojensa pohjalta tarinamuotoisen tilannekuvauksen, jossa hän ja naapurin pojat odottavat naapurin poikien isää takaisin sodasta. Lasten käymästä dialogista heijastuu vahvasti sotaorvon herääminen sodanjälkeiseen tilanteeseen, erilaisuuteen verrattuna niihin perheisiin, joiden isät selvisivät sodasta hengissä:

"Lahden perheen pojat, Pertti ja Jukka roikkuvat kanssani pyykkiliniessä. Me odotamme jotain. Ai niin, poikien isä palaa tänään sodasta. Se on päättynyt ja miehet palaavat – ne, jotka palaavat.

– Sinun isäsi ei tule. Sinulla ei ole isää, sanoo Jukka.

Onko hän vahingoniloinen vai osaaottava? Sitä en tiedä ja siksi luon silmäni hurskaasti – ainakin niin kuvittelen – taivaalle ja sanon:

– On minulla isä!

*– Niin Taivaanisä. Se meillä on kaikilla. Mutta sinun oikea isäsi on kuollut eikä tule."*²⁶⁶

3.4. "Elämän piti jatkua"

Sotaorpojen muistelmien sisältämät omakohtaiset tarinat eivät suinkaan pääty isän kuolemaan. Isän kuolema muodostuu kuitenkin tarinan taitekohdaksi, jonka jälkeen kertojien elämä ei enää koskaan ollut ennallaan. Isän kuolemaa seuranneisiin vuosiin ja elämänvaiheisiin kertomuksissa siirrytään useimmiten seuraavan lauseen avulla: "Elämän oli jatkuttava." Kerta toisensa jälkeen sotaorpojen muistelmissa toistuu tuo lause eri muodoissaan.

*"Elämän oli jatkuttava. Äiti kävi töissä ja minä koulussa."*²⁶⁷

*"Kevät tuli sinäkin vuonna. Oli pakko ruveta kylvämään viljaa, perunaa ja juurikasveja, sillä muuten ei olisi ollut mitään syötävää."*²⁶⁸

²⁶⁵ Kaikki vaan tapahtui 2005, 190. (Vertanen)

²⁶⁶ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 19. (Leppänen)

²⁶⁷ Ei tullut isä kotiin 2005, 43. (Lavyröw)

²⁶⁸ Ei tullut isä kotiin 2005, 85. (Sairanen & Kauppila)

"Se oli raskasta aikaa niin äidille kuin meille lapsillekin. Veljeni Veikko on kuvannut sitä seuraavin sanoin: "Elämä oli epävarmaa. Ei tiedetty mitä tuleman piti. Mutta kaikkeen täytyi mukautua ja tottua vallitseviin olosuhteisiin. Niin täytyi meidänkin." ²⁶⁹

"Muistan vain suuren surun, tuskan ja ikävän. Ei ollut enää isää, joka kantaisi meistä huolta, mutta elämän oli jatkuttava." ²⁷⁰

Muistelmateksteistä heijastuu eräänlainen kohtalolle alistuminen ja vallitseviin olosuhteisiin nöyrytyminen. Isän menetys oli vain kestettävä ja hyväksyttävä, arkea elettävä ja huomiseen jatkettava. Sotaorvot ovat olleet hyvin lojaaleja perheitään kohtaan: tietynlainen varhainen vastuunkanto ja nopea aikuistuminen ovat selkeästi havaittavissa heidän teksteistään. Päivy Penttinen tuo kirjassaan esiin esimerkiksi sen, miten paljon sota-ajan lapset osallistuivat kotona tehtäviin töihin. Penttisen haastattelemista sotaorvoista yli 40 % oli osallistunut kotitilansa maataloustöihin ja yli puolet kotitaloustöiden tekemiseen.²⁷¹

Sodan aikana kasvaneista ja syntyneistä lapsista muodostuikin sukupolvi, joka oppi olemaan kiitollinen siitä, mitä heitä edeltänyt sukupolvi, etenkin heidän isänsä ja äitinsä, olivat heidän hyväkseen tehneet. Psykoterapeutti Leena Ormion ja kirjailijapappi Anja Porion mukaan tämä sukupolvi unohti tässä kiitollisuudenvellassaan kuitenkin kysyä, mitä sille itselleen kuului.²⁷² Sotaorvot astuivat menetetyn vanhemman saappaisiin ja alkoivat suorittaa omaa osuuttaan perheen ja isänmaan hyväksi. Elämän oli jatkuttava.

IV Sotaorpojen erilaisia lapsuuspolkuja

4.1. Elämän kulissit ennallaan

"Aineellista puutetta en kokenut, mutta tunsin, että jotakin puuttui. Minulla ei ollut tietoa ja kokemusta siitä, miten kokonaisessa perheessä eletään. Isän mallia minulla ei lähipiirissäni ollut, sillä evakkoon joutunut sukuni oli hajonnut ympäri Suomea. Isänmallia kuitenkin kaipasin. Niinpä eräänäkin jouluaattona tunkeuduin tekosyillä naapuriin, jossa oli isä, äiti ja joukko minua nuorempia lapsia. Ystävälliset ihmiset eivät ajaneet minua pois, joten viivytelin siellä niin

²⁶⁹ Ei tullut isä kotiin 2005, 101. (Partanen)

²⁷⁰ Ei tullut isä kotiin 2005, 91. (Nummi 2005).

²⁷¹ Penttinen 2004, 49—50.

²⁷² Ormio & Porio 2001, 41—43.

*kauan, että sain nähdä ja kokea lapsiperheen joulun huippuhetken: isän asioille lähdön, joulupukin saapumisen, lahjojen jaon ja pakettien avaamisen."*²⁷³

Joidenkin sotaorpojen fyysiseen elämäntilanteeseen isän kuolema ei suuresti vaikuttanut: perhe tuli taloudellisesti toimeen, lapsi asui edelleen kotonaan, eikä perhe joutunut muuttamaan minnekään. Kyselyaineistoni sotaorvoista 30,3 % ilmoitti, ettei isän kuolema vaikuttanut heidän elämäntilanteeseensa mitenkään. Kuitenkin kyselyn sotaorvoista peräti 76,6 % ilmoitti isän kuoleman aiheuttaneen heille joko henkisiä tai muita vaikeuksia elämässä. Eli vaikka elämän kulussit ja raamit säilyivätkin joissakin sotaorpoperheissä pystyssä, sotaorvot kantoivat näkymättömiä arpia ja haavoja sisällään.

Sotaorvot surivat isän menetystä kukin omalla tavallaan – osa ei pystynyt suremaan ollenkaan.:

*"Entä minun suruni, sotaorvon suru? Oli aika, jona asiasta ei saanut edes puhua. Suru oli painettava syvälle – ja sinne se kait on jäänytkin. Kun ihmiset puhuvat onnellisesta ja huolettomasta lapsuudestaan, ihmettelen. Minulla on sisälläni vain möykky, josta tiedän, että sen avaaminen sattuisi kovasti."*²⁷⁴

Isän ikävöinti antoi toisinaan sotaorpojen mielikuvitukselle siivet. Lapset saattoivat esimerkiksi ajatella isän istuvan pilven reunalla, josta tämä pystyi näkemään lapsensa joka hetki. Näin sotaorvot saattoivat kokea, että isä oli läsnä heidän elämässään.

*"Kun olin pieni tyttö, katselin usein tähtiä. Yksi isompi, hiukan erillään muista, oli isäni tähti. Uskoin, että isäni katselee sieltä minua. Minulla oli ikään kuin salainen yhteys häneen. Uskoin myös vahvasti suojelusenkeliin. Tunsin oloni turvalliseksi. Olihan isä siellä ylhäällä ja suojelusenkeli selkäni takana. Kerran illalla kävellessäni pihamaalla katsoin taas isäni tähteä. Jäin seisomaan ja ajattelin, että nyt haluan nähdä isäni. Tuijotin, toivoin ja odotin hartaasti. Tähtien paikalle ilmestyikin pyöreä kuva, jonka keskellä oli valokuvasta tutut hattupäisen isän kasvot."*²⁷⁵

*"Lapsena joskus kaipasin, että voisin puhua – kuten useimmat lapset – "meijän isä" sitä ja "meijän isä" tätä."*²⁷⁶

*"Kun ikkunasta näkyi kuu, äiti aina sanoi, että sieltä isä katselee ja edelleenkin kuu on jonkinlainen isän hahmo. Silloin laulettiin radiossa laulua, joka alkaa 'isä sua nukuttavi näin'. Äiti muunsi sen muotoon: 'Äiti sua nukuttavi näin, mulle aarteeksi isältä vain jäit, hän saapuu sun kehtosi viereen, aina kanssamme on, tähti kirkkahin hän'."*²⁷⁷

²⁷³ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 70. ("Marraskuun lapsi")

²⁷⁴ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 21. (Leppänen)

²⁷⁵ Kaikki vaan tapahtui 2005, 92. (Huotari-Siimes)

²⁷⁶ Kaikki vaan tapahtui 2005, 32. (Outinen)

²⁷⁷ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 125. (Tammentie)

Sotaorvot kaipasivat isää osaksi arkeaan. Kavereita, joilla oli isä ja kokonainen perhe, kadehdittiin ja isän läsnäoloa ja miehen mallia kaivattiin.

*"Voi, kuinka kaipasinkaan sinua isä. Kadehdin koulutovereitani, jotka kertoivat päivittäin mitä kaikkea olivat isänsä kanssa puuhailleet ja mitä mieltä heidän isänsä olivat olleet mieliä askarruttaneista asioita. (---) Olisin halunnut elää sinun hoivassasi ihan tavallista jokapäiväistä elämää iloineen ja murheineen, läheisyyteesi ja rakkautesi luottaen."*²⁷⁸

*"Kouluajan alettua sotaorpouteni tuli taakkana esille. Ei ollut isää, joka olisi opastanut ja neuvonut pikku miehenalkua. Olin kateellinen toisille koulutovereilleni, koska heillä oli isät opastamassa."*²⁷⁹

*"Minulla oli ikävä isää aina, kun näin naapureissa isiä, jotka leikkivät tyttöjensä kanssa. Ajattelin, että jos isä olisi elossa, pääsisin autoajelulle. Ajatella, että meidän isällä oli oma auto."*²⁸⁰

Sotaorvot kokivat, että sota oli riistänyt heiltä heidän onnellisen lapsuutensa. Isän mukana oli ikään kuin menetetty idylli perheestä, jossa kaikki elivät elämänsä onnellisina loppuun saakka. Tämä haavekuva perheestä, jota sodan tuoma onnettomuus ei olisi kohdannut, elää myös sotaorpojen kokemuskertomuksissa.

*"Jatkosodan aikana meillä oli koira nimeltään Paukku. Se oli minun turvani, kun jouduin olemaan yksin. (---) Nyt kun olen eläkkeellä, on aikaa muistella, miten monta kertaa istuin Paukku-koira kainalossa isäni kivan edessä haaveillen, että olisin isän mukana ja isä ottaisi syliin ja kantaisi reppuselässä ja äiti olisi iloinen ja me kaikki onnellisia."*²⁸¹

Eräs sotaorpo kuvaakin tekstissään elävästi omaa mielikuvitusmaailmaansa, jonne hän pakeni arjen todellisuutta, ja jossa elämä oli juuri sellaista kuin hän olisi toivonut sen olevan. Kirjoittajan kuvauksesta löytyvät kaikki ne asiat, joita monet sotaorvot kokevat kaivanneensa lapsuudessaan. Tuomas Tepora huomauttaakin, että tällainen omaan salaiseen maailmaan pakeneminen oli sota-ajan lapsille tärkeää, sillä siellä he saattoivat hetkeksi unohtaa raskaan todellisuuden.²⁸²

"Piirtämiseen liittyi kokonainen toinen elämä, se sisälsi kaiken sen, mitä oikeasta elämästä puuttui. Mielikuvitusmaailmassa, jossakin hyvin syvällä sisimmässään pieni piirtäjä eli toisenlaista elämää, jossa olivat kaikki ne elementit, joita naapurienkin lapsilla, oli äiti, isä, siskoja ja veljiä. Oli myös kissoja ja koiria, koirat olivat hienoa rotua, ja niillä oli hienot nimet. Isä oli komea, lempeä sankarihahmo, puoliksi sankari-isän valokuvan piirteitä, puoliksi

²⁷⁸ Kaikki vaan tapahtui 2005, 47—48. (Salmi)

²⁷⁹ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 43. (Tahvanainen)

²⁸⁰ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 105. (Suvanto & Vuorenmaa)

²⁸¹ Ei tullut isä kotiin 2005, 129. (Kivinen)

²⁸² Tepora 2007, 53.

isoisän lempeyttä ja rehtiyyttä. Äiti taas muistutti mallilehtien mannekiinia, oli aina kotona, leikki ja retkeili lasten kanssa."²⁸³

Sotaorvot, sekä tytöt, että pojat, kertovat usein kaivanneensa isähahmoa ja miehen mallia. Isähahmoa haettiin isän puuttuessa muista lähipiiriin kuuluvista miehistä.

*"Suuri ihanne ja isähahmo oli minulle lapsena enoni, joka mielellään leikki kanssani, piti minusta ja minä hänestä. Roikuin hänen kaulassaan usein."*²⁸⁴

4.2. Monen trauman kantajia

*"Sitten saavuimme Utajärven Songin koululle. Meitä oli yhdessä luokassa ja käsityöhuoneessa 60 evakkoa. Koululla oli kylän joulujuhla ja oppilailla ohjelmaa, mutta meillä oli omat murheemme. Olimme kuulleet, että kotimme oli poltettu. Samana joulujuhlapäivänä tuli myös tieto, että isä oli kaatunut. Joulujuhla ei tuntunut juhlalta: isä oli kaatunut, koti poltettu ja me olimme evakossa tuntemattomalla paikkakunnalla."*²⁸⁵

Kuten edellisestä tekstistä voi huomata, ei isän menettäminen välttämättä ollut ainoa traumaattinen kokemus, jonka sotaorvot joutuivat sota-aikana ja sen jälkeen käymään läpi. Vaikeita kokemuksia saattoi olla yhdellä lapsella useita samanaikaisesti: sotaorpous, sotalapseksi lähettäminen, evakoksi joutuminen, sukulaisten huolehdittavaksi muuttaminen, lastenkodissa asuminen, sekä sota-ajan levottomuuden aiheuttamat pelot ja ahdistukset.

Monella sotaorvolla on kokemuksia myös sotalapsena olosta. Ruotsiin lähetettiin isän kaatumisen takia 2732 lasta. Tilaston mukaan reilut 5 % sotaorvoista olisi ollut siis myös sotalapsena.²⁸⁶ Luvussa ei ole huomioitu muualle Pohjoismaihin lähetettyjen sotalasten määrää, eikä epävirallisia reittejä pitkin siirrettyjä noin 15 000 lasta, joten todennäköisesti vielä useampikin sotaorpo oli jossain vaiheessa nuoruuttaan myös sotalapsena.²⁸⁷ Tutkimani aineiston sotaorvoista peräti 9,7 % ilmoitti olleensa jossain vaiheessa sotalapsena.

Jenni Kirves toteaa, että sotalapset kokivat lyhyen ajan sisällä varhaislapsuudessaan kaksinkertaisen hylätyksi tulemisen trauman. Ensiksi heidät lähetettiin pois oman äidin luota, ja kun he lopulta

²⁸³ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 70. ("Marraskuun lapsi")

²⁸⁴ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 109. (Suvanto & Vuorenmaa)

²⁸⁵ Ei tullut isä kotiin 2005, 100. (Partanen)

²⁸⁶ Kavén 1985, 144. Tilastotiedot ovat peräisin Sosiaaliministeriön alaisen Sosiaalisen tutkimustoimiston tiedoista.

²⁸⁷ Kavén 1985, 90—92, 144. Liitetaulukko 4. Vv. 1941—1946 Ruotsiin lähetettyjen siirtolasten vanhempien ilmoittama syy lapsen maasta pois lähettämiseen.

olivat täysin sopeutuneet Ruotsin perheeseensä, heidät jälleen revittiin irti kotina pitämästään paikasta. Erityisesti ensin omasta äidistä, ja sitten kasvattiäidistä erottaminen on ollut sotalapsille vaikeaa. Satu Katvala toteaaakin, että jo äidin poissaolo on lapselle aina hankalaa, täydellinen ero puolestaan hyvin raskas ja traumaattinen kokemus.²⁸⁸ Kotilieden toimittaja oli vuonna 1942 mukana erään sotalapsia Ruotsiin kuljettaneen junan matkassa. Tekstissä hän kuvaa tilannetta, josta käy hyvin ilmi se, kuinka traumaattinen tilanne ero äidistä voi pienelle lapselle olla. Lapselta saatettiin matkalla vaatia myös liiallista urheutta, kuten toimittajan tekstistäkin käy ilmi:

*"Muuan pullea nuorukainen on lohdu-ton. Hän itkee, huutaa ja kirkuu äitiään, ja äiti itkee laiturilla. Mutta armoton juna jatkaa matkaansa. Pullea pikkumies jatkaa huutoaan tartuttaen sen toisiinkin. Itkijä sattuu istumaan vieressäni ja mietin ankarasti, mihin hänen tunteeseensa voisin vedota. Alan puhua hänelle suomalaisesta sotilaasta ja isästä, joka on rintamalla sotimassa. Huomaatan, ettei sellaisen miehen poika milloinkaan itke, että hänen isäänsä hävettäisi, jos tietäisi, että hänellä on itkevä iso poika. Paavo hiljenee hiukan ja miettii. Lopulta hän näyttää tulevan siihen johtopäätökseen, että olen ainakin osittain oikeassa. Välillä hän kuitenkin yrittää uudestaan, mutta minun ei tarvitse kuin ihmetellä, erehdyinkö sittenkin, eikä hän ollutkaan suomalaisen sotilaan poika, ja silloin Paavo heti lopettaa."*²⁸⁹

Sotalapsuutta on kuitenkin ollut monenlaista – toisille Ruotsissa olo ja "finnjäveliksi" haukkuminen on ollut todella vaikeaa, toiset taas pitävät rauhanajan Ruotsissa ja onnellisessa perheessä oleskelua lapsuutensa parhaana aikana.²⁹⁰

Sekä Ruotsiin lähettäminen että Suomeen palaaminen aiheuttivat monille sotalapsille stressireaktioita ja sopeutumishäiriöitä. Ne saattoivat ilmetä esimerkiksi ahdistuneisuutena, masennuksena, jännittyneisyytenä, vihana, vuoteen kasteluna ja peukalon imemisenä.²⁹¹ Eräs 2-vuotiaana Ruotsiin lähetetty ja sieltä vasta 8-vuotiaana koti-Suomeen palannut sotaorpo kertookin omista oireistaan seuraavaa:

*"Ensimmäisenä vuonna Suomessa aloin kynsiä kasvojeni. Jokaisen kohouman ja näppylän raavin vereslihalle. Kun niihin oli muodostunut ruvet, raavin nekin pois. Ruvet suurenivat joka kerralla. Minulla oli kasvot täynnä erikokoisia rupia ja vuotavia haavoja. Noin kymmenkunta jatkuvasti. Äitini ei niistä välittänyt. Mutta käsityönopettajani otti kerran tunnille mukaan vanua ja ainetta, jolla puhdisti ruvet ja avonaiset haavat. Olin niin hämmentynyt, kun joku välitti minusta ja viitsi vaivautua, että lopetin kynsimisen siihen paikkaan."*²⁹²

²⁸⁸ Katvala 2001, 58—59.

²⁸⁹ Kotiliesi 7/1942.

²⁹⁰ Kirves 2007, 103, 109, 116, 127.

²⁹¹ Kirves 2007, 125.

²⁹² Kaikki vaan tapahtui 2005, 44. (Korsimaa)

Useiden Ruotsissa vietettyjen vuosien jälkeen paluu Suomeen oli vaikeaa myös kielitaidon kannalta. Esimerkiksi koulunkäynti oli vain ruotsia ymmärtäneille suomalaislapsille usein hankalaa.

"Ensimmäinen kouluvuosi Suomessa jäi kesken, koska en osannut suomea tarpeeksi hyvin." ²⁹³

Puolikielisyys aiheutti lasten joukossa myös kiusaamista, ja sotalapset saivatkin osakseen pilkkaa. Isän menettämisen lisäksi sotaorvot kokivat siis myös tällaisia "ylimääräisiä" traumoja, jotka ovat olleet arkoja asioita jopa eläkeikään saakka.

"Erikoisesti minua puolikielistä nimiteltiin 'sotaorpopiruksi'. (---) Aloin kaihtaa ruotsin kieltä. En uskaltanut puhua sitä missään. Ruotsin kieli oli tuhonnut elämäni, ajattelin. Neuvostoliitto vei isän, Ruotsi äidin. Nämä ajatukset vellovat sisimmässäni joskus vieläkin. (---) Jos yritän puhua ruotsia, tuska nousee pintaan ja alan itkeä." ²⁹⁴

Suomeen palaaminen tuntui sotalapsista vaikealta usein myös siksi, että he olivat Ruotsissa tottuneet parempaan elintasoon, ja Suomen karut sodanjälkeiset olot saattoivat aluksi järkyttää. Osa Suomeen palanneista sotalapsista laitettiin ruotsinkieliseen kouluun ja sosiaalinen luokkaero suomenruotsalaisten koulukavereiden kanssa lisäsi sotalasten kokemaa alemmuuden tunnetta.

"Sellaisena kävin muutaman vuoden tyttölyseota. Kaksi parasta luokkatoveriani kuuluivat hienoihin perheisiin. Vuorovaikutusta ei syntynyt, kun en voinut kutsua heitä kylään Pitkäsillan tälle puolelle. Kävin kyllä heillä. Kun lopetin koulun 15-vuotiaana, jäivät hekin elämään omiin piireihinsä. Toisesta tuli mannekiinikuningatar ja tohtorin rouva, toisesta perintöprinsessa ja filmitähti, joka avioitui kuuluisan ruotsalaisen kapellimestarin kanssa. Minä tapasin pojan tai miehen, olihan hän jo sotaväenkin käynyt, ammattimiehen työväenluokasta, johon itsekin olosuhteiden mukaan kuului. Toisinkin olisi ehkä voinut olla." ²⁹⁵

Sotaorvoksi jääneistä lapsista moni joutui sodan jaloissa jättämään myös tutun ja turvallisen kotiseutunsa, ja lähtemään evakkotaipaleelle täysin erilaisiin kasvuolosuhteisiin. Evakuoiteja tapahtui eri puolilla maata eri vaiheissa sotaa. Talvisodan myötä evakuoitiin Karjalasta yli 400 000, Hangosta noin 8000 ja Sallan ja Kuusamon itäisistä kylistä noin 5400 henkilöä. ²⁹⁶

Jatkosodan aikana 280 000 karjalaista, eli noin 70 % talvisodan evakoista, palasi takaisin kotimaakuntaansa. Jatkosodan vuodet olivatkin heille toivorikkaita jälleenrakentamisen vuosia. Kuitenkin taas kesä-heinäkuussa 1944 jouduttiin evakuoimaan 258 882 karjalaista sekä heidän noin

²⁹³ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 53. ("Maija-Kaarina")

²⁹⁴ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 53—54. ("Maija-Kaarina")

²⁹⁵ Kaikki vaan tapahtui 2005, 19. (Järvinen)

²⁹⁶ Oksanen 2007, 69.

150 000 päätä käsittänyt karjansa turvaan Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alta. Loput 66 750 karjalaista evakuoitiin syyskuussa. Porkkalasta siirrettiin muualle Suomeen 10 000 henkilöä. Lapin läänin itäisimmistä kunnista siirrettiin kesällä 1944 turvaan noin 12 000 henkilöä, kun neuvostopartisaanien toiminta alueella vilkastui. Syyskuussa Lapin läänin 140 000 asukkaasta siirrettiin 56 000 henkilöä Ruotsin Norrbotteniin ja Västerbotteniin, sekä 47 000 Vaasan ja Oulun lääneihin vajaan vuoden ajaksi turvaan suomalais-saksalaisen sodan jaloista. Lukuihin sisältyvät myös noin 9000 hengen varsinainen siirtoväki luovutetun Sallan sekä Petsamon alueilta.²⁹⁷ Kyselytutkimukseni sotaorvoista 30,3 % vastasi olleensa jossain vaiheessa sotaa evakuoituna. Heistä reilut puolet, 17,4 % ilmoitti olevansa Karjalan evakkoja.

Sotaorpouden ja sotalapsena olon lisäksi joillakin sotaorvoilla on siis kokemuksia myös evakkomatkalta – pienen lapsen kannettavana on ollut moninkertaisesti vaikeita taakkoja. Ensimmäisen lastensiirtovaiheen aikana Ruotsiin siirrettiin lapsia eniten Viipurin läänistä, joten moni sotalapsi oli myös Karjalan evakko.²⁹⁸

Evakkolapsilla – etenkin kotipaikkansa lopullisesti jättämään joutuneilla – on omanlaisiaan traumaattisia kokemuksia sotaorpouden lisäksi. Evakkoon lähdöt ovat usein olleet nopeita ja kiireisiä, ja monen sotaorvon viimeinen muistikuva kotipitäjämästä onkin palava koti ja kylä. Etenkin Karjalan evakot saattoivat saada hyvin erilaisen vastaanoton eripuolilla Suomea. Joillakin paikkakunnilla tulijat otettiin lämpimästi vastaan, joillain taas ennakkoluulot evakoita kohtaan saattoivat olla hyvinkin suuria. Karjalaisten oma tapakulttuuri ja murre olivat usein aiheena syrjinnälle. Lapsievakoita saatettiin koulussa nimitellä "ryssiksi" ja "toisen luokan mustalaisiksi". Evakkoelämää varjostivat alkuaikoina myös monet paikkakunnanvaihdokset, sillä maaseudulta muuttaneet 380 000 evakkoa haluttiin asuttaa tasaisesti eri lääneihin. Lapsille oman kodin menetys ja jatkuvat muutot aiheuttivat kodittomuuden tunnetta ja juurettomuutta.²⁹⁹

*"Veljeäni kutsuttiin koulussa mustalais-Pertiksi. Tiedossa ei ollut muita samannimisiä kuin eräs mustalaispoika. Kun veljeni myöhemmin vaihtoi koulua, hän ilmoitti nimekseen Pentti, ettei ainakaan mustalaiseksi sanottaisi. Pertti pystyi vasta viisikymppisenä ottamaan käyttöön oikean nimensä. (---) Pitkään häpeilin karjalaisuuttani."*³⁰⁰

²⁹⁷ Hietanen 1992, 130, 135—136, 138—139.

²⁹⁸ Kavén 1985, 92.

²⁹⁹ Oksanen 2007, 76—77, 82, 84, 99.

³⁰⁰ Evakkolapset 2005, 142. (Ahokas-Tuohinto)

*"Neljä viikkoa kestävän evakkotaipaleen ensimmäinen muistikuva on läheltä kotia, pellon toiselta laidalta. Äitini sanoi: 'Katsokaa lapset! Nyt näette kodin viimeisen kerran.' Muistan äidin alkaneen itkeä."*³⁰¹

*"Lapsi vaistosi koti-ikävän, joka oli läsnä arjessa, odotti nurkissa kuin hämärä, työntyi esiin, kutsumatta."*³⁰²

Osa sotaorvoista menetti sodassa molemmat vanhempansa, sekä isän että äidin, tai ainoan jäljellä olleen huoltajansa. Kyselytutkimuksen aineistosta tällaisia täysorpoja ilmoitti olevansa 7,2 %.³⁰³ Täysorpouteen johtaneet tilanteet saattoivat olla hyvinkin dramaattisia ja traumatisoivia, kuten seuraavan sotaorvon tarina evakkoon lähdöstä osoittaa:

*"Isä antoi pienen Eila-siskon äidin syliin lähteäkseen hakemaan äidin unohtamat käsineet luokkahuoneesta, mistä äsken olimme tulleet. Juuri silloin koulua pommitettiin. Isä sai osuman ja kuoli heti. Äiti oli eri kohdassa vauva sylissä. Häneen osuivat joko pommin tai ikkunan sirpaleet. Muistan kaatuneeni. Säikähdin ja pelkäsin niin kovasti, etten joka hetkeä muista."*³⁰⁴

Seuraavassa tekstiotteessa eräs sotaorpo muistelee, kuinka hänen koko maailmansa muuttui yhden vuoden aikana: tavallisen perheen onnellinen lapsi olikin hetkessä täysorpo.

*"Meitä oli tavallinen ydinperhe: äiti, isä, minä ja reilun vuoden ikäinen pikkuveljeni. Sodan seurauksena perheemme pirstoutui täysin. (---) Kotimme muuttui täysin samana vuonna, kun isäni katosi rintamalla. Äitini sairastui lentävään keuhkotautiin. (---) En tiedä sen ajan lääkityksestä, mutta tauti eteni nopeasti. Ehkä huoli pienten lasten kohtalosta edesauttoi taudin pahenemista. (---) Jouluviikko tuli, ja sain äidiltä joulukortin. Muutamaa päivää myöhemmin tuli tieto, että äitini oli nukkunut pois. Meistä lapsista tuli täysorvot."*³⁰⁵

Sari Näreen mukaan sosiaalihuolto kohteli täysorpoja eri tavoin maaseudulla ja kaupungissa. Vaikka varsinainen huutolaisjärjestelmä olikin virallisesti lakkautettu, saattoivat täysorvot joutua maaseudulla huutolaisen asemaan, jos heillä ei ollut esimerkiksi huolehtivia sukulaisia. "Huutolaislapset" annettiin sijaisperheisiin, joille kunta maksoi tietyn summan lasten ylläpidosta. Maaseudulla sotaorpoja voitiinkin joskus ottaa perheisiin edullisen lisätyövoiman toivossa. Näreen mukaan kaupungeissa lastensuojelujärjestelmä oli kehittyneempi, ja usein sotaorvot pääsivätkin lastenkoteihin, joita sotien jälkeen perustettiin lisääntyvällä vauhdilla.³⁰⁶

³⁰¹ Evakkolapset 2005, 123. (Härö)

³⁰² Evakkolapset 2005, 107. (Kälkäjä)

³⁰³ Osalla äiti oli kuollut jo ennen isää, ja osalla äiti kuoli pian isän kaatumisen jälkeen.

³⁰⁴ Kaikki vaan tapahtui 2005, 101. (Saarni)

³⁰⁵ Ei tullut isä kotiin 2005, 102—103. (Pallonen)

³⁰⁶ Näre 2007b, 150—151.

4.3. Erilaisia perheitä

*"Siinä me olimme: sotaleski kaatuneen miehensä kirjeet käsilaukussa ohjeenaan ja kaksi pientä sotaorpoa hoivattavanaan menossa kohti tuntematonta päämäärää. Puoli vuotta aikaisemmin olimme olleet sosiaalipoliittisesti ihanteellinen suomalainen perhe, johon kuului äiti, isä ja kaksi lasta, tyttö ja poika. Meillä oli ollut oma kotitalo kauniissa kirkonkylässä, ja isällä ja äidillä oli ollut työtä. Mennyt aika täytyi jättää muistojen joukkoon. Äidin tuskaa me lapset emme silloin pystyneet käsittämään, mutta Antti lupasi hankkia äidille leipää ja sokeria, kun kasvaa suureksi."*³⁰⁷

*"Asuimme kaikki neljä sisarusta Ruotsissa eri perheissä, mutta muutaman minuutin kävelymatkan päässä toisistamme. Kasvaessamme tiesimme, että olimme sisaruksia. Mutta vaikka kävimme toistemme luona kylässä tai jos kohtasimme kaupungilla, suhtauduimme toisiimme samalla tavalla kuin muihinkin tuttaviin. Mitään sisarillisia tunnesiteitä ei syntynyt välillemme. Näin sota oli hajottanut yhden viipurilaisen perheen. Kotia ei enää ollut. Ei edes syntymäkaupunkia, johon voisi palata. Isästä tuli sankarivainaja, äidistä sotaleski, orpolapset elivät vieraalla maalla ja jokainen sai erilaisen kasvatuksen."*³⁰⁸

Sota muutti hetkessä monen suomalaisen perheen elämän lopullisesti. Edelliset sotaorpojen tekstit kertovat osuvasti siitä, kuinka nopeasti suomalainen ydinperhe saattoi sirpaloitua sodan seurauksena. Sodan päättyessä kaikista alle 45-vuotiaista naimisissa olleista naisista joka 17. oli sotaleski. Yli 90 %:lla näistä sotaleskeksi jääneistä naisista oli huollettavanaan myös lapsia. Nämä lähes 30 000 äitiä muodostivat Suomen siihenastisen historian suurimman yksinhuoltajien ryhmän.³⁰⁹ Kyselytutkimuksen sotaorvoista 29,4 % oli perheensä ainoita lapsia, ja keskimäärin sotaorvoilla oli 1,7 sisarusta.

Suomessa vallitsi vielä sota-aikana ja sen jälkeenkin vahva ideologia ydinperheestä. Sen mukaan mies määriteltiin julkisen palkkatyön alueelle ja nainen yksityisen perheen alueelle. Äidin roolina oli olla kodin sydän ja sielu, isän tehtävä taas oli toimia perheen huoltajana ja elättäjänä.³¹⁰ Suomeen syntyi kuitenkin sodan seurauksena lukuisia tämän tavanomaisen perherakenteen ulkopuolelle jääneitä perheitä. Suomalaisessa yhteiskunnassa, jossa ydinperheen ihannemallia ei juuri aikaisemmin ollut rikottu, nämä lukuisat yksinhuoltaja- ja uusioperheet herättivät odotetustikin ennakkoluuloja. Osa sotaorvoista kokikin, että isättömyyteen suhtauduttiin ympäristön taholta

³⁰⁷ Ei tullut isä kotiin 2005, 66. (Ahtola)

³⁰⁸ Kaikki vaan tapahtui 2005, 37. (Korsimaa)

³⁰⁹ Salmi 1986, 45.

³¹⁰ Katvala 2001, 15.

väheksyvästi.³¹¹ Myös sotalleskiin kohdistui tietynlaisia ennakkoluuloja, sekä myös heidän käytöstään normittavia hiljaisia sääntöjä.

Sotalleskiin suhtauduttiin vielä sodan jälkeenkin ensisijaisesti "sankarivainajien puolisoina". Koska sotalleskien leskeys aiheutui yhteiskunnan kannalta merkittäväksi määritellystä tapahtumasta, sankarikuolemasta, heidät korotettiin eräänlaisen kansakunnan lesken asemaan. Sen mukaan sotalleskille sopi vain sankarivainajan muiston vaaliminen ja miehen muistolle eläminen. Myös kirkko pönkitti tätä yleistä mielipidettä leskelle soveltuvasta elämäntavasta "älkää antako polkujen haudoille ruohottua" -ilmauksin. Esimerkiksi "maalliset riennot" eivät ympäristön mielestä olleet sotalleskille sopivaa ajanvietettä.³¹²

Sotalleskien uudelleen avioitumista pidettiin kansan asenteiden tasolla sankarivainajan muistoa loukkaavana. Moni ajatteli samoin, kuin erään sotallesken ystävätär: *" Ei sotalleskellä ole oikeutta. Hänen täytyy niin paljon kunnioittaa kaatunutta miestänsä, ettei mene uusiin naimisiin."* Jossain päin Suomea yksityiset ihmiset keräsivät jopa nimilistoja, joilla vaadittiin, etteivät sotallesket saisi mennä uudelleen naimisiin.³¹³ Uudelleen avioituneita sotalleskiä saatettiin paheksua ja ainakin he herättivät ympäristössään keskustelua, kuten voi huomata erään sotallesken kertomuksesta omista kuulutuksistaan:

*"Lukkari just kerkes kottiinsa, kun jo oli rouvalleen kertonut, että nyt se Tyyne ja Ville on kuulutettu. Tämä läksi Niemisen Hilalle viemään sanna. Hilima läks heti naapuriin hiihtämään. Myö Villen kanssa istuttiin ikkunan luona ja kaheltiin. Ville sanoi: No en ois nuin hupsuiks uskonu nuita. Minä sanoin, että minäpä uskoin."*³¹⁴

Kuitenkin kymmenen vuotta sodan päättymisen jälkeen vuonna 1954 lähes puolet sotalleskistä (13 625) oli mennyt uudelleen naimisiin. Eniten uusia avioliittoja solmittiin heti sodan jälkeen vuosina 1945 ja 1946, molempina yli 2000 avioliittoa. Kuitenkin suurin osa, 16 000 sotalleskeä, ei ollut vielä vuoteen 1954 mennessäkään avioitunut uudelleen. Kun sotalleski avioitui uudelleen, hän oli oikeutettu saamaan kolmen vuoden huoltoeläkkeen kertakorvauksena. Tällä tavoin yhteiskunta koetti kannustaa sotalleskiä avioitumaan uudelleen, sillä kertakorvauksen maksaminen tuli sille edullisemmaksi, kuin vuosikymmenien eläkemaksuihin sitoutuminen. Naimisiin menon jälkeen

³¹¹ Katso kohta 5.3. "Pikkusankareita" ja "sotaorpopiruja" – sotaorpojen kokemukset ympäristön suhtautumisesta heihin.

³¹² Salmi 1986, 45, 47—49; Raitis 1993, 264.

³¹³ Salmi 1986, 46—48; Raitis 1993, 276—277.

³¹⁴ Salmi 1986, 56.

sotaleski menetti oikeutensa huoltoeläkkeeseensä, mutta sotaorpojen eläkkeisiin äidin uudelleen avioituminen ei vaikuttanut.³¹⁵

Analysoimani kyselytutkimuksen sotaorpojen äideistä yli puolet, 55,7 %, jäi pysyvästi yksinhuoltajaksi. Uudelleenavioituneita puolestaan oli aineiston sotaleskistä 36 %. Sotalesket näyttäisivät menneen naimisiin suhteellisen pian miehensä kuoleman jälkeen: 55 % heistä oli naimisissa viiden vuoden sisällä miehensä kuolemasta, ja peräti 93 % kymmenen vuoden kuluttua. Harva sotaleski siis enää avioitui uudelleen yli kymmenen vuoden kuluttua puolisonsa kuolemasta. 33,6 % kyselyaineiston sotaorvoista sai vielä myöhemmin näistä uusista liitoista syntyneitä sisar- ja velipuolia.

Sotaorvot kuvaavat joissakin teksteissään äitinsä suhtautumista uudelleen avioitumiseen. Osa pohtii myös syitä sille, miksei äiti koskaan mennyt uudelleen naimisiin, vaan valitsi yksin elämisen. Nyt aikuisena moni sotaorpo kokee kiitollisuutta siitä, ettei äiti avioitunut uudelleen. Ilmeisesti äidin yksin eläminen nähdään uhrauksena, joka on tehty lasten vuoksi ja isän muiston kunnioittamisen takia.

"Silloin tällöin portille ilmaantui niin sanottuja kosijoita, mutta heihin nähden äidin asenne oli aina samanlainen: kesällä lapset sisälle ja käsissämme mahdollisesti ollut heinähanko kosimaan tulleen miehen käsiin, talvella lumilapio."

³¹⁶

Usein sotaorvot kertovat haaveilleensa uudesta isästä, ja toivoneensa, että äiti menisi uudelleen naimisiin.

*"Isän kaipuu kulki aina rinnalla. Äidin kertoman mukaan kysyin monelta mieheltä, ehkä kiusallisissakin tilanteissa, tulisiko hän meille isäksi."*³¹⁷

Toisinaan todellisuus uuden isän kanssa ei vastannutkaan niitä haavekuvia, jotka lapsi oli kokonaisesta perheestä etukäteen muodostanut. Sari Näre tuokin esille sotaorpojen kollektiivisen kokemuksen "pahasta isäpuolesta", joka oli mustasukkainen vainajan muistosta ja vähätteli ja naljaili kaatuneen isän lapsia.³¹⁸

³¹⁵ Salmi 1986, 144—146.

³¹⁶ Kaikki vaan tapahtui 2005, 73. (Hillforth)

³¹⁷ Ei tullut isä kotiin 2005, 19. (Nurminen)

³¹⁸ Näre 2007b, 155, 157, 160.

*"Kun ihmiset sano, että Anneli saa uuden isän, mä oli aivan tohkeissani et mä saan uuden isän. Mä kerran sanoin sille, että 'isä'. Se päästi helvetillisen naurun että 'en mä oo sun isäs'. Mun sisällä synty semmonen viha, laps tulee torjutuks ja hylätyks sinä sekuntina. Mä oon ollu sillon 6—7-vuotta vanha, ja koskaan siitä suhteesta ei voinu tulla mitään. Isäpuoli yritti vaan saada mua johonkin pois, et mut ois lähetetty kasvatuslaitokseen."*³¹⁹

Sotaorpojen suhtautuminen isäpuoleen onkin hyvin vaihtelevaa, sillä totta kai isäpuolia on ollut monenlaisia, niin hyviä kuin huonoja. Lähtökohtaisesti äidin uudelleenavioituminen on ollut sotaorvoille vaikea paikka. Lapsi koki hämmäntäväksi sen, että yhtäkkiä ihannoidun sankari-isän paikan saikin perheessä joku toinen, täysin vieras mies. Uusi isä hyväksyttiinkin vain harvoin kaatuneen paikalle, vaikka muuten välit saattoivatkin olla korrektit.³²⁰

*"Äiti meni uudelleen naimisiin, olin silloin hyvin epätietoinen enkä hyväksynyt tapahtunutta. En mielestäni ollut edes kirkossa sisällä. (---) En ole koskaan saanut ketään isäni tilalle, vaan aina on tuntunut siltä, että vieraan miehen kanssa on ollut pakko tulla toimeen."*³²¹

*"Isäpuoleni oli kohtuullisen mukava mies. Ei kuitenkaan kukaan meistä kolmesta pojasta oppinut sanomaan häntä isäksi. Hän oli Heikki. En koskaan yrittänytkään pitää häntä isänä."*³²²

Nyt aikuisena moni sotaorpo pystyy jo pohtimaan isäpuolenkin vaikeaa asemaa sotelesken aviopuolisona ja sotaorpojen isänä. Jotkut kertovat nyt jopa ymmärtävänsä isäpuoltaan, joka aikoinaan lapsuudessa ei saanut osakseen heidän sympatioitaan.

*"Isäpuoleni oli hyvä ihminen, kiltti ja herkkä, mutta ei hänestä isää minulle tullut. En tänä päivänä yhtään sitä ihmettele. Millaista on olla isänä ylistetyn, rakastetun sankarivainajan lapselle? Ei varmasti helppoa."*³²³

Moni sotaorpo asui syystä tai toisesta isänsä kuoleman jälkeen joko kokonaan tai väliaikaisesti isovanhempiensa tai muiden sukulaisten hoivissa. Esimerkiksi Kaarina Saukkosen pro gradu -työtään varten haastattelemat sotelesket asuivat kaikki leskeytensä alkuvuodet joko lapsuuskodissaan, miehensä vanhempien luona tai työ- ja palveluspaikoissa.³²⁴

Kyselyaineiston sotaorvoista 28 % asui jossain vaiheessa lapsuuttaan isovanhempien tai muiden sukulaisten luona, 3 % lastenkodissa ja 2 % jossain muualla. Joskus leskeksi jäänyt äiti saattoi

³¹⁹ Näre 2007b, 157.

³²⁰ Sallinen-Gimpl 2005, 29.

³²¹ Ei tullut isä kotiin 2005, 115. (Kaltola)

³²² Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 99. ("Aaron poika")

³²³ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 115—116. ("Sotaorpo Tampereelta")

³²⁴ Saukkonen 2002, 49.

masentua tai sairastua, ja lapsi lähetettiin tästä syystä sukulaisten tai vieraiden luokse asumaan. Sotalesket hakeutuivat sodan jälkeen aktiivisesti myös sotaleskien koulutukseen, jolloin lastenhoito-ongelma ratkaistiin sukulaisten avustuksella. Joissakin tilanteissa kävi myös niin, että satunnaisesta sota-aikaisesta suhteesta syntynyt lapsi jätettiin sukulaisten huostaan äidin jatkaessa nuoruuttaan muualla. Monesta syystä sotaorpo saattoi siis menettää isänsä lisäksi myös äitinsä läsnäolon joko lyhyeksi tai pidemmäksi aikaa.

V Sotaorvon isättömyyden kokemus lapsuudessa ja nuoruudessa

5.1. "Että se siitä huolettomasta lapsuudesta" – sotaorpojen henkinen taakka

Sota-aikana lapset kokivat ympärillään jatkuvaa väkivallan uhkaa ja läsnäoloa, joka vaikutti monin tavoin heikentävästi lasten perusturvallisuudentunteeseen.³²⁵ Kyselyaineiston sotaorvoista peräti 76,7 % ilmoitti kärsineensä sotaorpoitensa takia joko henkisiä tai muita vaikeuksia.³²⁶

Sotaorvon lapsuus- ja nuoruusvuosiin on sisältynyt monenlaista henkistä painolastia, jonka muuttunut elämäntilanne, isän menettäminen, äidin ja sisarusten suru, sekä omat vaiennetut pelot ja ahdistukset ovat aiheuttaneet. Koetan seuraavassa hahmotella sotaorpojen muistelmatekstien pohjalta näistä yleisimpiä, jotka näyttävät toistuvasti tulevan teksteissä esiin.

Jatkuvasti sotaorpojen teksteissä esiin nouseva teema on oma lapsuudesta aikuisuuteen saakka mukana kulkenut alemmuuden ja huonommuuden tunne verrattuna muihin ihmisiin. Samanaikaisesti alemmuuden tunteen rinnalla on vallinnut myös jatkuva häpeän kokemus. Yleensä sotaorvot kokevat näiden tunteiden saaneen alkunsa nimenomaan lapsuudesta.

*"Koulussahan oli tavallista se kaikki kiusaaminen. Siellä tuli sitten kaikenlaista kähinää, jos et tee niin tai näin, tulee turpiin. Kyllä mun isä tekee, sillä uhattiin sillä isällä. Mitens siinä sanot isätön sit, et meidän äiti tullee ja – ei varmaan sano. Siinä joutu vaan pistään pään kainaloon, se oli just sitä itsetunnon viemistä."*³²⁷

³²⁵ Näre 2007a, 213.

³²⁶ Henkisistä vaikeuksista ilmoitti kärsineensä 38,6 %, muista vaikeuksista (pääasiassa taloudellisista) 10 % ja sekä henkisistä että muista vaikeuksista 23,1 %.

³²⁷ Näre 2007b, 149.

*"Olen kärsinyt paljon tunteesta, ettei minua hyväksytä tällaisena kuin olen. (---) On voimakas tarve tulla hyväksytyksi, päteä. Näyttää, että pystyn. Kutsun itseäni rakkauden kerjäläiseksi. Taustalla kummittelevat lapsuuden kipeät muistot. 'Sotaorpopiruksi' pilkattu haluaa ansaita toisten arvonnannon."*³²⁸

Ulla-Maija Peltonen on tutkinut vuoden 1918 sisällissodan muistamista ja unohtamista. Huomionarvoista Peltosen tutkimuksessa on erityisesti se, kuinka jopa vuosikymmeniä kansalaissodan jälkeen syntyneet henkilöt ovat kokeneet sotaan liittyviä häpeäntunteita, jotka johtuvat perheessä ja suvussa aiheen ympärille luodusta salailun ilmapiiristä. Sotaorpojen muistelmista on huomattavissa juuri tämä samankaltainen häpeän kokemus, joka juontaa juurensa myös sotien jälkeen vallinneesta salailun ilmapiiristä, jo mainitusta niin sanotusta hiljaisuuden kulttuurista. Sodan päätyttyä julkinen avoin keskustelu sodasta ja rauhanehdoista vaiennettiin, ja sodan sankareista tehtiin julkisuudessa syyllisiä. Näin sodan käynyt sukupolvi oppi pitämään asiat itsellään, ja useimmiten lapsetkin jätettiin näiden kipeiden muistojen ja kokemusten ulkopuolelle.³²⁹ Moni sotaorpo kertookin huomanneensa jo varhain mistä asioista oli hyvä olla kyselemättä liikoja. Peltonen puhuukin lapsen implisiittisestä kyvystä ymmärtää mitkä asiat ovat niitä, joista ei puhuta.³³⁰ Raskainta sotaorvoille tuntuukin olleen juuri se, ettei omasta isästä juurikaan keskusteltu eikä kerrottu kotona. Päivy Penttisen haastatteleminen sotaorvoista vain noin 15 % kertookin puhuneensa sotaorpoudestaan lapsuudessaan ja nuoruudessaan.³³¹

*"Jokin tuntui jo silloin pahalta: omasta isästä ei saanut puhua."*³³²

*"Isästä ei koskaan puhuttu, ei edes silloin, kun isänisä kävi kyläilemässä. Pian lapsikin huomasi, ettei äiti halunnut tai voinut muistella sodan raskaita aikoja. Myöskään naapurissa asunut setä ei koskaan puhunut kaatuneista veljistään, isästä ja nuoremasta veljestä, joka kaatui jatkosodassa tarkka-ampujan luodista."*³³³

*"Asioista ei keskusteltu, koska kukaan ei halunnut lisätä äitimme taakkaa omilla tuntemuksillaan."*³³⁴

Sari Näre on tehnyt saman huomion perehtyessään sotaorpoihin. Hänen mukaansa sotaorvot jätettiin sodan jälkeen tunnetasolla yksin, sillä tunteista ei tuolloin ollut tapana perheissä keskustella. Kivimäen mukaan sotien henkiset traumat yksityistettiin kotiseinien sisäpuolelle, missä lapset kantoivat yksin hiljaista suruaan. Lasten satutunteja radiossa tuolloin pitänyt Markus-setäkin toisti,

³²⁸ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 56. ("Maija-Kaarina")

³²⁹ Ormio & Porio 2001, 44–45.

³³⁰ Peltonen 2003, 11.

³³¹ Penttinen 2004, 90.

³³² Ei tullut isä kotiin 2005, 19. (Nurminen)

³³³ Ei tullut isä kotiin 2005, 96. (Torniainen)

³³⁴ Kaikki vaan tapahtui 2005, 119. (Luopa)

että lasten tulee olla aina reippaita ja iloisia. Ilmapiiri johti siihen, että suurin osa sotaorvoista vaikenen traumaattisista kokemuksistaan ja surulliseksi tekevästä muistoistaan.³³⁵ Eräs sotaorpo nimittääkin sotaorpoja "hiljaisiksi sivustakatsojiksi". Nimitys kuvaa osuvasti monen sotaorvon tunnetta siitä, kuin olisi joutunut ikään kuin sivurooliin oman elämänsä käsikirjoituksessa. Menneitä ei voinut muistella ja nykyisyys oli hyväksyttävä sellaisenaan.

*"Koulujen oppilaat puhuivat matkoista, hiihto- ja kesälomista, isiensä ammasteista ja uusista autoista, me vaikenimme. Jokaisessa koululuokassa oli aina joku toinenkin, tai toisiakin, samassa tilanteessa eläviä lapsia, mutta me ilmeisesti olimme joko lapsen luontaisella tavalla 'hyväksyneet' isättömyytemme tai olimme 'pakotettuja' hyväksymään sen. Olimme hiljaisia sivustakatsojia, joiden tärkein tehtävä oli käydä koulua ja selviytyä annetuista tehtävistä."*³³⁶

Lukemiini sotaorpomuistelmiin mahtuu toki myös joitakin sellaisia tapauksia, joissa perheen äiti on vaalinut lasten isän muistoa kertomalla hänestä tarinoita. Näiden muistelmien kirjoittajat ovat usein tietoisia siitä yleisestä sotaorpojen piirissä vallitsevasta kokemuksesta, että isästä on pitänyt aina olla hiljaa. Nämä sotaorvot ovat siis tietoisia tästä sotaorpo yhteisön kollektiivisesta kokemuksesta, josta omat muistot poikkeavat, mutta tuovat kuitenkin esiin oman subjektiivisen, erilaisen kokemuksensa. Nämä sotaorvot ovatkin kokeneet erittäin tärkeinä ja erityisinä ne hetket, jolloin äiti on isästä kertonut.

*"Lapsuus on muistoissani puutteista huolimatta mukavana ja turvallisena aikana, vaikka monet sotaorvot tänä päivänä muistavat lapsuutensa ahdistavana ja vaikeana aikana, ja isästä ei paljon puhuttu. Meillä isästä puhuttiin paljon. Äiti kertoi meille lapsille, jotka emme muistaneet isää ollenkaan."*³³⁷

*"Meidän metsässämme polkujen risteyksessä oli puuntaimia tiheänä kasana. Äiti pysähtyi siihen ja sanoi nauraen: 'Tultiin Toivon kanssa mehtää istuttamasta ja se pouts taskunsa tuoho ja ny ne o nui kasvanu.' Minulle tuli hyvä olo, kun äiti muisteli isää iloisesti nauraen ja voin seurata oman isäni kylvämiä puiden kasvamista. Kaikki ei ole vain kuolemista."*³³⁸

Häpeän ja alemmuudentunteiden lisäksi sotaorpojen teksteissä toistuu myös syyllisyyden vahva kokemus. Leena Ormion mukaan ne lapset, joiden ymmärrys liikkuu vielä sadun ja toden rajamailla, ovat erittäin herkkiä syyllistymään. Usein lapset voivat ajatella, että jopa heidän sanoillaan, ajatuksillaan ja tunteillaan on tuhoava voima. Saattoi olla, että lapsi oli esimerkiksi ollut isälleen vihainen siitä, että tämä lähti hänen luotaan sotaan. Isän viipyessä lapsi saattoi mielessään

³³⁵ Näre 2007b, 146; Kivimäki 2007, 232; Näre & Kirves 2007, 29.

³³⁶ Kaikki vaan tapahtui 2005, 74. (Hillforth)

³³⁷ Kaikki vaan tapahtui 2005, 235. (Ypyä)

³³⁸ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 89. (Mäentakanen)

uhitella, että isä sietäisi kuolla, kun ei voi tulla kotiin. Jos isä sitten kaatui rintamalla, saattoi lapsi kokea syvää syyllisyyttä siitä, että hänen kiukkunsa aiheutti isän kuoleman.³³⁹ Myös Eija Laakso kertoo törmänneensä sotaorpojen vahvoihin syyllisyyden tunteisiin haastatellessaan heitä pro gradu -tutkielmaansa varten. Eräs hänen haastateltavistaan tiivistikin lapsuudessa kokemansa vahvat tunteet seuraavasti:

*"Siis määhän kannan semmost syyllisyyttä, ett must pienenä tuntu, että se sotakin oli mun syytä, kun semmonen on tullu. Ja kaikki siis tuntu, että se ois kaikki ollu mun syytä."*³⁴⁰

Tämänkaltainen syyllisyys on havaittavissa erityisesti niissä kertomuksissa, joissa sotaorvot kuvaavat lapsuuden aikaisia leikkejään. Tuomas Teporan mukaan sota toi lasten leikkeihin omat erityiset piirteensä. Tepora muistuttaa, että aikuisten maailman ilmiöt ovat aina myös osa lasten maailmaa. Niinpä lapset työstivät sodan aikaisia tapahtumia, surua ja menetyksiä leikeissään. Erityisesti sankarihautajaiset olivat suosittu sodanaikainen leikki, jossa koettuja hautajaisia matkittiin tarkasti esimerkiksi pitämällä kunniapuheita, laulamalla ja itkemällä. Sota-aikana lasten hautajaisleikit olivat useimpien aikuisten mielestä leikkejä, jotka ennustivat pahaa. Niinpä hautajaisleikit olivatkin useimmiten kiellettyjä leikkejä. Jos niitä seurasi jonkun läheisen kuolema, lasta saattoi jäädä piinaamaan vuosikymmentenkin syyllisyys.³⁴¹

*"Kylässä asui useita äidistään orvoiksi jääneitä, joiden kanssa leikin usein hautajaisia. Pukeuduimme mustiin ja hautasimme jotain. Tämä leikki salattiin aikuisilta. Tunsimme pelkoa siitä, että jos läheisille tuleekin kuolema, se on meidän syyämme."*³⁴²

*"Naapurissa asui Lasse-niminen poika, jonka kanssa leikittiin sotaleikkejä. Meidän niin hauskan sotaleikin kuitenkin aikuiset kielsivät, sillä he olivat sitä mieltä, että kun me aloimme leikkiä sotaa, niin siitä seurasi hälytys. Pikkukylässä, jossa asuimme, oli hiekkakuoppa, ja me kylän lapset keksittiin taas hauska leikki. Haudattiin nuket hiekkaan ja pidettiin oikein juhlalliset hautajaiset. Joku pojista oli pappi ja varmaan me virsikin veisattiin. Taas tuli kielto; eräässä talossa kuoli tyttö keuhkotautiin, ja me lapset saimme ehdottoman kiellon olla leikkimättä hautajaisia."*³⁴³

*"Kerran olin leikkimässä sukulaistyttöjen leikkimökissä. Siellä oli hämähäkki, ja se piti tappaa. Pohdimme tyttöjen kanssa, kenen tehtävä se olisi. Minä sain heti vapautuksen, jotten jäisi täysorvoksi. Olimme kuulleet, että siltä, joka tappaa hämähäkin, kuolee isä tai äiti."*³⁴⁴

³³⁹ Ormio 2001, 32—33.

³⁴⁰ Laakso 2006, 48.

³⁴¹ Tepora 2007, 34—35, 36—37.

³⁴² Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 87. (Mäentakanen)

³⁴³ Kaikki vaan tapahtui 2005, 185—186. (Rantalainen-Huber)

³⁴⁴ Ei tullut isä kotiin 2005, 122. (Henell)

Isän kuolema on vaikuttanut myös sotaorpojen isänmaallisuuteen vahvasti. Moni sotaorpo korostaa tekstissään sitä, miten kiitollisia he ovat isälleen, joka on kuolemallaan lunastanut heille vapaan isänmaan. Näissä teksteissä isäkuva on edelleen hyvin sankarimainen, ja äärimmäisen ihailtu. Usein muistelmatekstit päättyvätkin nimenomaan juhlallisiin isälle lausuttuihin kiitoskaneetteihin.

*"Isäni antoi arvokkaimman uhrinsa isänmaan vapauden puolesta. Hänelle ja muille sankarivainajille sekä sotiemme veteraaneille saamme minä ja muut suomalaiset olla kiitollisia vapaasta isänmaasta. Se on kallein perintö myös jälkipolville."*³⁴⁵

*"Olen ylpeä siitä, että isäni sai olla yksi lenkki tässä peittävässä ketjussa. Kiitän häntä ja muita sankareita. Meidän ja tulevien polvien tehtävänä on vaalia heidän muistoaan."*³⁴⁶

*"Tiedän, että isäni taisteli ja lunasti omalla hengellään minulle ja meille oman maan."*³⁴⁷

Sotaorvot ovatkin kokeneet, että heidän tulisi osoittautua tämän suuren uhrauksen arvoisiksi. Lapset saivat siis vanhemmiltaan ikään kuin lähettilästehtävän, jossa heidän tuli kiitollisuudellaan ja käytöksellään osoittaa vanhemmilleen, etteivät näiden uhrin olleet turhia. Marja Tuomisen mukaan sodan kokenut vanhempien sukupolvi tarvitsi tällä tavoin lapsiaan oman maailmankuvansa mielekkyyden säilyttämiseen. Tulevien sukupolvien olemassaolo teki menneisyyden uhrin mielekkäiksi. Tuomisen mukaan "teidän puolestanne" oli motiivi, jonka oikeutusta mitkään poliittisten realiteettien muutokset eivät pystyneet mitätöimään.³⁴⁸ Sotaorpojen kohdalla tämä tuli vielä vahvemmin esille kuin esimerkiksi sotaveteraanien lapsilla, joiden isät kuitenkin olivat yhä elossa, eivät myyteiksi muuttuneita sotasankareita. Sotaorpojen kiitollisuudenvelan täydellisinä näyttäytyneitä isiä kohtaan oletettiin olevan vielä suuremman. Sotaorvot ovatkin kokeneet, että heidän tulee osoittautua isän kuoleman arvoisiksi. Tekemällä oman osuutensa tässä maailmassa ja kotimaassa, isän kuolemalle ikään kuin löytyy jokin mielekkyys, järki ja syy. Eräs sotaorpo pohtiikin asia tekstissään seuraavasti:

"Mietin olenko tehnyt sen, mihin minua on tarvittu? Vanhempamme tekivät sen, mihin heitä tarvittiin. Isämme antoivat maallemme kalleimman uhrin, kuten muistotaulun tekstissä sanotaan. Sotaleskiäitimme jäivät rakentamaan yhdessä muun sodasta kärsineen kansan kanssa uutta parempaa Suomea. (---) Koulussa tai partiossa lauloimme miltei vakavissamme, että meidän piti valmistautua palvelemaan "isänmaata ja maailmaa". (---) Meidän isämme antoivat

³⁴⁵ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 81. (Alitalo)

³⁴⁶ Ei tullut isä kotiin 2005, 136. (Kurkaa)

³⁴⁷ Isän ikävä 2001, 151. (Joki-Anttila)

³⁴⁸ Tuominen 1994, 228.

*kalleimman uhrin ja saivat palkaksi hautaristin. Meidän äitimme olivat selviytymisen ja isättömän perheen ylläpitämisen huippuosaajia, mutta huippupalkan sijaan he saivat vapaudenristin ja sotalesken vaatimattoman eläkkeen."*³⁴⁹

Etenkin miespuoliset sotaorvot tuovat teksteissään esiin myös oman työpanoksensa isänmaan hyväksi, ikään kuin todisteeksi siitä, ettei isän uhraus ole valunut hukkaan. Teksteistä heijastuukin halu saada oikeutta ja tunnustusta myös omalle elämäntyölle. Leena Ormio huomauttaakin, että isän kuolema ihailtuna sankarivainajana vaikutti vahvasti poikien käsitykseen omasta miehisyydestään. Usein pojat saattoivatkin ajatella, että myös heidän tulisi yltää isän tavoin yli-inhimillisiin suorituksiin, sotasankaruuden sijaan työn sankaruuteen.³⁵⁰

*"Minusta tuli muurari. Ensin olin repsikkana rakennuksella ja muutaman vuoden päästä sain alkaa itekin muurata. Se oli toiveammattini alun alkaen. Neljäkymmentäyksi vuotta. Enkö olekin tehnyt oman osuuteni tämän isänmaan hyväksi?"*³⁵¹

*"Samoin kuin isiemme veljet, heidän lapsensa ja koko sodan kokenut Suomi myös me olemme raivanneet ja rakentaneet isänmaatamme, joskus lapsena rimaa hipoenkin."*³⁵²

Sotaorvot ovat seuranneet lapsuudessaan myös äidin surua ja arjesta selviytymistä. Muistelmissa äitikuva piirtyy esiin hyvin kahtalaisena. Osa sotaorpojen teksteistä korostaa vahvasti äidin urheutta, loputtomia voimavaroja ja sitä, kuinka äiti onnistui vaikeista olosuhteista huolimatta säilyttämään elämänuskonsa, hankkimaan perheelle elannon, kasvattamaan lapsistaan kunnan kansalaisia ja hoitamaan siinä sivussa sekä isän että äidin roolit. Äiti nähdään arjen sankarina, ihailtuna, vahvana, periksiantamattomana ja uhrautuvana.

*"Äitimme otti hartioilleen oman ja miehensä taakan, puki konkreettisesti isämme sisäturkin ja matkasi maatalous- ym. kerhojen kokouksiin siinä kuin miehetkin. Joku isäntämies oli kerran kysynyt häneltä kokouksen alussa, mitä hänellä oli naisena siinä tilaisuudessa tekemistä. Äitimme oli silloin vastannut: 'Naisena tai miehenä minä puolustan täällä omia ja lasteni oikeuksia. Olisit sen sijaan kysynyt, miten minä jaksan molemmat roolit kantaa!' Hyväsydäminen, ankara ja viisas nainen ilman haavekuvia elämästä, täynnä realiteetteja, joita hän halusi meillekin opettaa."*³⁵³

*"Äitini on täytynyt olla vahva ja sisukas, kun hän on yksin jaksanut hoitaa ja kasvattaa meitä kolmea pientä lasta."*³⁵⁴

³⁴⁹ Ei tullut isä kotiin 2005, 78. (Karhos)

³⁵⁰ Ormio 2001, 35.

³⁵¹ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 31. (Jordman)

³⁵² Ei tullut isä kotiin 2005, 111. (Nurminen)

³⁵³ Kaikki vaan tapahtui 2005, 72—73. (Hillforth)

³⁵⁴ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 42. (Tahvanainen)

Esimerkiksi seuraavan tekstin laatinut sotaorpo kiittelee äitinsä urheutta, ja samalla perustelee järkisyin, miksi hänet lähetettiin sotalapseksi. Sotalapseksi lähettämisen aiheuttama hylkäämiskokemus on tekstissä selitetty välttämättömänä tapahtumana, jolle äiti ei voinut mitään. Satu Katvala onkin huomannut, että useimmiten lapset kokevat, etteivät huonotkaan muistot oikeuta moittimaan ja tuomitsemaan omaa äitiä.³⁵⁵ Kirjoittaja näkeekin sotalapsuutensa olleen ikään kuin hänen oma henkilökohtainen uhrauksensa perheen ja koko isänmaan hyväksi:

"Muutamia vuosia sitten Toisen linjan päähän pystytettiin patsas sota-ajan naisille. Olin siellä ajatuksineni. Ei tiennyt taiteilija tai patsastoimikunta mitä tämä urhea sota-ajan nainen, äitini Taimi Tyyne, oli saanut kokea. Miten oli kohdellut elämä aivan saman kadun toisella puolella asunutta pientä perhettä. Kova ja kylmä oli elämä, kuten on kivinen patsas. Aurinko lämmittää kiven kuten se pienenä säteenä lämmitti osuessaan pihan perällä olevan ikkunan takana uurastavaan äitiini sunnuntaisin. Arkena oli aamuyöstä varhain mentävä tehtaalle siivoamaan, hankkimaan elantoa lapsille. Vauva oli vietävä nukkuvana tarhaan. Minun osakseni tuli lähteä sotalapseksi Ruotsiin. Leivästä oli kysymys. Ratkaisuja oli tehtävä, kipeitäkin. Kaikki olimme pelissä mukana tavalla tai toisella, niin lapset kuin äiditkin."

356

Kaikki sotaorvot eivät muistelmissaan kuitenkaan kerro vain äidin sankaruudesta ja ihmeellisestä jaksamisesta. Osasta muistelmista paljastuu myös se, kuinka lujille yksinhuoltajiksi jääneet, aviopuolionsa menettäneet sotalaiset joutuivat sodanjälkeisinä vuosina. Äidin henkinen jaksaminen oli ääri rajoilla, ja surumielisyys, väsymys ja masentuneisuus vaikuttivat äidin jaksamiseen sekä toisinaan myös hänen suhtautumiseensa lapsiaan kohtaan.

*"Äidin vaitonainen suru leijaili kodissamme."*³⁵⁷

*"Mieleeni piirtyy kuva äitini väsyneistä kasvoista, aivan kuin hänellä olisi ollut kaikki maailman murheet kannettavanaan. Aina jotain puuhaamassa, navetalla, heinäpellolla, sisääskareissa, kuten maidon käsittelyssä, että siitä tulisi kermaa, josta taas kirnuttiin voita. Pyykkiäkin riitti isossa perheessä. – Hikipisarat valuivat pitkin hänen kasvojaan ja kostunut tukka valahti otsalle."*³⁵⁸

*"Äiti, miksi kohtelit minua eri tavoin kuin isäni? Kun isän kuoleman jälkeen hyväilyn kaipuussani lähestyin sinua, usein tiuskaisit: "Mene siitä pois." Suuttuessasi heilautit molempia käsiä sivulla kädet nyrkissä. Se kuva seuraa minua joskus unissakin."*³⁵⁹

³⁵⁵ Katvala 2001, 58—59.

³⁵⁶ Kaikki vaan tapahtui 2005, 15—16. (Järvinen)

³⁵⁷ Kaikki vaan tapahtui 2005, 55. (Juntto)

³⁵⁸ Kaikki vaan tapahtui 2005, 113. (Luopa)

³⁵⁹ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 140—141. (Jortikka)

Vaikeista äitikokemuksista kertovat sotaorvot haluavat teksteissään ymmärtää myös sitä, miksi äiti ei voinut olla heille hyvä ja hellä. Asioille halutaan nyt aikuisuudessa löytää syitä ja selityksiä. Esimerkiksi seuraavassa tekstissä, joka on otsikoitu *Kirje kaatuneelle isälle*, eräs sotaorpomies koettaa ymmärtää äitinsä käytöstä:

*"Äitisuhde on arka asia minulle. Jos olisit elänyt, olisit tullut minua puolustamaan ja estänyt äidin kovat lyönnit. (---) Hän löi jopa lapsen ranteen paksuisella köydellä. Oliko ankara työ, suru, köyhyys kuluttanut hänet, tehnyt niin kovaksi? Kuolettiko, turruttiko hän hyvät tunteensa? Olisiko äiti ollut lempeämpi, jos sinä olisit elänyt? Purkiko hän ahdistuksensa minuun, pieneen poikaansa? Toki siihen aikaan lapsia lyötiin joka perheessä, mutta äiti pieksi minua enemmän kuin on kohtuullista. Liekö joku epäillyt ääneen sotalesken kykyä yksin kasvattaa poikalasta, ja siksi äiti halusi kurittaa minua ja näyttää, että hänen pojastaan tulee kunnon mies. (---) Näitä olen miettinyt saamatta vastausta."*³⁶⁰

*"Olisin tarvinnut enemmän hellyyttä, mutta tajuan, miten vaikeaa äidin oli olla tasapuolinen. Minä olin iso ja aina oli pienempiä lapsia, joita piti hoitaa ja helliä."*³⁶¹

Isän kuolema aiheutti lapsille usein myös pelon äidin menetyksestä. Moni sotaorpo kertoo pelänneensä kauhuissaan äidin kuolemaa tai sitä, että äiti jättää ja hylkää lapsensa. Isän kuolema oli järkyttänyt lapsen perusturvallisuutta, ja ainoaan huoltajaan takerruttiin vahvasti. Kivimäen mukaan äidin menettäminen ja yksin jääminen olivat pelottavinta, mitä sota-ajan lapset saattoivat ajatella. Äiti koettiin omaa itseäkin tärkeämmäksi.³⁶²

*"Than pienestä asti pelkäsin äitini menettämistä hysterisesti. Pelkoja ja suruja oli paljon. En uskaltanut oikein iloitakaan pelätessäni jo tulevaa pahaa."*³⁶³

*"Äitini oli minulle niin tärkeä, että kun hän ihan aiheesta joskus suuttui minulle, minun maailmani romahti. Suunnaton häätä valtasi minut. Miten minun sitten käy, kun äitikin hylkää minut!"*³⁶⁴

Moni sotaorpo kokee, että pelko äidin menetyksestä johti siihen, että heistä tuli ylikilttejä suoriutujia, jotka halusivat kaikissa tilanteissa miellyttää äitiä, jotta tämä ei vain jättäisi ja hylkäisi heitä.

³⁶⁰ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 30—31. (Jordman)

³⁶¹ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 118. ("Sotaorpo Tampereelta")

³⁶² Kivimäki 2007, 220.

³⁶³ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 87. (Mäentakanen)

³⁶⁴ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 118. ("Sotaorpo Tampereelta")

*"Äiti sairasteli paljon ja uhkaili minua. 'Jos et ole kiltti, minä kuolen.' Ja kiltti minä olin, totisesti, lapsena, nuorena ja vielä aikuisenakin."*³⁶⁵

Saukkonen kysyi pro gradu -työtään varten haastattelemiltaan soteleskiltä minkä merkityksen he kokevat lapsilla olleen heidän jaksamiselleen. Sotelesket kertovat vastauksissaan lasten olleen usein ainoa syy, jonka takia he jaksoivat jatkaa elämäänsä. Monet sotelesket kehuvat, että heidän lapsensa olivat todella kilttejä ja harvinaisen tottelevaisia.³⁶⁶ Soteleskien vastauksista heijastuukin mielestäni vahvasti sotaorpolasten kiltteys, sopeutuvaisuus ja äidin miellyttämisen tarve:

*"No tietysti lapset oli siinä aina niin kuin tuota. Poikakin kun oli pikkuinen, ja silloin tuota mie ku itkin yölläkin. Ja tuota niin poika taputteli miun, poskia ja kaikkia, niin se oli aina tuota, että arvelin, että jos ei ois poikoo, niin yhä enemmän oisin tosiaan ollut. Ja niin ku tyttöki, niin se oli aina siellä sirkuttamassa, vaikka näki, jotta äiti ei paljon huomoo häntä."*³⁶⁷

*"Kaipa ne (lapset) oli semmosii, jotta ne ymmärsivät minua paljon, siinä se mahto olla se suurin merkitys."*³⁶⁸

Kivimäki puhuukin artikkelissaan näkymättömäksi tekeytyneistä lapsista, jotka eivät vahingossakaan halunneet aiheuttaa väsyneelle ja surulliselle äidilleen lisätaakkaa. Sotaorvot olivat täysin riippuvaisia äitinsä jaksamisesta, ja koettivat tällä tavoin parhaansa mukaan auttaa äitiään jaksamaan. Tämä asetelma johti usein liian aikaiseen vastuunkantoon, ja lisäsi sotaorpojen turvattomuuden kokemusta.³⁶⁹ Pienet lapset saattoivat myös joutua toimimaan äitinsä "terapeutteina". Sen sijaan, että sotaorvot itse olisivat saaneet osakseen turvaa ja lohdutusta, joutuivat he usein astumaan perheen vastuunkantajan rooliin ja lohduttamaan sekä tukemaan äitiään ja muita sukulaisiaan. Myös Sari Näre nostaa tämän lapsen ja vanhemman roolimutoksen, parentifikaation, esiin artikkelissaan. Hänen mukaansa lapset joutuivat usein aikuisten kannattelijoina omien tarpeidensa kustannuksella. Tilanne johti lapsuuden varhaiseen menetykseen.³⁷⁰

"Jatkuva puute kaikesta, rakentamisesta aiheutunut rasitus sekä naapureitten ikävät juorut olivat alkaneet ahdistaa äitiäni niin, että hän masentui ja alkoi menettää omanarvontuntoaan. Äitini oli toivonut löytävänsä tuekseen hyvän miehen, mutta sellaisia ei ollut näköpiirissä. Hänellä ei myöskään ollut ketään aikuista luotettavaa ystävää, jonka kanssa hän olisi voinut keskustella ongelmistaan ja saada siitä tukea. (---) Niinpä minä perheen vanhimpana

³⁶⁵ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 141. (Jortikka)

³⁶⁶ Saukkonen 2002, 34—35, 39, 48.

³⁶⁷ Saukkonen 2002, 48.

³⁶⁸ Saukkonen 2002, 48.

³⁶⁹ Kivimäki 2007, 220—222.

³⁷⁰ Näre 2007b, 167. Näre 2007a, 213.

*'naisihmisenä' sain kuunnella sellaisia aikuisten ihmisten ongelmia, joita en pystynyt vielä 12-vuotiaana mitenkään ymmärtämään, enkä niihin kantaa ottamaan, vaikka äiti sitä odotti. Mutta pakko oli kuunnella."*³⁷¹

Sota toi kuoleman osaksi lasten arkipäivää. Myös oman kuoleman pelko tuli siis kovin tutuksi sota-ajan lapsille ja nuorille. Sotaorvot purkavatkin teksteissään erilaisia pelkoja, joita kuoleman jokapäiväinen läsnäolo heille lapsuudessa aiheutti.

*"Monta kertaa noitten vuosien aikana ehdin toivoa, että olisin kuollut jo pienenä, jolloin en olisi pelännyt kuolemaa ja helvettiä. Että se siitä huolettomasta lapsuudesta."*³⁷²

*"Nyt aikuisena hulluimmalta tuntuu pelkoni, joka liittyi vessaan. Meillä oli pieni vessa, jonka valokatkaisija oli korkealla. Vain varpaillani kurkottaen yletyn siihen. Kun valon sammuttaa ja sehän on sammutettava, koska sähköä on säästettävä, on täysin pimeää ja narusta vedetty vesi kohisee kovasti. Pelkään isän tulevan vessan pöntöstä ja vievän minut johonkin kamalaan paikkaan, jos en kyllin nopeasti ennätä pois vessasta ja saa ovea kiinni."*³⁷³

*"Elämänohjeeksemme annettu neuvo: 'Ellette opettele selviämään itse, käy teille ehkä kuin isällenne' sävytti koko lapsuudenaikaa ja nuoruutta, ehkä sävyttää elämän syysiltaakin."*³⁷⁴

Traumaattisia kokemuksia sotaorvoille saattoi aiheuttaa myös esimerkiksi isän ruumiin näkeminen. Jotkut vanhemmista sotaorvoista lähtivät esimerkiksi äidin tueksi tunnistamaan isän ruumista, kuten eräs 11-vuotias poika, jonka sisko kertoo tapauksesta muistelmissaan:

*"Vasta myöhemmällä iällä hän kertoi toisille, että oli aika järkytys nähdä ruumiit vierä vieressä, keneltä kasvot murskattuna ja veressä, keneltä poissa raajatkin. Yhtäkkiä äiti oli lyhyistynyt maahan. Kun veli oli katsonut laverille, hän oli nähnyt isänsä ruumiin, jonka silmät olivat kauhun laajentamina sepposen selällään. Hän oli juossut sivummalle ja oksentanut. Näitä kauhukuvia hän mietti vuosikausia ja näki painajaisia."*³⁷⁵

Sotaorvot kärsivät orpoutensa lisäksi tietysti myös kaikista muista sotaan liittyvistä peloista, jotka koko sodan aikana eläneiden lasten sukupolvi koki: pommituksista, desanttivaarasta ja ilmataisteluista. Ahdistavat sotatapahtumat aiheuttivat lapsille esimerkiksi painajaisia. Näreen sanoin "modernin teknologian pimeä puoli kylvi lapsiin tunnetta, että yhtäkkiä voi menettää kaiken".³⁷⁶

³⁷¹ Kaikki vaan tapahtui 2005, 205—206. (Vertanen).

³⁷² Kaikki vaan tapahtui 2005, 206. (Vertanen)

³⁷³ Kaikki vaan tapahtui 2005, 157—158. (Matilainen)

³⁷⁴ Kaikki vaan tapahtui 2005, 73. (Hillforth)

³⁷⁵ Luopa 2005, 111.

³⁷⁶ Näre 2007a, 195.

*"Lapsena ymmärsin asiat niin, että kaikki se mitä sodasta kuulin kerrottavan, saattoi hyvin tapahtua heti aivan meidän pihapiirissämme. Siksi vielä vuosia myöhemminkin, jopa aikuisena, näin painajaisunia, että palopommi putosi asuntomme eteen pihalle ja kaikki paloi suureksi kekälekasaksi. Toisessa painajaisessa koko meidän perheemme juoksi vihollisotilaita pakoon. Kuulimme kuinka he saavuttivat meitä koko ajan, mutta emme päässeet pakoon. Omat jalkani painoivat kuin lyijy, enkä pystynyt juoksemaan vaan kaatuilin maahan. Ne olivat kauhun ja pelon tuntemuksia omasta, mutta vielä enemmän koko perheen puolesta."*³⁷⁷

*"Yksi kalamatka jäi erikoisesti mieleeni. Olimme tulossa kotiin, kun vihollisen pommikoneet alkoivat tulittaa meitä erään peltoaukeaman kohdalla. Konekiväärin ääni kuului, ja pelto pölysi noin parin metrin päässä meistä. Ajoimme nopeasti tieltä joenpenkan suojaan. Viholliskoneet olivat tulossa Kouvolasta ja lensivät radan päällä Kotkaan päin. Olimme noin 500 metrin etäisyydellä koneista. Täytyy sanoa, että silloin pelotti."*³⁷⁸

*"Pelkäsin valoverhojen laittamista iltaisin ja pommikoneiden jylinää niiden lentäessä pommittaakseen Euran tehtaita. Olin melkein koko ajan mummin hoidossa ja hän hoki 'ettei kai vaan äidille tapahdu mitään.'*³⁷⁹

*"Elämämme oli täynnä surua ja itkua. Paikkakunnalla elettiin neuvostopommitusten myötä tuskallisia ja piinallisia hetkiä, jotka painuivat lähtemättömästi mieleen. Isän äiti, 'vanhamamma', huuteli meille lapsille, kun yritimme leikkiä ulkona: 'Pommikoneita, pommikoneita tulee!'. Niin ne tulivat, menivät ensin yli, kaarsivat sitten ja alkoi hirvittävä meli. Juoksimme kellariin, tai piilouduimme milloin mihinkin komeroon tai katokseen, jossa oli vähänkin turvaa. Normaali lapsuus jäi olemattomaksi ainaisen varuillaanolon, pelon, surun ja kauhun vuoksi."*³⁸⁰

*"Muistan, miten kerran, kun pommikoneet taas lensivät kotimme yli, äiti otti meidät lapset sängynreunalle kainaloonsa ja sanoi, että kuolemmehan sitten varmimmin kaikki, jos pommi putoaa."*³⁸¹

On myös muistettava, että jokaisen sotaorvon kokema henkisen taakan vaikeus ja määrä, on erilainen, kuten ovat myös jokaisen ihmisen voimavarat, luonne ja selviytymiskapasiteetti. Joukosta löytyy siis niitäkin, jotka kokevat, että heidän lapsuutensa oli vaikeuksista ja ongelmista huolimatta suhteellisen onnellista aikaa. Moni haluaa nostaa negatiivisten muistojen joukosta esiin ne positiiviset.

*"Vaikka jäin sotaorvoksi 3-vuotiaana, menetin äitini muutamaa vuotta myöhemmin ja elin lapsuuteni sodan ja sen jälkeisten vuosien ankeissa oloissa, en voi sanoa, että lapsuuteni olisi ollut vain surullinen. Paljon siihen mahtui hauskaa ja kivoja ja arvokkaita asioita. Sai huolehtia itsestään ja muista; oli vapautta tehdä, mitä halusi."*³⁸²

³⁷⁷ Kaikki vaan tapahtui 2005, 192—193. (Vertanen)

³⁷⁸ Ei tullut isä kotiin 2005, 113. (Kaltola)

³⁷⁹ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 11. (Rostén 2006)

³⁸⁰ Ei tullut isä kotiin 2005, 36. (Parkkinen)

³⁸¹ Ei tullut isä kotiin 2005, 102. (Pallonen)

³⁸² Ei tullut isä kotiin 2005, 57. (Skyttä)

5.2. Taloudelliset vaikeudet – avustusten auttavat ja saavuttamattomat

Vielä 1950-luvulla isä oli suomalaisperheessä usein ainoa työssäkäyvä aikuinen, joka huolehti yksin perheen taloudellisesta toimeentulosta. Jouko Huttunen toteaaakin isän edustaneen perheessä vahvasti instrumentaalista funktiota. Isä oli pääasiassa se, joka huolehti perheen ulkopuolisista suhteista sekä perheen taloudellisista päämääristä.³⁸³ On sanomattakin selvää, että perheen pääasiallisen elättäjän kuolema aiheutti sotalleskille ja sotaorvoille taloudellisesti vaikean tilanteen.

Anna-Maria Kriikku on tutkinut vuonna 1996 valmistuneessa tutkielmassaan sotalleskien taloudellista toimeentuloa sodanjälkeisinä vuosina. Opinnäytteessään Kriikku on tutustunut Sotalleskien ja Kaatuneitten Omaisten Huolto ry:n vuosina 1947—1948 keräämään sotalleskiaineistoon. Tuolloin yhdistys keräsi tiedot yli 20 000 sotallesken taloudellisesta tilanteesta kyselykaavakkeen avulla. Kyselyssä selvitettiin sotalleskien huoltoeläkkeiden, lisähuoltoeläkkeiden, perhelisien ja kunnan antamien avustusten määrä, asunto-olot sekä perheiden terveydellinen tilanne. Kyselyn avulla yhdistys jaotteli sotallesket neljään ryhmään: hyvin, tyydyttävästi, välttävästi ja heikosti toimeentuleviin. Kriikku on tehnyt aineistosta 220 kortin otantatutkimuksen. Sen mukaan vain 5,5 % sotalleskistä kuului hyvin toimeentulevien luokkaan, 24,5 % tyydyttävästi toimeentuleviin, 43 % välttävästi toimeentulevien ryhmään ja 26 % heikosti toimeentuleviin. Tutkimuksen mukaan valtaosa sotalleskistä eli hyvin vaatimattomissa ja köyhissä olosuhteissa.³⁸⁴ Sotaorpojen elinolosuhteet saattoivat olla siis hyvinkin heikot.

*"Asunto oli päätyhuoneisto ja se sijaitsi pohjakerroksessa kylmän kellarin päällä. Olohuoneessa oli koko seinän mittainen ikkuna. Makuuhuoneessa ja keittiössä oli kummassakin kaksi suurta, eri seinillä olevaa ikkunaa. Valoa oli yllin kyllin, mutta pakkasten tultua hytisimme kylmästä. Hiilestä oli pulaa. Äiti osti meille huutokaupasta ison lattiatyynyn, jonka päällä sisareni ja minä istuimme paksuissa villavaatteissamme, selät haaleassa patterissa kiinni. Lämmintä vettäkään ei tullut kuin muutaman kerran kuukaudessa."*³⁸⁵

Sotallesket perheineen eivät tulleet taloudellisesti toimeen pelkkien huoltoeläkkeiden varassa: huoltoeläkkeiden tarkoitus oli alun perinkin turvata vain perheiden minimitoimeentulo. Sodassa köyhtyneen valtion oli paljon hyödyllisempää pyrkiä saamaan nuoret ja työkykyiset lesket mukaan tuotantoelämään ja elättämään näin itsensä ja lapsensa. Naisia tarvittiin myös sotakorvaustuotannon

³⁸³ Huttunen 1990, 24.

³⁸⁴ Kriikku 1996, 130—132, 134, 143, 153, 159, 162, 168.

³⁸⁵ Kaikki vaan tapahtui 2005, 41. (Korsimaa)

aiheuttaman työvoimapulan paikkaamiseen etenkin teollisuustuotannossa ja palvelualoilla. Sota-aikana suomalaiset naiset olivat ensimmäistä kertaa astuneet joukolla mukaan työelämään, ja työmarkkinoiden ovet pysyivät heille auki myös sodan jälkeen.³⁸⁶

Sotaleskien työllistämistä varten säädettiin huhtikuussa 1943 laki sotaleskien työhuollosta³⁸⁷. Siinä sotaleskien työllistymistä pyrittiin auttamaan työhön sijoituksen, työvälivälineavun, ammattikoulutuksen ja opintolainojen avulla. Laki oli voimassa vuoteen 1951 saakka ja sen aikana työhuoltoa sai noin 6000 sotaleskeä. Heistä 3700 sai ammattikoulutusta, jota annettiin korkeintaan vuoden ajan sosiaaliministeriön järjestämällä tai hyväksymällä kursseilla. Noin 60 % sotaleskistä koulutettiin ompelijan ammattiin, sillä se mahdollisti perheellisten sotaleskien työskentelyn kotona. Työhön sijoituksen avulla onnistuttiin työpaikka löytämään vain noin tuhannelle sotaleskelle, ja työvälivälineapua, esimerkiksi ompelukoneita, hankittiin vajaalle kahdelle tuhannelle sotaleskelle. Opintolainan merkitys jäi täysin mitättömäksi, sillä sitä sai lain voimassaoloaikana vain kuusi sotaleskeä.³⁸⁸

Työhuoltolain avustusten ulkopuolelle jäi kuitenkin noin 24 000 sotaleskeä. Suurin este sotaleskien työhuollon toteutumiselle oli se, ettei valtio kyennyt tarjoamaan ratkaisua sotaleskien lastenhoito-ongelmalle. Yksinhuoltajaäidin oli usein mahdotonta lähteä työhön tai vuoden mittaiseen ammattikoulutukseen, sillä valtio ei auttanut lasten hoidon järjestämisessä. Jokaisen sotaleskiäidin oli itse etsittävä lapsille hoitopaikka työssä tai koulussa olon ajaksi. Lapsia ei saanut myöskään ottaa mukaan kursseille. Esimerkiksi Kaatuneitten Omaisten Liitto pyrki paikkaamaan ongelmaa perustamalla vuonna 1947 noin sadalle lapselle tarkoitetun sotaorpokodin Humppilaan. Myöhemmin sotaorpokoti siirrettiin Turun Kaksikerran Marielundiin.³⁸⁹

Taloudellisesti heikko tilanne aiheutti sotaorpoperheissä monenlaisia vaikeuksia ja ongelmia. Elintarvikkeista oli etenkin sodan jälkeisinä vuosina pulaa, ja osa sotaorvoista muisteleekin kerjuumatkoja, joita he ovat yksin tai yhdessä äidin kanssa tehneet.

*"Muistan, kun kerran kävimme lihan kerjuulla, kuten äiti asian ilmaisi. Silloin elettiin aikaa, jolloin ihmiset vielä auttoivat ja tukivat toisiaan. Kun lehmämmekin sitten kuoli, kyläläiset keräsivät rahaa uuden ostamiseen."*³⁹⁰

³⁸⁶ Kriikku 1996, 46; Urponen 1994, 218; Satka 1994, 301.

³⁸⁷ Laki säädettiin yhtä aikaa sotaorpojen työhuoltolain kanssa.

³⁸⁸ Kriikku 1996, 47–48, 52.

³⁸⁹ Kriikku 1996, 52.

³⁹⁰ Isän ikävä 2001, 94–94. (Halmekoski)

*"Vaatus oli heikko. Nuorimpana sain aina toisten vanhoja leninkejä. Siskoni valittivat, että koulussa pilkattiin, kun monoissa kuljettiin, mutta nekin oli saatu jostain sota-avustuksena. Paras ystäväni oli kauppiaan tytär, jolla oli aina nätit vaatteet. Joskus iltaisin rukoilin Luoja, että Meerin äiti olisi lahjoittanut jonkin kauniin vaatekerran minullekin. Luoja ei kuullut pyyntöäni. Mieli apeana narutin aamuisin monoja, joiden sisällä oli monet sukat, koska jalkineet olivat liian suuret."*³⁹¹

*"Varmaankin kaikesta alkoi olla puutetta. Meillä oli perunamaa ja pieni kasvima, ja lisäksi kasvatimme omaa sikaa kesästä joulukuun ja saimme ruokaa talveksi. Kerjuullakin tuli käytyä jauhoja pyytämässä. Äidin kanssa kuljimme pitäjillä, ja lähimmissä maataloissa kävin yksin."*³⁹²

Perheen tilanne oli erityisen vaikea, jos sillä ei ollut ketään auttavia sukulaisia tai ystäviä.

*"Äitini jäi siis leskeksi 24-vuotiaana, neljän pienen lapsen kanssa täysin tyhjän päälle. Ei ollut omaisuutta, ei omaa asuntoa, ei ammattia eikä koulutusta. Ei ollut varakkaita isovanhempia tai muita sukulaisia, joihin olisi voinut tukeutua. Äitini ja isäni olivat itsekin puoli-orpoja. (---) Asuimme alivuokralaisina vanhan maalaistalon pienessä peräkammarissa, itäsuomalaisessa syrjäkylässä, tiettemien taipaleiden takana."*³⁹³

Sotaleskille ja sotaorvoille oli tarjolla myös monenlaista avustusta, kuten jo aiemmin on todettu. Sotaorpojen kokemukset avustusten saamisesta ja sen merkityksestä jakautuvat kuitenkin rajusti kahtia: toiset kertovat saaneensa avustuksia, toiset taas kokevat jääneensä täysin vaille ulkopuolista apua.

*"Mitään sotakummeja ei meillä ollut enkä sellaisista mitään tiennytkään ennen kuin joskus aikuisena."*³⁹⁴

Myös Sari Näreen havainnon mukaan kaikki sotalesket ja -orvot eivät olleet tietoisia oikeuksistaan ja mahdollisuuksistaan saada erilaisia tukia ja avustuksia. Tästä syystä moni perhe joutuikin tukien ulkopuolelle. Näreen mukaan tilanne vaihteli asuinpaikkakunnan mukaan, ja johtui siitä, ettei hallintomenettelylakia vielä tuolloin ollut olemassa. Tämä tarkoitti sitä, ettei viranomaisilla ollut minkäänlaista velvollisuutta ilmoittaa ja kertoa etuisuuksista avustuksiin oikeutetuille henkilöille. Joillakin paikkakunnilla apua saatettiin tarjota herkästi, kun tosilla taas avunhakijoihin saatettiin suhtautua hyvinkin viileästi.³⁹⁵ Kaikki sotalesket eivät myöskään ryhtyneet taistelemaan

³⁹¹ Kaikki vaan tapahtui 2005, 114. (Luopa)

³⁹² Ei tullut isä kotiin 2005, 19. (Nurminen)

³⁹³ Kaikki vaan tapahtui 2005, 193—194. (Vertanen)

³⁹⁴ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 132. (Lehtelä)

³⁹⁵ Näre 2007b, 152—153.

oikeuksiensa puolesta. Atte Oksasen mukaan suomalaista sodanjälkeistä kulttuuria leimasi omillaan pärjäämisen ihanne, joka nosti varmasti myös sotaaleskien avunpyynnin kynnystä.³⁹⁶

Sotaorpojen kohdalla merkittävimmäksi teemaksi avustuskysymyksen kohdalla nousee sotaorpojen työhuollon, eli koulutusavustuksen saaminen. Kyselytutkimukseen osallistuneiden sotaorpojen koulutusaste selviää seuraavasta taulukosta. Taulukkoon on merkitty kunkin sotaorvon korkein kokonaan suorittama tutkinto. Sen mukaan kyselyyn osallistuneet sotaorvot ovat suhteellisen hyvin koulutettuja. Peräti puolella kyselyyn vastanneista on joko ammatillinen tai opistoasteen koulutus, ja lähes viidesosalla korkeakoulu- tai yliopistotutkinto.

Taulukko 6. Kyselytutkimuksen sotaorpojen korkein kokonaan suorittama kouluaste

Koulutusaste	Lukumäärä	%
Kansa- ja / jatkokoulu	72	17,9
Keskikoulu	45	11,2
Ylioppilas	12	3,0
Ammattikoulu	101	25,1
Opisto	104	25,9
Yliopisto / korkeakoulu	68	16,9
Yhteensä	402	100

Lähde: Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kysely

Ne, jotka kokevat jääneensä avustusten tavoittamattomiin, ovat usein katkeria siitä, että sotaorpous riisti heiltä mahdollisuuden kouluttautua eteenpäin. Teksteistä onkin havaittavissa, että sotaorpojen, niin koulutettujen kuin kouluttamattomien, kollektiivinen kokemus on se, että avustukset eivät ole heitä riittävästi tavoittaneet eikä yhteiskunta näin ole pitänyt heikoimmistaan huolta. Näin siitä huolimatta, että sotaorpojen joukosta löytyy myös paljon yliopistokoulutuksenkin hankkineita.

Taulukko 7. Valtion koulutusavustusta saaneiden sotaorpojen määrä kyselytutkimuksessa

Saitko koulutusavustusta?	Lukumäärä	%
kyllä	124	30,8
osittain	87	21,6
ei	153	38,1
ei tiedä	38	9,5
yhteensä	402	100

Lähde: Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kysely

³⁹⁶ Oksanen 2007, 99.

Muitakin koulutusavustuksia kyselyyn vastanneet sotaorvot kertovat saaneensa hyvin vähän. Pääasiassa muita avustuksia saaneet 17,9 % ilmoittivatkin olleensa yliopisto-opiskelijoita, jotka olivat saaneet stipendejä etenkin Kaatuneitten Omaisten Liitolta, Mannerheimin Lastensuojeluliitolta sekä erilaisilta säätiöiltä.

Taulukko 8. Muita koulutusavustuksia saaneiden sotaorpojen määrä kyselytutkimuksessa

Saitko muita avustuksia koulunkäyntiisi?	Lukumäärä	%
Kyllä	72	17,9
En	330	82,1
Yhteensä	402	100

Lähde: Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kysely

Sotaorpojen kirjoituksissa tuodaan usein esiin myös viranomaisten nuiva suhtautuminen avustusten hakijoihin. Etenkin koulua käymättömät ovat hyvin katkeria siitä, etteivät ole saaneet opiskeluavustuksia, jotka heille olisivat kuuluneet.

*"Oppikouluun ei ollut minkäänlaisia mahdollisuuksia rahan puutteen vuoksi. Lähin oppikoulu oli Joensuussa 25 kilometrin päässä, eikä kukaan ollut opettamassa ja kertomassa koulunkäyntimahdollisuuksista."*³⁹⁷

*"Olisin mielelläni jatkanut vielä lukiossa, mutta siihen ei ollut taloudellisia edellytyksiä, koska nuoremmat sisarukseni olisivat joutuneet kärsimään puutetta vielä enemmän. Sellaista en voinut edes ajatella. Sitä paljon puhuttua ja tietämättömien kadehtimaa, sotaorvoille tarkoitettua opintotukea olen saanut elämäni aikana vain kahdelle viimeiselle luokalle keskikoulussa, eikä sekään kattanut niitä kuluja, joita koulunkäynti vieraalla paikkakunnalla aiheutti."*³⁹⁸

"Sain kuin sainkin keskikoulun loppuun ja äiti meni lukion aloittamista varten paikalliseen virastoon kysymään, mitä taloudellista tukea olisi saatavissa jos jatkaisin lukiossa. Hän yritti perustella, että koti jäi sodan takia Viipuriin ja mies kaatui sodassa. 'Ne kouluttaa joilla on varaa', oli viranomaisen tyyly vastaus. Muistan lopun ikäni, kun äiti tuli sieltä vihaisena, pää punaisena ja kertoi mitä hänelle oli vastattu ja hän ilmoitti minulle: 'Sinä menet sitten töihin.'" ³⁹⁹

Edellisestä tekstistä voi myös huomata sen, että valtio tuki vain sotaorpojen ammatillista koulutusta, ei lukio-opintoja. Tästä syystä moni sotaorpo joutui hautaamaan haaveensa lisäopinnoista. Seuraava tekstinäyte kertoo siitä, että unelma-ammatin menetys saattaa harmittaa vielä eläkeiässäkin.

³⁹⁷ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 44. (Tahvanainen)

³⁹⁸ Kaikki vaan tapahtui 2005, 207—208. (Vertanen)

³⁹⁹ Kaikki vaan tapahtui 2005, 187. (Rantalainen-Huber)

" Keskikoulun päättötodistuksen sain, mutta sillä ei vielä arkkitehdiksi valmistuta. Meidän koulussamme ei ollut lukiota, joten sinne siirtyvät joutuivat vaihtamaan koulua. Toisekseen lukion käyminen vaati rahaa, sillä siihen ei valtiolta apua herunut. " ⁴⁰⁰

Kaarina Saukkosen pro gradu -työssään haastattelemat sotelesket tuovat myös esiin sen, ettei tarjolla olleista avustusmahdollisuuksista ollut tarjolla tarpeeksi tietoa. Soteleskiä hämmensi erilaisten avustusorganisaatioiden ja -tahojen sekä virastojen suuri määrä. Näin sotaorpojen äidit saattoivat jäädä ilman tietoa lasten työhuollon saannin mahdollisuuksista.⁴⁰¹ Ongelma oli sosiaalihuollossakin tiedostettu ja esimerkiksi J.H. Tunkelo vaati vuonna 1940 Huoltajassa lisää viranomaiselinten ja vapaan huoltotyön välistä yhteistyötä, tehtävien jakoa sekä keskinäistä tiedotusta:

"...tehdään rinnakkaistyötä, toisistaan tietämättä, mikä kuvastuu siinäkin, että valtion omat viranomaiset, vielä vähemmän suuri yleisö eivät ole selvillä, kuka viranomainen tai vapaa järjestö minkin työalan hoitajana pääasiallisesti toimii. " ⁴⁰²

Tästä huolimatta kuitenkin osa sotaorvoista taas kertoo saaneensa koulutusavustuksia, ja kokeneensa avustukset suurena etuoikeutena ja mahdollisuutena. Yleensä pitkälle kouluttautuneilta sotaorvoilta löytyy taustaltaan joitakin näistä tekijöistä: aktiivinen ja kannustava äiti, suku sekä opettaja, hyvä toimeentulotaso, esimerkiksi sukulaisten avustukset tai perheen varallisuus, sekä tietoisuus sotaorvoille tarjolla olleista avustuksista, toisin sanoen yhteiskunnallisesti valveutunut äiti tai lähisuku.

"Neljännellä luokalla ollessani opettaja ehdotti äidilleni, että minut voisi laittaa oppikouluun. (---) Mummulan väellä oli suuri ansio siihen, että pääsin opintielle. Sain nimittäin asua kouluviikot heillä, kun kotona oli linja-autotien varteen useiden kilometrien matka. Sotaorpoeläke auttoi myös asiaa. Olihan koulunkäynnistä monia kuluja, kuten koulukirjat, automatkat ja lukukausimaksut. " ⁴⁰³

"Kansakoulusta jäi aika mukavia muistoja, varsinkin yläkoulun ajalta. Silloin oli pari opettajaa eri vuosina, muualta tulleita. Kun sitten tuli ns. 'Amerikan paketteja' meidät olisi jätetty ilman, ellei opettajani olisi pitänyt puoliamme. Hänelle oli sanottu, ettemme tarvitse mitään, koska olin kuulemma hienoimmin puettu. Opettajani oli sanonut, että ei hienoimmin, mutta siisteimmin. " ⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 20. (Leppänen)

⁴⁰¹ Saukkonen 2002, 116.

⁴⁰² Huoltaja 10—11/1940, 101—108.

⁴⁰³ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 39. (Kiviranta)

⁴⁰⁴ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 124. (Tammentie)

*"Koska sotaorpojen ammatillinen koulutus kustannettiin valtion varoista, hain kuukausittaisen raha-avustuksen sosiaalitoimistosta. Siellä jonotettiin muiden avuntarvitsijoiden kanssa. Raha-avustus tuntui kuitenkin etuoikeutetulta eikä mitenkään alentavalta."*⁴⁰⁵

Sotaorpojen joukosta löytyy myös tapauksia, joissa vaikeista olosuhteista huolimatta esimerkiksi perheen kaikki lapset ovat suorittaneet yliopistotutkinnon. Ainakin joissakin tapauksissa yhteiskunnan apu siis on löytänyt perille. Hyvänä esimerkkinä toimii perhe, josta peräti neljä sisarusta kouluttautui yliopistossa: yksi farmaseutiksi, toinen rehtoriksi, kolmas koulutoimenjohtajaksi ja neljäs kotitalousopettajaksi.

*"Oppikoulun käyminen oli siihen aikaan vielä aika harvinaista. On suoranainen ihme, että meidän perheestämme neljä lasta meni oppikouluun. Ensinnäkin olimme vähävaraisia, matka yhteiskouluun oli 25 kilometriä ja kulkuyhteydet olivat hyvin huonot. (---) Osan keskikoulun ajasta valtio antoi avustusta koulunkäyntiin. Joinakin vuosina kävi kuitenkin niin, että vapautusta lukukausimaksusta ei myönnetty, jos valtiolta sai avustusta."*⁴⁰⁶

*"Sotaorpouden perusteella sain vapaaoppilasetuuksia lukiossa ainakin jonkin verran. Muutoin olisi koulunkäynti tyssännyt heti alkuunsa sillä isäpuolen tulot eivät päästä huimanneet."*⁴⁰⁷

5.3. "Pikkusankareita" ja "sotaorpopiruja" – sotaorpojen kokemukset ympäristön suhtautumisesta heihin

Ilona Kemppaisen mukaan kaatuneiden omaiset edustivat monella tapaa surua ja sankarikuolemaa yhteisössä myöhemminkin.⁴⁰⁸ Kemppaisen mukaan sankarikuolema ei ollut vain vainajan lähipiirin yksityisasiasia, vaan sodassa kaatuneiden sankarien kuolema tapahtui aina koko kansakunnan ja isänmaan puolesta. Kuolema sodassa ei siis tarkoittanut vain surua vainajan perheessä, vaan sen merkitys nousi sotaa käyvässä maassa korkeampiin sfääreihin: kaatuneet sotilaat nostettiin isänmaanrakkauden ja uhrimielen uljaimmiksi symboleiksi. Kemppainen toteaaakin, että ainoastaan Suomessa kenestä tahansa kaatuneesta voitiin käyttää nimitystä sankari – muissa maissa sankarimimityksen ansaitsemiseksi piti tehdä muutakin kuin kuolla, suorittaa esimerkiksi erityisiä urotöitä. Suomessa sankarivainajat sidottiin siis vahvasti yhteisöön ja sen puolesta toimimiseen. Esimerkiksi

⁴⁰⁵ Isän ikävä 2001, 59. (Siivonen)

⁴⁰⁶ Isän ikävä 2001, 127. (Palonen).

⁴⁰⁷ Kaikki vaan tapahtui 2005, 32. (Outinen)

⁴⁰⁸ Kemppainen 2006, 160.

sankarihautajaiset eivät olleet vain vainajan lähipiirin surujuhla, vaan koko yhteisön, jopa koko valtion "kansallinen surujuhla".⁴⁰⁹

Osa sotaorvoista kertoo havainneensa jo varhain, että heidän isänsä oli kuollut tavallista ylevämmällä tavalla. Sotaorpous oli monen kokemuksen mukaan hyväksyttävämpää ja arvostetumpaa orpoutta kuin vaikkapa onnettomuuden tai sairauden vuoksi orvoksi jääneiden orpous.

*"Kylällä ja naapureissa muodostin ihmisten puheista sellaisen käsityksen, että kun tuli puhe sankarivainajista, minä jotenkin sain pikkuisen sankaruutta itseen. Isä josta en mitään muistanut, oli kuollut jotenkin ylevällä tavalla."*⁴¹⁰

*"Meille sotaorvoille korostettiin, että pitää sanoa isän kaatuneen eikä kuolleen, kun kysytään, missä isä on. Minulle on jäänyt mielikuva, että meihin suhtauduttiin melkein kuin pikku sankareihin, ihan toisin kuin vaikkapa keuhkotautiin kuolleiden lapsiin."*⁴¹¹

*"Isättömyyteni on kuitenkin ollut jotenkin hyväksytyä ja helposti selitettävissä, koska isä kaatui sodassa. Sotaorpoudesta en muista koskaan saaneeni itselleni mitään sädekehää enkä paljon sääliäkään."*⁴¹²

Valtaosalla sotaorvoista on kuitenkin täysin päinvastainen kokemus siitä, millaista kohtelua he ovat sankarivainajan lapsina saaneet ympäristöltä osakseen. Eräs sotaorpo esimerkiksi on kokenut lapsuudessaan, että hänen perheensä status laski yhteisössä isän sotakuoleman jälkeen.

*"Vajaan vuoden kuluttua isän kaatumisesta meidät sanottiin irti vuokrakodista. Talon isäntä kai ajatteli, ettemme pystyisi maksamaan vuokraa. Äidille se oli kova kolaus. Mihin lähteä ison lapsiparven kanssa? Huomasimme, miten arvoasteemme aleni huomattavasti joidenkin silmissä, ja se koski. Tuntui pahalta ja epäoikeudenmukaiselta, koska eihän ollut meidän syyämme, että isä kaatui sodassa."*⁴¹³

Sotaorpojen kollektiivinen kokemus näyttäisi aineistoni pohjalta olevan se, että sotaorpoihin suhtauduttiin ympäröivän yhteisön taholta pääosin negatiivisesti. Monen kokemus lapsuudesta on se, että sotaorpoa kohdeltiin alentavasti, häntä pilkattiin ja syrjittiin. Erityisesti lapset saattoivat olla toisiaan kohtaan hyvinkin raakoja: monen sotaorvon muistoissa koulussa ja lasten leikeissä kiusaamisen kohteeksi joutuminen on erittäin raskas kokemus. Muut lapset saattoivat myös

⁴⁰⁹ Kemppainen 2006, 53—54, 64, 143.

⁴¹⁰ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 38. (Kiviranta)

⁴¹¹ Isän ikävä 2001, 106. (Järsta)

⁴¹² Isän ikävä 2001, 129. (Palonen)

⁴¹³ Ei tullut isä kotiin 2005, 91. (Nummi)

suhtautua sotaorpoihin kuin he olisivat kuuluneet alempaan kastiin. Vahva erilaisuuden ja muista poikkeamisen kokemus on läsnä sotaorpojen teksteissä.

*"Me sotaorvot erotuimme koululaisten joukosta. Saimme sinivalkoraitaista flanellia, josta oli ommeltu meille mekot, takit, lakit, koululaukut ja rasat, kaikki samasta kankaasta. Seurauksena kateus ja pilkkanimet. Erityisesti minua puolikielistä nimiteltiin sotaorpopiruksi."*⁴¹⁴

*"Olimme tietysti kummajaisia, kun olimme karjalaisia ja kylän ainoa soteleski- ja orpoperhe. Se tuotiin esille esimerkiksi koulumatkoilla. Kun kuljimme kapeaa metsäpolkua, minun oli kuljettava aina viimeisenä jonossa, koska emme omistaneet mitään. Samasta syystä en myöskään saanut ottaa pudonneita omenoita tai poimia ruiskukkia."*⁴¹⁵

*"Aika usein me pojat leikimme sotaa. Meillä oli 'sotavankejakin' niin kuin Köyliössä oli ollut. Meillä oli pysyyt. Vanhemmat pojat olivat upseereita. He olivat meille pienemmille ilkeitä. Minun osani joka leikissä oli olla 'kaatunut', kun isänikin oli kaatunut. Kerran eräs upseerin poika sanoi, että tämä on semmoinen sotaleikki, että hän ampuu noin huonon sotilaan, sillä eihän hyvä sotilas sodassa kuole, niin oli hänen isänsä sanonut. Kumminkin siinä sodassamme oli ja kaikissa muissakin sodissa olivat sitten sankarihautajaiset."*⁴¹⁶

Muistelmateksteistä löytyy kuitenkin myös tämän kollektiivisen kokemuksen rikkovia, täysin päinvastaisia kokemuksia. Sotaorpoihin onkin mahdollisesti suhtauduttu eri tavoin eri paikkakunnilla ja eri puolilla maata. Eräs sotaorpo esimerkiksi kertoo oman kokemuksensa kautta, kuinka radikaalisti ympäristön suhtautuminen häntä kohtaan muuttui, kun perhe muutti maaseudulta tehdaskaupunkiin. Kirjoittajan mielestä maaseudulla sotaorpoihin suhtauduttiin hyväksyvästi ja arvostavasti, kun taas tehdaskaupungissa sotaorvot ja Karjalan evakot kuuluivat alimpaan kastiin.

*"Pieni perheemme asettui lopulta Länsi-Suomeen Perniöön. (---) Aloitin opintoni pienessä kyläkoulussa, jossa pieni orpotyttö ja evakko otettiin vielä hyvin vastaan. Äiti opetti, että isää kysyttäessä tuli vastata, että isä on kaatunut sodassa. Pikkusisko aloitti vuoden päästä samassa koulussa. Jostain syystä tovereidemme joukossa ei ollut muita sotaorpoja, joten meistä pidettiin kovasti ja saimme kutsuja luokkatovereiden koteihin. Sotaorpo oli kai heistä jotain erikoista ja hienoa. (---) Muutto pois tutuista oloista ja pienestä koulusta tehdaspaikkakunnalle, jossa oli jyrkkä kastijako, herrat ja työläiset, oli meille pienille tytöille järisyttävä kokemus. Jako heijastui myös meihin lapsiin. Ei saanut sanoa, että oli sotaorpo tai karjalainen. Ryssäksi ei sentään haukuttu."*⁴¹⁷

Osa sotaorvoista kertoo, että he ovat saaneet tuekseen ymmärrystä ympäröivän yhteisön taholta. Erityisesti maalla asuneet sotaorvot kertovat, kuinka heitä on kohdeltu hyvin kotipaikkakunnalla,

⁴¹⁴ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 53. ("Maija-Kaarina")

⁴¹⁵ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 123. (Tammentie)

⁴¹⁶ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 13. (Rostén)

⁴¹⁷ Ei tullut isä kotiin 2005, 96. (Torniainen)

eivätkä he ole saaneet osakseen hyljeksintää tai joutuneet kiusaamisen kohteiksi. Moni painottaa, että sotaorpous ei sotien jälkeen ollut mitenkään outo ilmiö, sillä kohtalotovereita oli paljon.

*"Lapsuutemme oli maalaisympäristössä melko turvallinen. En muista, että meitä olisi mitenkään pilkattu isättömyytemme tähden. Kohtalotovereita, soteleskiä ja sotaorpoja, oli samassa kylässä useissa perheissä."*⁴¹⁸

*"Monista peloista ja levottomista oloista huolimatta koin ratkaisevalla tavalla myönteiseksi kyläyhteisön sekä sukulaisten myötäelämisen sekä osaaottavan ja arvostavan suhtautumisen sotaorpouteen."*⁴¹⁹

Sotaorpojen kokemuksissa esiintyy usein myös kateus, jota ympäristö koki soteleskien leskeneläkettä ja sotaorpojen kummiavustuksia sekä muita avustuksia kohtaan. Sodanjälkeistä pula-aikaa eläneessä Suomessa kateus kaikkea ylimääräistä apua kohtaan saattoi herätä ilmeisen herkästi. Ilmeisesti leskeneläkkeen pienuudesta ei oltu ympäröivässä yhteiskunnassa tietoisia, vaan summan kuviteltiin olevan todellisuutta suuremman. Moni sotaorpo on kokenut lasten lisäksi myös aikuisten, jopa kunnan sosiaaliviranomaisten, suhtautuneen heihin väheksyvästi. Näreen mukaan ympäristö saattoi jopa syyllistää perheitä, jotka olivat menettäneet sodassa huoltajansa, sillä heille maksetut tuet tiesivät pula-ajan kanssa kamppaileville kunnille suurta menoerää. Näre kertookin eräästä soteleskestä, jonka mies oli kuollut kolme viikkoa talvisodan syttymisen jälkeen. Lesken ensimmäinen tukihakemus oli hylätty seuraavin perustein: "Kaatunut kuoli liian aikaisin eikä ehtinyt tappaa yhtään ryssää."⁴²⁰

*"Muistinsopukoissa välähtävät kuukausieläkkeen hakumatkat äidin kanssa. 'Sillä lailla ne upseerin kakarat saa, tulipa taas lisää särvintä', lausahti eräs virkailija kerran."*⁴²¹

*"Eräänä päivänä äitini tuli kertomaan, että minulle oli tullut paketti Ruotsista. Leuhkasti kai sanoin, että mulla on ruotsalaisia autoja, rautaisia, ja että paketissa on aina ollut suklaataki ja appelsiineja. Niinpä me kaikki, myös isommat pojat, menimme äitini kanssa hakemaan postista pakettia. Kun sitten sain paketin äidiltä, hän käski minua viemään sen kotiin. Poikaporukkamme vanhimmat veivät pakettini ja repivät sen auki. Paketissa oli appelsiineja, karamelleja, keksejä ja sellaiset sukat, joissa oli housut mukana. Hetkessä paketti oli tyhjä. Siinä ojan penkalla sitten istuin ja itkin. Vanhin joukosta sanoi vaan, ettei tommonen sotakuolleen kakara tommosia tartte, kun ei mekään saada, vaikka meidän isä on monta aikaa sodassa tapellu. (---) Menimme äidin kanssa kaikkien koteihin tivaamaan asian perään. Kolmen isomman pojan isät olivat omien poikiensa puolella esittäen, että oikein pojat tekivät. Joku kimpaantui, ettei sotaorvolle mitään erilaisempaa kuulu edes Ruotsista lähetettää, kun hänkin niin kauan tappeli."*⁴²²

⁴¹⁸ Isän ikävä 2001, 58. (Siivonen)

⁴¹⁹ Isän ikävä 2001, 145. (Kallio)

⁴²⁰ Näre 2007b, 146, 149—151.

⁴²¹ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 56. ("Maija-Kaarina")

⁴²² Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 14—15. (Rostén)

Sotaorpojen teksteissä usein toistuva teema on myös se, että he ovat vahvasti kokeneet, ettei turhasta saa valittaa. Esimerkiksi koulussa vapaaoppilaspaikan saaneita sotaorpoja on jatkuvasti muistutettu siitä, että he ovat etuoikeutettuja. Isän kuolemaakaan moni ei ole uskaltanut julkisesti surra, koska on kokenut, että se olisi turhaa valitusta, kun he äidin kanssa kuitenkin saivat isän kaatumisen vuoksi eläkettä ja avustuksia.

"Läpäisin pääsykokeen ja minusta tuli oppikoulun etuoikeutettu oppilas. Sitä lehtorit meille teroittivat, etuoikeutta."⁴²³

"Jos joskus satuin saamaan huonon numeron, sain tuntee olevani köyhä sotaorpo, jonka kuului olla kiitollinen, että on saanut vapaaoppilaspaikan lyseosta, vaikka tilalle olisi tulossa maksaviakin oppilaita. (---) Sankarihaudoilla nämä samat opettajat vuodattivat hartaushetken aikana isänmaallisia kyyneleitä. Siinä heidän lähellä seistessä tunsin vastenmielisyyttä, ja koko tapahtuma tuntui teatteriesitykseltä. Silloin olin jo niin vanha, että ymmärsin, mitä isäni oli uhrannut antaessaan henkensä 34-vuotiaana itsenäisyytemme takia ja meidän perheemme menettäessään isän."⁴²⁴

"Se paha asiakin tuli koulussa esille. Äiti oli yksinhuoltaja ja isä kaatunut sodassa. Voi, että kun tuli äitiä ikävä, eihän hänelle vain satu mitään pahaa. Ja että isänkin piti kaatua, olisi edes vain kuollut. Silloin voisi sanoa ja näyttää ikävänsä. Nyt on varottava, joku voi taas sanoa, että tuo on turhaa valitusta, kun saat eläkettä ja äitisiikin saa."⁴²⁵

Kuten edellisestä tekstistä huomaa, moni ei halunnut paljastaa olevansa sotaorpo, sillä se saattoi asettaa hänet luokan silmätikuiksi. Sodanjälkeinen hiljaisuuden kulttuuri vaikutti vahvasti taustalla, kuten monista sotaorpomuistelmista voi havaita. Etenkin 1960-luvun ilmapiirissä moni sotaorpo vaikenä taustastaan.

Syitä tälle voi löytää Marja Tuomisen esittämästä sukupolvikonflikti-teoriasta. Sen mukaan sotasukupolven ja suurten ikäluokkien todellisuuskäsitykset ajautuivat voimakkaaseen konfliktiin 1960-luvulla. Suomessa myllersi tuolloin vahva rakenteellinen ja kulttuurinen murroskausi, joka vaikutti viralliseen ulkopoliittikkaan sekä populaarikulttuuriin, ja näkyi esimerkiksi kaupungistumisena ja väestötilastoissa, mutta ei ulottunut yhteiskunnan syvimpiin arvoasetelmiin saakka. Kansakunnan arvoja määrittivät yhteiskunnan nopeasta muutoksesta huolimatta edelleen vahvasti sotasukupolven traumaattiset sotakokemukset, joihin uusi sukupolvi ei enää pystynyt samastumaan. Sotasukupolvi halusi uskoa, ettei mitään niin kamalaa kuin toinen maailmansota koskaan enää tulisi tapahtumaan, kun taas suurten ikäluokkien nuoret kokivat elävänsä jatkuvasti mahdollisen ydinsodan varjossa. Kokemukset todellisuudesta ajautuivat tulilinjalle, ja johtivat

⁴²³ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 21. (Leppänen).

⁴²⁴ Isän ikävä 2001, 155. (Lahdenperä)

⁴²⁵ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 90. (Mäentakanen)

siihen, että suuret ikäluokat nousivat vastustamaan voimakkaasti isiensä arvomaailmaa. Tämä näkyi esimerkiksi 1960-luvulla pasifismin suurena suosiona. Tuolloin suuret ikäluokat, sotilaiden lapset, näkivät sellaiset isiensä tärkeinä pitämät asiat, kuten veteraanipäivän vieton, seremoniat sankarihaudoilla, kunniamerkit ja maanpuolustuksen, pelkkänä sotapropagandana.⁴²⁶

Sotaorposukupolvelle tilanne oli hyvin vaikea, sillä he eivät voineet ikätoveriensa tavoin nousta barrikadeille vastustamaan isiensä arvomaailmaa, sillä heidän isänsä eivät olleet sotaveteraaneja vaan sodassa henkensä uhranneita sotilaita. Moni sotaorpo kokikin 1960-luvun ilmapiirin loukkaavan isänsä muistoa.

*"Kuusikymmenluku kaikessa loistokkuudessaan oli sotaorvoille hämmentävää. Silloin tuli muodikkaaksi vähätellä sotiemme sankareita. Me sotaorvotkaan emme aina viitsineet kertoa taustaamme."*⁴²⁷

*"Koko sota oli silloin muutenkin aika erikoinen ja arka asia."*⁴²⁸

Myös Eija Laakson haastattelemat sotaorvot tuovat esiin sen, että sotaorpous tuntui häpeälliseltä taakalta erityisesti 1960—1970-lukujen ilmapiirissä. Laakson raportoiman ryhmähaastattelun kuluessa käytiin esimerkiksi seuraavanlainen keskustelu:

Jaakko: *"Kyllähän ne ennen puhuivat, että mitä menivät sinne. Kato, pakkohan se oli sottaan mennä, ku oli sotilasvalaki tehty. Se oli varmaan sitä kuuskytlukuu, sillonhan oli..."*

Anna-Maija: *"Ja seittämänkymmentäluvulla."*

Jaakko: *"Vielä oli joo..."*⁴²⁹

Sotaorpoudesta on ollut vaikea puhua jopa aikuisiällä. Eräs sotaorpomies, joka on tehnyt työuransa historianopettajana, myöntää, ettei ole koskaan edes oppilailleen maininnut omasta sotamenetyksestään.

"Sodan aiheuttamat henkilökohtaiset menetykset olen itse kokenut jonkinlaiseen yksityiseen liittyvänä pyhytenä, jolla ei ole sopinut elämöidä. Niinpä en muista koskaan kertoneeni oppilaille omasta sotaorpoudestani, vaikka olen heidän

⁴²⁶ Tuominen 1991, 71, 74—75, 125—127, 388; Tuominen 1994, 229.

⁴²⁷ Isän ikävä 2006, 107. (Järsta)

⁴²⁸ Isän ikävä 2001, 88. (Aromaa)

⁴²⁹ Laakso 2006, 48.

kanssaan kymmeniä kertoja käsitellyt sota-ajan tapahtumia. Ehkä tämä ajattelutapa on leimannut sotaorpoja yleisemminkin – ainakin julkisuudessa heistä on näkynyt mainintoja vain harvoin.”⁴³⁰

VI Päätelmät

Sota ei koskaan lopu aseiden vaikenemiseen rintamalla vaan jatkuu vielä vuosikymmentenkin ajan sekä yksilöihmisten kokemuksissa että yhteiskunnan kollektiivisessa muistissa. Tämä näkyy myös niin kutsutun sotaorposukupolven, talvi- ja jatkosodassa isänsä tai äitinsä menettäneen noin 50 000 lapsen lapsuus- ja nuoruusmuistoissa.

Valtaosa sotaorvoista kokee lapsuutensa olleen onnellista isän kuolemaan saakka. Peräti 44 % Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n kyselyyn vastanneista sotaorvoista kirjoitti lomakkeeseen positiivisia ja aurinkoisia muistoja isästään ja lapsuudestaan ennen isän kuolemaa. Sotaorvot, jotka ovat olleet liian pieniä muistaakseen lapsuuttaan ennen isän kuolemaa, uskovat, että elämä olisi ollut onnellista, jos isä ei olisi kuollut.

Ylisanoja ei säästellä, kun sotaorvot kuvailevat isäänsä. Aikuiset sotaorvot kertovat isän olleen urhea, komea, rehti, rehellinen, lapsirakas, hellä ja kultainen. Sankarivainajana kuolleesta isästä muodostuikin lapsille usein lähes myyttiset mitat saanut hahmo. Osa sotaorvoista on havahtunut vasta nyt aikuisena huomaamaan, ettei isä välttämättä todellisuudessa ollutkaan yli-inhimillinen supersankari, jollaisena hän lapsuuden mielikuvissa näyttäytyi. Sotaorvoilla on usein myös nostalgisia muistoja arkisista hetkistä isän kanssa: isän sylissä olost, isän kanssa leikkimisestä, isän kanssa nauramisesta. Nykyhetki antaa erityisen merkityksen pienille muistoille, jotka ovat usein sotaorvon ainoita muistikuvia omasta isästä. Myöhemmin sotaorvot ovat hakeneet kontaktia isäänsä esimerkiksi isältä jääneiden tavaroiden ja isän valokuvan kautta. Monta kertaa sotaorvot ovat myös haaveissaan kuvitelleet itsensä isän syliin.

Ihmiselle on ominaista nähdä oma elämänsä tarinan muodossa. Myös sotaorpojen teksteistä voi selvästi havaita kerronnallisen juonen, joka toistuu useimmissa teksteissä. Aluksi sotaorvot kertovat oman suvun, erityisesti oman isän tarinan, minkä jälkeen kerrataan omat onnelliset lapsuusvaiheet sekä usein nostalgisesti sävyttyneet yhteiset hetket isän kanssa. Tämän jälkeen teksteihin hiipii sodan synkkä varjo. Lopulta alkaa sota, jolloin isä lähtee "sinne jonnekin". Tarinan lakipisteeksi

⁴³⁰ Isän ikävä 2001, 148. (Kallio)

muodostuu isän kuolemasta, haavoittumisesta tai katoamisesta kuuleminen. Tapahtumaan kulminoituu sotaorvon koko siihenastinen ja tuleva elämä: isän kaatumisen jälkeen kaikki on lopullisesti toisin. Pienet lapset eivät usein ymmärtäneet kuoleman lopullisuutta, ja osa odotti isän palaamista kuukausien ja jopa vuosien ajan. Isän kuoleman jälkeen sotaorpojen teksteihin tulee kohtalolle alistumisen ja olosuhteisiin nöyrytymisen sävy. Isän kuolemaa seuranneisiin vuosiin ja elämänvaiheisiin kertomuksissa siirrytään useimmiten toteamalla lyhyesti ja ytimekkäästi: "Elämän oli jatkuttava."

Valtaosa sotaorvoista oli hyvin nuoria isän kuollessa: puolet kyselyyn vastanneista sotaorvoista oli syntynyt sotavuosina. Tämä johtui siitä, että 90 % sodassa kaatuneista miehistä oli nuoria, 20—40-vuotiaita sotilaita, jotka olivat parhaassa perheenperustamisiässä. Perheet olivat tästä syystä suhteellisen pieniä. Kyselyaineistoon vastanneista lähes 30 % oli biologisten vanhempiansa ainoita lapsia.

Sotaorvot eivät olleet sosioekonomiselta taustaltaan yhtenäinen ryhmä, vaan sotaorpoja oli luonnollisesti kaikissa yhteiskuntaluokissa ja elinkeinoryhmissä joka puolella maata. Sotaorvoilla on siis ollut myös hyvin erilaisia lapsuuksia. Maatalousväestö muodosti vuonna 1940 lähes puolet Suomen väkiluvusta, joten myös suurin osa sotaorvoista varttui maaseudulla, kyselyaineiston sotaorvoistakin 43 %.

Kyselyaineiston sotaorpojen isistä 20 % kuului ammatiltaan ylempien tai alempien toimihenkilöiden ryhmään. Kyselyyn vastanneista sotaorvoista noin 30 % ilmoittikin, ettei isän kuolema vaikuttanut heidän elinolosuhteisiinsa juuri mitenkään. Näiden sotaorpojen elämän kulssit säilyivät ennallaan: he jäivät asumaan kotiinsa, eivät kärsineet nälästä ja pystyivät kouluttautumaan. Heistäkin useimmat kuitenkin kertovat isän kuoleman aiheuttamista vaikeuksista. Peräti 77 % vastaajista ilmoitti isän kuoleman aiheuttaneen heille joko henkisiä tai muita vaikeuksia elämässä. Sotaorvot kaipasivat isää erityisesti osaksi arkeaan. Isän läsnäoloa, syliä ja miehen mallia ikävöitiin. Sotaorvot kokivat isän kuoleman rampauttaneen perheen, joka ei enää ollut ehjä vaan vain varjo oikeasta, unelmien idylliperheestä.

Monen sotaorvon elämässä myös elämän kulssit sortuivat ryminällä isän kuoltua. Kyselyaineiston sotaorvoista 9,7 % lähetettiin sotalapaksi Ruotsiin tai Tanskaan, ja näin he joutuivat isän kuoleman lisäksi eroon myös äideistään täysin uuteen, vieraskieliseen ympäristöön. Noin 30 % vastaajista oli joutunut jossain vaiheessa lapsuuttaan myös pakenemaan sotaa kotipaikkakunnaltaan, heistä 17 %

oli Karjalan evakoita. Osa sotaorvoista menetti sodassa sekä isän että äidin, ja joutui näin täysorpona esimerkiksi lastenkotiin tai sukulaisten huostaan. Täysorpoja oli kyselyyn vastanneista sotaorvoista 7,2 %. Isän menettämisen aiheuttaman trauman lisäksi osa sotaorvoista kävi siis läpi muitakin vaikeuksia elämässä: sotalapset joutuivat taistelemaan esimerkiksi monikertaisten hylkäämiskokemusten ja kielivaikeuksien kanssa, evakkolapset saivat osakseen ennakkoluuloja ja pilkkanimiä, ja täysorvot saattoivat päätyä huutolaislapsiksi tai lastenkoteihin.

Sota aiheutti sotaorpoperheiden pirstaloitumisen. Suomalainen ydinperhe – äiti, isä ja kaksi lasta – saattoi hetkessä muuttua yksinhuoltajaperheeksi, täysorpoperheeksi, kahden sotalapsen perheeksi tai evakkoperheeksi. Suomessa vallitsi vielä sota-aikana ja pitkälle sen jälkeenkin vahva ydinperheideologia, joten 30 000 sotalapsen muodostama yksinhuoltajaryhmä aiheutti ympäristössä monenlaisia epäluuloja. Sotaleskien uudelleen avioitumista paheksuttiin, sillä sen ajateltiin loukkaavan sankarivainajien kunniaa. Kymmenen vuotta sodan päättymisen jälkeen lähes puolet sotalapsista oli kuitenkin avioitunut uudelleen. Kyselytutkimuksen sotaorvoista 36 % eli tällaisessa uusioperheessä, 51 %:lla heistä äiti jäi puolestaan pysyvästi yksinhuoltajaksi. Kyselytutkimuksen sotaorvoista 34 % sai myöhemmin vielä sisar- ja velipuolia. Osa sotaorvoista asui osittain myös isovanhempien tai muiden sukulaisten hoivissa. Sotaorvot elivät siis hyvin erilaisissa perheissä.

Sotaorpojen oli useimmiten vaikea suhtautua uuteen isäpuoleen, joka tuli ikään kuin ottamaan sankari-isän paikan perheessä. Sotaorvoilla näyttääkin olevan kollektiivinen kokemus "pahasta isäpuolesta", joka oli mustasukkainen vainajan muistolle ja vähätteli kaatuneen isän lapsia. Moni sotaorpo pohtii kuitenkin nyt aikuisena sitä, miten vaikeaa isäpuolen oli olla "isä" ylistetyn ja rakastetun sankarivainajan lapselle.

Suomalainen sosiaalihuolto ei ollut 1930-luvun lopussa varautunut pitkälliseen suursotaan. Toinen maailmansota kasvatti radikaalisti huollon tarpeessa olevien ihmisten määrää, ja sosiaalihuolto ajautui ongelmiin. Yhteiskunta kykeni tarttumaan vain kaikkein kiireellisimpiin sosiaalipoliittisiin tehtäviin. Sotaleskien ja -orpojen huollon katsottiin lukeutuvan näihin nopeaa toimintaa vaatineisiin tehtäväalueisiin, sillä isän kuoleman myötä suurin osa perheistä jäi vaille ainoaa työssäkäyvää aikuista ja perheen pääasiallista elättäjää.

Kuitenkin vasta tammikuussa 1941 annettiin uusi sotataturmalaki, joka korvasi vanhan, talvisodan aikana huonoksi havaitun lain. Sotataturmalaki määritteli sotaleskien ja -orpojen lakisääteiset kuukausieläkkeet sekä harkinnanvaraiset lisähuoltoeläkkeet ja ylimääräiset eläkkeet.

Sotataturmalain lisäksi valtio tuki sotaleskien ja -orpojen opiskelua säätämällä vuonna 1943 lain sotaleskien ja -orpojen työhuollosta. Työhuoltolain mukaan sotalesket olivat oikeutettuja saamaan apua työhön sijoittamisessa, ammattikoulutuksessa ja työvälineiden hankinnassa. Sotaorvoilla puolestaan oli oikeus saada valtion kustantama ammattikoulutus. Valtio tuki sotaleskiä ja -orpoja myös vuoden 1945 maanhankintalaille, jonka nojalla perheelliset sotalesket ja täysorvot saattoivat saada valtiolta maata viljelystilan perustamista tai asunnon rakentamista varten.

Teoriassa sotaleskien ja -orpojen huoltotoiminta oli siis kunnossa, mutta käytännössä sotaorvot äiteineen eivät kyenneet tulemaan toimeen pelkän lakisääteisen huollon varassa. Sotataturmalain suurin ongelma oli eläkkeiden jaottelu kuuteen korvausluokkaan, jotka määräytyivät kaatuneen sotilasarvon ja varakkuuden perusteella. Järjestelmä asetti kaikkein heikoimmassa taloudellisessa asemassa olleet sotalesket ja -orvot kaikkein pienimpään huoltoeläkeluokkaan. Näitä heikoimpaan korvausluokkaan kuuluvia sotaleskiä ja -orpoja oli peräti 70 % kaikista sotaleskistä ja -orvoista. Huoltoeläkkeiden määrät olivat todella pieniä, ja inflaatio söi niiden korotukset 1940-luvulla. Valtaosa sotaleskistä tuli taloudellisesti vain välttävästi tai heikosti toimeen, ja perheet kärsivätkin usein huonoista asuinolosuhteista sekä elintarvikepulasta. Vasta vuoden 1948 sotilasvammalaki kohensi sotaleskien ja heidän lastensa taloudellista tilannetta.

Sotaleskistä noin 20 % sai työhuoltoapua vuosina 1943—1951. Heistä 62 % sai vuoden kestävästi ammattikoulutuksen, useimmat ompelijan ammattiin. Lain ongelmakohtaksi osoittautui se, ettei valtio järjestänyt minkäänlaista lastenhoitoa sotaleskien koulutuksen tai työssäkäynnin ajaksi. Tästä syystä suurin osa sotaorpojen äideistä ei voinut hakeutua lain kautta työhön tai koulutukseen.

Sotaorpojen työhuolto puolestaan käynnistyi vaatimattomasti, mutta saavutti 1950-luvulla vuosittain muutaman tuhat sotaorpoa. Työhuoltoapua annettiin kuitenkin vain ammattikoulutuksen hankkimiseen, joten esimerkiksi oppikoululaisia, lukiolaisia ja korkeakoulututkintoa suorittaneita sotaorpoja laki ei joitakin poikkeustapauksia lukuunottamatta auttanut. Kyselytutkimukseen vastanneista sotaorvoista vain noin kolmannes kertoo saaneensa valtion koulutusavustusta. Tästä huolimatta kyselyyn vastanneiden sotaorpojen koulutusaste on suhteellisen korkea: peräti puolella heistä on joko ammatillinen tai opistoasteen koulutus. Työhuoltoavustuksen saaminen näyttää riippuneen paikallisten sosiaaliviranomaisten aktiivisuudesta ja tietämyksestä, sillä työhuollon saaminen edellytti aina paikallisen sosiaaliviranomaisen sosiaaliministeriölle tekemää esitystä. Näissä näyttäisi olevan paikkakuntaakohtaisia eroavaisuuksia. Maanhankintalain merkitys puolestaan

jäi sotaleskien ja -orpojen kohdalla lähes olemattomaksi, sillä he muodostivat vain vajaan prosentin kaikista lain nojalla maata saaneista.

Lakisääteisen huoltojärjestelmän lisäksi sotaorpoja ja sotaleskiä avusti myös laaja järjestökenttä. Vapaata huoltotoimintaa koordinoi vuonna 1941 perustettu Suomen Huolto -yhdistys, joka toimi sisäasiainministeriön alaisuudessa. Suomen Huoltoon kuuluivat lähes kaikki avustustoimintaa Suomessa harjoittaneet järjestöt. Sotaorpojen huolto- ja avustustoiminta oli keskitetty Mannerheimin Lastensuojeluliitolle, Suomen Aseveljien Liitolle, Presidentti Kallion rahastolle sekä vuonna 1945 perustetuille Sotaleskien Huollolle ja Kaatuneitten Omaisille. Merkittävimmäksi näistä muodostui Mannerheimin Lastensuojeluliiton harjoittama sotakummitoiminta, joka välitti sotaorvoille yhteensä 2,2 miljardia markkaa vuosina 1940—1958. Huippuvuosina kummitoiminnan piirissä oli peräti 38 000 sotaorpoa eli reilu enemmistö sotaorvoista. Mannerheimin Lastensuojeluliitto oli myös mukana organisoimassa talvi- ja jatkosodan aikana lähes 50 000 lapsen siirtämistä Ruotsiin ja Tanskaan sotalapsiksi.

Sekä lakisääteistä että vapaaehtoista huoltotyötä vaivasi sotien aikana ja vielä sen jälkeenkin sama ongelma: erilaisten toimijoiden ja tahojen, yhdistysten, virastojen ja liittojen suuren määrän aiheuttama järjestelmien sekavuus ja hajanaisuus. Tämän takia erilaisiin tukiin oikeutetut sotalesket ja -orvot eivät aina saaneet tietoa oikeuksistaan eivätkä neuvontaa siitä, mistä ja miten he olisivat tukea ja avustusta voineet hakea. Näin sotaleskien ja sotaorpojen joukkoon jäi väliinpuotoajia, jotka eivät yksinkertaisesti saaneet informaatiota ja opastusta avun hankintaan. Sosiaaliavustusten hakeminen miellettiin vielä 1940—1950-luvuilla leimallisesti köyhäinhoidoksi, eikä moni sotaleski tästäkään syystä halunnut aktiivisesti vaatia avustuksia. Sodan jälkeen Suomessa vallitsi myös vahva omillaan pärjäämisen ideologia, joka myös osaltaan saattoi estää avun hakemista. Tilannetta ei auttanut sekään, etteivät sosiaaliviranomaiset joka paikassa suhtautuneet sotaleskiin ja -orpoihin asiallisesti.

Sotaorvot varttuivat niin kutsuttuina "vaaran vuosina", pula-ajan ja poliittisen epävarmuuden ilmapiirissä, jälleenrakennuksen ollessa kiivaimmillaan. Suomi kuului toisen maailmansodan hävinneisiin valtioihin, ja sodan jälkeen maan taloutta rasittivat Neuvostoliitolle maksettavat sotakorvaukset. Henkistä ilmapiiriä synkistivät välirauhansopimuksen kovat ehdot, joiden mukaan Suomen oli luovutettava muun muassa Karjala ja Petsamo Neuvostoliitolle. Kipeimmin kirveli kuitenkin Neuvostoliiton puuttuminen Suomen sisäpolitiikkaan: Suomen oli tuomittava sodanaikaiset johtajansa niin kutsutuissa sotasyllisyysoikeudenkäynneissä sekä lopetettava

sodanaikaiset tärkeät huoltojärjestöt, esimerkiksi Aseveljien Liitto ja Suojeluskunnat, fasistisina järjestöinä. Suomi ei sodan jälkeisissä olosuhteissa siis kyennyt antamaan tunnustusta sodassa taistelleelle sukupolvelle, vaan sodan aikaisista kansakunnan identiteetille elintärkeistä arvoista ja ideologioista jouduttiin luopumaan. Tämä johti sodasta vaikenemiseen ja niin kutsutun "hiljaisuuden kulttuurin" syntymiseen. Yhteiskunnassa vallitsi ikään kuin sanaton sopimus siitä, ettei sodan aiheuttamista kipeistä muistoista puhuttu. Esimerkiksi sosiaalialan lehdet Huoltaja ja Sosiaalinen Aikakauskirja sekä Kotiliesi-lehti eivät enää sodan jälkeen juurikaan kirjoittaneet sotaorvoista. Näin terapeutin kansallinen surutyö jäi läpikäymättä ja mentaalinen jälleenrakennustyö puolitiehen.

Sotaorvoille hiljaisuuden kulttuurin puhumattomuus aiheutti suuren ongelman: omasta isästä ei voinut puhua. Sotaorpojen kollektiivinen kokemus vaikuttaakin olevan se, ettei isästä ja hänen kaatumisestaan ole keskusteltu kotona. Moni sotaorpo huomasi jo varhain isän kuolemaan liittyvän salailun ilmapiirin ja ymmärsi, että isää koskevista asioista oli parempi vaieta. Sotaorvot jäivätkin usein tunnetasolla täysin yksin kantamaan isän kuoleman aiheuttamaa suurta surua.

Isän kaatuminen sodassa aiheutti sotaorvoille monenlaisia henkisiä traumoja. Yleisimpiä sotaorpojen kuvaamia taakkoja ovat olleet häpeän, syyllisyyden, huonommuuden ja alemmuuden tunteet. Psykologien mukaan pienet lapset, joiden ymmärrys liikkuu vielä sadun ja toden rajamailla, ovat hyvin herkkiä syyllistymään. Syyllisyyden tunteet tulivat esiin esimerkiksi ajatuksina siitä, että lapsi oli itse pahoilla ajatuksillaan ja teoillaan aiheuttanut isän kuoleman. Huonommuutta koettiin oman perheen erilaisuuden takia. Ydinperheiden maailmassa yksinhuoltajat olivat uusi ilmiö: jotain erilaista ja siksi kummallista.

Puolison kuolema oli sotaorpojen äideille luonnollisesti yksi elämän suurimpia tragedioita. Sotaorvot seurasivatkin usein vierestä oman äidin surua ja elämässä eteenpäin selviytymistä. Sotaorpojen teksteistä voi löytää kahdenlaisia ajatuksia oman äidin jaksamisesta ja selviytymisestä: toiset ihailevat äidin loputonta jaksamista, sinnikkyyttä ja tarmokkuutta, toiset kertovat surullisia tarinoita loppuunpalaneista, uupuneista ja masentuneista äideistään. Nyt aikuisena sotaorvot pohtivat teksteissään, mistä äiti ammensi loputtoman jaksamisensa tai miksi äiti ei voinut koskaan ottaa heitä syliinsä. Osa sotaorvoista on joutunut myös kannattelemaan romahtanutta äitiä omien tarpeidensa kustannuksella. Moni sotaorpo on tehnyt tämän kiltisti ja nurisematta, sillä suurin sotaorpojen lapsuuden peloista oli se, että äitikin kuolee tai hylkää heidät. Pelko äidin menetyksestä

johti siihen, että moni sotaorpo oli lapsuudessaan ylikiltti suoriutuja, "hiljainen sivustakatsoja", kuten eräs sotaorpo itseään nimittää.

Sodan myötä kuolema tuli osaksi lasten arkipäivää. Se aiheutti monelle pelkoja ja ahdistusta. Kotia lähestyvää pappia osattiin pelätä, samoin pommituksia, desantteja ja ilmataisteluita. Lapset kasvoivat siihen, että kaiken voi menettää yhdessä hetkessä. Menetyksen pelko kulki sotaorpojen vierellä vielä pitkään sodan jälkeenkin.

Isän kuolema on myös velvoittanut sotaorpoja osoittautumaan isän uhrauksen arvoisiksi. Sotaorvot ovat kokeneet, että heidän tulisi omalla pärjäämisellään ikään kuin lunastaa oma oikeutensa olla olemassa ja elää tämän maan täysivaltaisina kansalaisina. Lapset saivatkin kaatuneelta isältään ikään kuin lähettilästehtävän: "Mene ja elä niin, että uhraukseni ei ollut turha." Tekemällä oman osuutensa tässä maailmassa ja erityisesti omassa isänmaassa, sotaorvot ovat ikään kuin löytäneet isän kuolemalle mielekkyyden, järjen ja syyn.

Vaikka sotaorpojen taustat, elinolosuhteet ja perheet ovat olleet erilaisia, heitä kaikkia yhdistää kuitenkin vahva kollektiivinen sotaorpouden kokemus. Tuo kokemus on hyvin syvä, perustavanlaatuinen ja koko sotaorpojen minuutta määrittelevä. Sotaorvot ovat lapsuudestaan saakka kantaneet mukanaan hävityn sodan ja sankari-isän stigmaa, jonka kautta heidät on kerta toisensa jälkeen määritelty sotaorvoiksi. Sotaorpouden kokemus on ollut myös äärettömän ristiriitainen: toisaalta sotaorpoja on kunnioitettu heidän isiensä urotekojen vuoksi, toisaalta heitä on tismalleen saman syyn takia myös halveksittu. Sotaorpo on ollut eri yhteyksissä, eri aikoina ja eri ihmisille joko "sotaorpopiru" tai "pikkusankari". Sotaorvot itse ovat koettaneet taiteilla näiden määritelmien sisällä parhaansa mukaan, useimmiten vaikenemalla ristiriitaisia tunteita herättävästä taustastaan ja siirtymällä sivummalle. Sodanjälkeisinä vuosina, valvontakomission majaillessa Helsingissä ja sota-oikeudenkäyntien ollessa käynnissä, sotaorvot ikään kuin huomaamattomasti unohdettiin sinne jonnekin, minne katosivat lähes puolen vuosisadan ajaksi myös sotaveteraanit, sotainvalidit, sotalapset, lotat, ja sotavangitkin. Vasta viime aikoina sotaorvot ovat kokeneet saaneensa lopultakin oman äänensä kuuluviin vuosikymmenten hiljaisuuden jälkeen. Kipeät muistot, pelot ja pettymykset, arat aiheet ja ahdistukset on nyt nostettu muistojen sopukoista esiin ja kerrottu eteenpäin. Tästä kirjoittaa eräs sotaorpo osuvasti runossaan *Vaiettu suru kukkii*:

*"Kuka tainnutti meidät vuosikymmenten
uneen, kuristi kyöneleet.*

*Itkupuut hakkasimme, kuumalla raudalla
silitimme kivun
paidan poimuihin.*

*Nyt itku on kypsynyt itkettäväksi,
vuosikymmenten pato murtuu,
piikkilanka-aidat on revittävä
upotetut ruukut kaivetaan esiin, lippaat
avataan, kasvoilta humahtavat sokkoliinat.
Kynnämme uuden vaon.*

*Muistojen sirut liittyvät
rakennuksen peruskiviksi
rauniolapsuuden päälle." ⁴³¹*

⁴³¹ Jo aukeavat hiljaiset silmut 2006, 230—231. (Talvioja)

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus:

I ALKUPERÄISLÄHTEET

A) Arkistolähteet

Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n jäseniltään vuonna 2005 keräämä kyselyaineisto
Säilytetään yhdistyksen omassa arkistossa.

B) Painetut lähteet

Suomen asetuskokoelma (Ask)
1935, 1938, 1940, 1941, 1943, 1945 ja 1948

Huoltaja 1939—1960

Kotiliesi 1939—1960

Sosiaalinen Aikakauskirja 1939—1960

II TUTKIMUSKIRJALLISUUS

C) Muistitietomateriaali

Ei tullut isä kotiin. Sotaorpojen kertomuksia. Karhos, Hannu (toim.). Atena, Jyväskylä 2005.

Evakkolapset. Kuorsalo, Anne & Saloranta, Iris (toim.). Ajatus Kirjat, Jyväskylä 2005.

Isän ikävä. Sotaorvot kertovat. Malmi, Timo (toim.). Atena, Jyväskylä 2001.

Jo aukeavat hiljaiset silmut. Sotaorvot kertovat. Tampereen Seudun Sotaorvot ry, Tampere 2006.

Kaikki vaan tapahtui. Sotaorvot kertovat. Juntto, Timo (toim.). Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry, Lahti 2005.

D) Tutkimuskirjallisuus

Björklund, Maija, Vuosien 1939—44 sotien johdosta sotaleskiksi tullesiin kohdistuvista valtion avustus- ja huoltotoimenpiteistä, erityisesti sotaleskien työhuollosta Suomessa. Tutkielma sosiaalihoitajan loppututkintoa varten, Helsingin yliopisto 1945.

Bourke, Joanna, "Uusi sotahistoria". Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Minerva, Jyväskylä 2006, s. 21—42.

Cunningham, Hugh, Children and Childhood in Western Society Since 1500. Pearson, Great Britain 2005.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha, Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino, Tampere 1998.

Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija, Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, s. 7—24.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina, Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, 25—48.

Graae, Kristiina & Hietala, Marjatta, Suullista historiaa. Veteraanikansanedustajat haastateltavina. Eduskunnan kirjasto, Helsinki 1994.

Haapala, Pertti, Nuoriso numeroina. Teoksessa Aapola, Sinikka & Kaarninen, Mervi (toim.), Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia. SKS, Helsinki 2003, s. 67—85.

Haataja, Lauri (toim.), Ja kuitenkin me voitimme. Sodan muisto ja perintö. Kirjayhtymä, Jyväskylä 1994.

Hietanen, Silvo, Siirtoväen ja rintamamiesten asuttaminen. Teoksessa *Suomi 1944 – sodasta rauhaan*. Tammi, Helsinki 1984, s. 67—94.

Hietanen, Silvo, Kahden kodin lapsuus – suomalainen sotalapsi. Teoksessa *Kansakunta sodassa 3*. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1992.

Huttunen, Jouko, Isän merkitys pojan sosiaaliselle sukupuolelle. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research 77*, Jyväskylän yliopisto 1990.

Jalagin, Seija & Junila, Marianne, Lukittu näky – sota lapsen kokemuksena. *Historiallinen Aikakauskirja 2/2006*, s. 117—131.

Junila, Marianne, Isä: "Saksalainen sotilas". Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva, Jyväskylä 2006, s. 243—259.

Kalela, Jorma, Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. SKS, Helsinki 2006, s. 67—92.

Karonen, Petri, Johdanto – Kun rauha tuo omat ongelmansa. Teoksessa Karonen, Petri & Tarjamo, Kerttu (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. SKS, Tampere 2006, s. 9—22.

Katvala, Satu, Missä äiti on? Äitejä ja äitiyden uskomuksia sukupolvien saatossa. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research 77*, Jyväskylän yliopisto 2001.

Kavén, Pertti, 70 000 pientä kohtaloa. *Suomen sotalapset*. Otava, Keuruu 1985.

Kempainen, Ilona, Isänmaan uhrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana. SKS, Helsinki 2006.

Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville, Johdatus koettuun sotaan. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Minerva, Jyväskylä 2006, s. 9—18.

Kirves, Jenni, Sotalasten siirretty lapsuus. Teoksessa Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus. Weilin+Göös, Porvoo 2007, s. 102—137.

Kivimäki, Ville, Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Minerva, Jyväskylä 2006, s. 69—86.

Kivimäki, Ville, Sodan rampauttava vanhemmuus. Lapsuus sodan keskellä. Teoksessa Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus. Weilin+Göös, Porvoo 2007, s. 215—245.

Kontio, Helena, Sota varjosti lapsuuttamme. Teoksessa Kontio, Helena (toim.), Kaipaen sinua, isä. 1939—1945 sodissa isänsä menettäneiden kertomuksia. Oulun seudun sotaorvot ry, Rannikon Laatumainio Oy 2005, s. 7—18.

Korkiakangas, Pirjo, Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, s. 120—144.

Korkiakangas, Pirjo, Muistoista rakentuva lapsuus. Kansatieteellinen Arkisto 42 – Suomen muinaismuistoyhdistys, Vammala 1996.

Korppi-Tommola, Aura, Ystävyyttä yli Pohjanlahden. Ruotsin ja Suomen välinen kummikuntaliike 1942 – 1980. Vammala 1982.

Korppi-Tommola, Aura, Terve lapsi – kansan huomen. Mannerheimin Lastensuojeluliitto yhteiskunnan rakentajana 1920—1990. Mannerheimin Lastensuojeluliitto, Jyväskylä 1990.

Kriikka, Anna-Maria, Sotaleskien taloudellinen asema ja avustaminen 1940-luvulla. Suomen ja Skandinavian historian tutkielma, Helsingin yliopisto 1996.

Kujala, Erkki, Sodan pojat. Sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2003.

Kulha, Keijo K., Aseveljien aika. Suomalaisen asevelihengen ja aseveliliikkeen historiaa 1940—1945. Kaatuneiden Muistosäätiö, Porvoo 1980.

Laakso, Eija, "Se orpous on kumminkin niin kuin semmonen vahvuus sotaorvoilla". Sotaorpoyhdistyksen jäsenten kokemuksia sotaorpoudesta. Sosiaaligerontologian pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto 2006.

Leed, Eric, Fateful Memories: Industrialized War and Traumatic Neuroses. *Journal of Contemporary History* vol.35, No.1/Jan2000, s. 85—100.

Loipponen, Jaana, Sodan ajat ja kerronta. Sotalesket ja muisti. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Minerva, Jyväskylä 2006, s. 329—341.

Makkonen, Elina, Instituution suullinen historia. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, s. 245—270.

Malmberg, Raili, Naisten ja kotien lehdet aikansa kuvastimina. Teoksessa Tommila, Päiviö (toim.), Suomen lehdistön historia. Yleisaikakauslehdet. Kustannuskiila Oy, Kuopio 1991.

Meinander, Heikki, Tasavallan tiellä. Suomi kansalaissodasta 2000-luvulle. Schildts, Helsinki 1999.

Mylly, Juhani, Aseveljen mieli. Teoksessa Haataja, Lauri (toim.), Ja kuitenkin me voitimme. Sodan muisto ja perintö. Kirjayhtymä, Helsinki 1994, s. 199—219.

Nieminen, Marjo, Yhteiskunnan tuella ammattiin. Vähävaraisten nuorten ammattiopintojen avustaminen 1940-luvun Suomessa. *Nuorisotutkimus* 4/2003, s. 4—14.

Näre, Sari, Lapset sodan uhreina. Teoksessa Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus. Weilin+Göös, Porvoo 2007a, s. 195—213.

Näre, Sari, Sotaorpojen mykkä ikävä. Teoksessa Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus. Weilin+Göös, Porvoo 2007b, s. 138—169.

Näre, Sari & Kirves, Jenni, Lapsuus sodan keskellä. Teoksessa Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus. Weilin+Göös, Porvoo 2007, s. 8—29.

Oksanen, Atte, Evakkolasten kadotettu koti. Teoksessa Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus. Weilin+Göös, Porvoo 2007, s. 68—101.

Ormio, Leena, Lapsen suru. Teoksessa Ormio, Leena & Porio, Anja (toim.), Sotaan loppui lapsuus. Kirjapaja Oy, Helsinki 2001, s.29—38.

Ormio, Leena & Porio, Anja, Lapselle ei löydy kuuntelijaa. Teoksessa Ormio, Leena & Porio, Anja (toim.), Sotaan loppui lapsuus. Kirjapaja Oy, Helsinki 2001, s. 39—46.

Peltonen, Matti, Mikrohistorian lajit. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, s. 145—171.

Peltonen, Ulla-Maija, Muistitieto folkloristiikassa. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, s. 93—119.

Peltonen, Ulla-Maija, Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. SKS, Helsinki 2003.

Penttinen, Päivy, Olethan minulle isä. Suomen sotien 1939—1945 sotaorpojen elämää. Omakustanne, Hyvinkää 2004.

Portellini, Alessandro, Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, s. 49—64.

Pulma, Panu, Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa Pulma Panu & Turpeinen Oiva (toim.), Suomen lastensuojelun historia. Lastensuojelun keskusliitto, Helsinki 1987, s. 11—256.

Pölsä, Jyrki, Kilpikirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, s. 221—244.

Raitis, Riikka, Läheisen omaisen kaatuminen. Teoksessa Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina, Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa. WSOY, Juva 1993, s. 247—279.

Sallinen-Gimpl, Pirkko, Kokemustieto täydentää historiaa. Teoksessa Kuorsalo Anne & Saloranta Iris (toim.), Evakkolapset. Gummerus, Jyväskylä 2005, s. 11—34.

Salmi-Niklander, Kirsti, Tapahtuma, kokemus ja kerronta. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, s. 199—220.

Salmi, Tuula, Kansakunnan lesket. Raportti suomalaisista naisista, jotka menettivät miehensä toisen maailmansodan vuoksi. Tammi, Helsinki 1986.

Salonen, Torsti, Muistot elävät. Sotalesket ja kaatuneitten omaiset 50 vuotta 1995. Kaatuneitten Omaisten Liitto ry, Vammala 1995.

Satka, Mirja, Sosiaalinen työ peräänkatsojasta hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jaakkola Jouko; Pulma Panu; Satka Mirja & Urponen Kyösti (toim.), Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki 1994, s. 261—339.

Saukkonen, Kaarina, "Sitä vaan täytyy selvittää". Sotaleskien selviytymiskeinoja toisen maailmansodan jälkeen Pielisjärven seudulla. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Joensuun yliopisto 2002.

Snellman-Borenus, Clara, Kumminlahja sotaorvon turvana. Sotakummintoiminnan vaiheet 1940—1958. Mannerheim-liiton Sotakummivaliokunta, Helsinki 1959.

Suomen taloushistoria 3, historiallinen tilasto. Tammi, Helsinki 1983.

Suomi 1944. Sodasta rauhaan. Tammi, Helsinki 1984.

Tarjamo, Kerttu & Karonen, Petri, Kun sota on ohi. Loppusanat. Teoksessa Karonen, Petri & Tarjamo, Kerttu (toim.), Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla. SKS, Tampere 2006, s. 377—398.

Tepora, Tuomas, Sota-ajan leikit ja koulu. Teoksessa Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus. Weilin+Göös, Porvoo 2007, s. 31—67.

Thompson, Paul, The Voice of the Past. Oral History. Oxford University Press, New York 1988.

Tommila, Päiviö, Kunniavelka kaatuneille. Kymmenen vuotta kaatuneitten omaisten huoltoa. Sotaleskien ja Kaatuneitten Omaisten Huolto ry, Helsinki 1955.

Tuomaala, Saara, Muisteltu maalaislapsuus – suullisen historian näkökulma lapsuuteen. Nuorisotutkimus 3/2000, s. 2—19.

Tuomaala, Saara, Sukupuolen kokemuksista muistitietohistoriaan. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, s. 271—291.

Tuominen, Marja, Isät katsovat poikiaan. Teoksessa Haataja Lauri (toim.), Ja kuitenkin me voitimme. Sodan muisto ja perintö. Kirjayhtymä, Jyväskylä 1994.

Tuominen, Marja, "Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia". Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa. Otava, Keuruu 1991.

Ukkonen, Taina, Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina. SKS, Helsinki 2000.

Ukkonen, Taina, Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, s. 175—198.

Urponen, Kyösti, Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa Jaakkola Jouko; Pulma Panu; Satka Mirja & Urponen Kyösti (toim.), Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki 1994, s. 163—260.

Vehviläinen, Olli, Presidentinvaihdoksesta välirauhansopimukseen. Teoksessa Kansakunta sodassa, osa 3. – Kuilun yli. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1992.

Virtanen, Matti, Nuoren Suomen traditio sukupolvien ketjuna. Teoksessa Aapola, Sinikka & Kaarninen, Mervi (toim.), Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia. SKS, Helsinki 2003, s. 35—65.

Waris, Heikki, Suomalaisen yhteiskunnan rakenne. Otava, Helsinki 1952.

Liite 1: Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry:n jäsenilleen lähettämä kyselykaavake

1(3)

KYSELY PÄÄKAUPUNKISEUDUN SOTAORVOT RY:N JÄSENILLE

Kyselyn tarkoitus ja vastausohjeet selvitetään oheisessa kirjeessä, tutustu niihin.

KYSELYLOMAKE

Palautus 25.05.2005 mennessä

1. Syntymävuotesi 19_____ 2. sukupuoli: a. naishenkilö b. mieshenkilö
3. Montako sisarusta sinulla on tai on ollut? sisaria_____, veljiä_____, sisarpuolia_____, velipuolia_____.
4. Olitko lapsista a. vanhin b. keskimmäisten joukossa c. nuorin ?
5. Mikä oli isäsi/äitisi ammattiala? _____
6. Minä vuonna isäsi kaatui/katosi/haavoittui ja kuoli myöhemmin saamiinsa vammoihin?
19_____ Missä? (paikkakunta) _____
7. Miten kotiisi tuli ilmoitus isäsi kaatumisesta/katoamisesta/haavoittumisesta?
Muistikuvani mukaan olen kuullut/on kerrottu _____

8. Kerro lyhyesti kodistasi, isästäsi, perhe-elämästäne ajalta, jolloin isäsi vielä eli:
muistikuvani mukaan olen kuullut/on kerrottu (tarvittaessa erilliselle paperille)

9. Miten isän kaatuminen muutti perhe-elämääänne?
 - a. äiti jäi pysyvästi yksinhuoltajaksi
 - b. äiti meni uudelleen naimisiin _____vuoden kuluttua isän kaatumisesta
 - c. äiti oli kuollut jo ennen isän kaatumista
 - d. äiti kuoli _____vuoden kuluttua isän kaatumisen jälkeen
10. Mikä oli kasvupaikkasi isän kaatumisen jälkeen? a. oma koti b. lastenkoti
c. isovanhempien tai muiden sukulaisten koti d. sotalapseksi Ruotsiin tai Tanskaan
e. jokin muu paikka, mikä _____

11. Miten koit elämäntilanteesi? a. se pysyi ennallaan b. parani c. huononi

12. Jos jouduit evakkoon, selitä lyhyesti evakkoreittisi (esim. Suistamo – Pornainen - Askola)

13. Valvoiko holhouslautakunta etujasi? a. kyllä b. ei c. en tiedä

Jos valvoi, valvoiko se a. hyvin b. kohtalaisesti c. huonosti

14. Oliko kotisi perinnönjako mielestäsi oikeudenmukainen? a. kyllä b. ei c. en osaa sanoa Jos ei, miten ei ollut _____

15. Onko sotaorpoudesta aiheutunut sinulle a. henkisiä vaikeuksia b. muita vaikeuksia c. mikä on ollut vaikeinta? d. onko siitä seurannut vaikeuksia myös omille lapsillesi? Kuvaa lyhyesti: (jatka tarvittaessa eri paperille) _____

16. Koulutuksesi: a. kansa- ja/tai jatkokoulu b. keskikoulu c. ylioppilas d. ammattikoulu e. opisto f. yliopisto/korkeakoulu g. oppisopimustie

17. Käytitkö sotaorvoille tarkoitettua valtion koulutusavustusta? a. kyllä b. osittain c. en d. en tiedä Jos et käyttänyt, miksi? _____

Saitko muita avustuksia/apurahoja opiskeluusi? Jos sait, mistä? _____

18. Nykyinen perhesuhteesi a. naimaton b. naimisissa c. leski d. eronnut
e. uudelleen naimisissa f. avoliitossa 19. Lasten lukumäärä _____

20. Työelämä: Nykyinen ammattisi _____
Eläkkeellä (mistä tehtävistä?) _____

21. Harrastuksesi: _____

22. Terveystilasi: a. erinomainen b. hyvä c. tyydyttävä d. heikko

Sairauteni liittyy 1. tuki- ja liikuntaelinsairauksiin 2. sydän- ja verisuonisairauksiin
3. sokeritautiin tai muihin aineenvaihdunnan sairauksiin 4. syöpä- ja muihin kasvaimiin
5. mielenterveyteen 6. muihin sairauksiin

23. Selviytymisstrategiasi elämässä, voimanlähteesi: _____

24. Haluaisitko osallistua jäsenistöllemme suunniteltavaan kotitukiverkostotoimintaan ?
a. kyllä b. en

Jos haluat osallistua, niin 1. tuen/avun antajana vai 2. tukea/apua tarvitsevana

25. Selviydytkö päivittäisistä toiminnoista ilman apua? a. selviydyn b. apu olisi tarpeen
c. en selviydy ilman apua

26. Oletko nykyiseen elämääsi a. tyytyväinen b. jokseenkin tyytyväinen c. tyytymätön

Jos olet tyytymätön, mikä on pääasiallinen syy? _____

27. Koetko olevasi yksinäinen? a. en b. jossain määrin c. aika yksinäinen
d. erittäin yksinäinen

28. Odotuksia yhdistyksemme toimintaa kohtaan: Millaisiin asioihin toivot yhdistyksen ottavan kantaa? Millaisia toimintaehdotuksia ja ideoita sinulla itselläsi on?

Kiitos vastauksistasi!

Liite 2: Luettelo tutkielmassa käytetystä muistitietomateriaalista

Ei tullut isä kotiin. Sotaorpojen kertomuksia. Karhos, Hannu (toim.). Atena, Jyväskylä 2005.

- Ahtola, Kirsti**, Pienen koulutyön elämää Kannaksella, s. 61—66.
Henell, Marjatta, Vain muutama valokuva, s. 118—124.
Jämsén, Aini, Vihtori Artturi Järvinen, s. 125—126.
Kaltola, Pentti, Arkun kilpi tulee vieläkin uniini, s. 111—117.
Karhos, Hannu, Isää etsimässä, s. 71—78.
Kivinen, Tuula, Ottaisipa isä syliin, s. 127—131.
Kurkaa, Samuli, Toivonkipinä, s. 132—136.
Laitinen, Terttu, Lohduton päivä, s. 58—60.
Lavyröw, Faina, Sormus muistona isästä, s. 41—44.
Lehtovirta, Ulla, Jouluvieras vuonna 1939, s. 22—23.
Liikavainio, Meeri, Kunpa isä tulisi jo, s. 13—16.
Linden, Annikki, "Olkaa kilttejä tytöt", s. 67—78.
Nummi, Eira, Isä oli hetken lähelläni, s. 90—93.
Nurminen, Timo, Keitä sotaorvot ovat? s. 11—13.
Nurminen, Timo, Ei tullut iti kotiin, s. 17—21.
Pallonen, Maila, Täysorvon tarina, s. 102—103.
Parkkinen, Sirpa, Vielä kerran silitimme isän poskea, s. 33—37.
Partanen, Aino, Evakossa kaukana kotoa, s. 99—101.
Rämö, Reetta, Suruviesti, s. 38—40.
Sairanen, Eevi & Kauppila, Hannu, Kauppilan perheen talvi- ja jatkosota, s. 81—86.
Skyttä, Sanni, Minulle isä oli sankari, s. 50—57.
Suursoho-Strömberg, Vuokko, Ulkosaaren orpo, s. 104—107.
Torniainen, Aira, Iltaisin katsoimme tähtitaivasta, s. 95—98.

Evakkolapset. Kuorsalo, Anne & Saloranta, Iris (toim.). Ajatus Kirjat, Jyväskylä 2005.

- Ahokas-Tuohinto, Pirkko**, Päivittäin kohtaan työssäni sodan, s. 131—143.
Härö, Eeva, "Katsokaa kotia viimeisen kerran...", s. 123—124.
Kälkälä, Mirjam, Minuun evakkous jäi asumaan, s. 88—109.

Isän ikävä. Sotaorvot kertovat. Malmi, Timo (toim.). Atena, Jyväskylä 2001.

- Aromaa, Liisa**, Nestor Tähtinen 27.9.1908—11.3.1940, s. 88—90.
Autti, Esko, Vieno Autti 18.6.1905—14.12.1939, s. 79—87.

Halmekoski, Jouko, Hemmi Halmekoski 28.12.1909—19.2.1940, s. 91—101.
Jakonen, Paula, Aarne Miettinen 12.8.1913—14.8.1944, s. 164—166.
Joki-Anttila, Arja, Karl Haglund 3.10.1918—10.10.1944, s. 149—151.
Järsta, Leena, Niilo Järsta 15.11.1902—19.1.1940, s. 105—107.
Kallio, Reino, Heikki Kallio 19.4.1908—21.7.1941, s. 132—148.
Lahdenperä, Oili, Onni Lahdenperä 12.7.1907—23.8.1941, s. 152—157.
Monto, Anja, Kosti Monto 15.3.1906—1.8.1941, s. 161—163.
Paavolainen, Rauno, Vihtori Paavolainen 26.7.1904—14.2.1940, s. 23—25.
Palonen, Eino, Erkki Palonen 22.12.1909—23.7.1941, s. 121—130.
Raikka, Oiva, Toivo Raikka 24.9.1903—1.8.1944, s. 173—175.
Seppä-Silvennoinen, Anna-Liisa, Paavo Seppä 29.2.1910—11.1.1940, s. 20—21.
Siivonen, Eeva, Oiva Hänninen 26.2.1913—14.2.1940, s. 54—61.
Valtanen, Annikki, Vieno Nurmi 25.7.1902—6.11.1941, s. 115—120.

Jo aukeavat hiljaiset silmut. Sotaorvot kertovat. Tampereen Seudun Sotaorvot ry, Tampere 2006.

"**Aaron poika**", Tunnen kohtalonyhteyttä toisiin sotaorpoihin, s. 99—100.
Alitalo, Eero, Sotaorpona turvallisessa kodissa, s. 77—81.
Jordman, Rainer, Kirje kaatuneelle isälleni, s. 24—32.
Jortikka, Marjatta, Nyt hoidetaan vain tätä lasta, s. 135—143.
Kiviranta, Ulla-Maija, Kuvittelen itseni isän syliin, s. 36—40.
Lehtelä, Erkki, Ammattiin jo 14-vuotiaana, s. 127—134.
Leppänen, Heli, Unelma arkkitehdin ammatista, s. 19—23.
"**Maija-Kaarina**", Rakkauden kellot, s. 48—57.
"**Marraskuun lapsi**", Lapsi sodassa, sota lapsessa, s. 66—76.
Mäentakanen, Raili, Isän ikävää jo ennen syntymää, s.82—98.
Rostén, Risto, Men sin vaa senki sotaorpo, s. 11—18.
"**Sotaorpo Tampereelta**", Opin olemaan näkymätön lapsi, s. 114—120.
Suvanto, Ritva & Vuorenmaa, Sinikka, Leskiäidillä kaksi tytärtä, oli tumma ja vaalea, s. 101—110.
Tahvanainen, Lauri, Maan korvessa kulkevi lapsosen tie, s. 41—47.
Talvioja, Eila, Vaietun surun kukka, s. 217—231.
Tammentie, Anneli-Maria, Mulle aarteeksi isältä vain jäit, s. 121—126.

Kaikki vaan tapahtui. Sotaorvot kertovat. Juntto, Timo (toim.). Pääkaupunkiseudun Sotaorvot ry, Lahti 2005.

- Hillforth, Leena**, Isättömänä kasvaneen ajatuksia Tukholmasta, s. 70—78.
- Huotari-Siimes, Anja**, Muistikuvia lapsuudestani, s. 84—95.
- Juntto, Anneli**, Kallis muisto, s. 52—55.
- Järvinen, Raili**, Askeleita, 14—21.
- Korsimaa, Sirkka**, Sota hajotti perheen, s. 36—46.
- Luopa, Aila**, Äitini, s. 108—120.
- Outinen, Sinikka**, Kirje isälle – tervehdys sinne jonnekin, s. 30—33.
- Matilainen, Anneli**, Niin vähän isää..., s. 140—162.
- Rantalainen-Huber, Kaija**, Muistoja, s. 182—188.
- Saarenmäki, Annikki**, Kuivunut kyynel, s. 212—227.
- Saarni, Liisa**, Karjalasta evakkomatkalta, s. 96—105.
- Salmi, Sirpa**, Miksi juuri sinä, isä? s. 47—51.
- Talvioja, Eila**, Vaioletun surun kukka, s. 217—231.
- Vertanen, Lahja**, En päässyt sotalapseksi, s. 189—209.
- Ypyä, Sirkka**, Rakkautta, köyhyyttä ja yhdessäoloa, s. 228—243.